

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI
TUDOMÁNYOS TESTÜLETÉNEK KÖZLEMÉNYEI

Tóvári Judit

AZ ELIT
MISKOLC VÁROS TÁRSADALMÁBAN

1872 - 1917

1997

A Magyar Tudományos Akadémia
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének
Közleményei

TÓVÁRI JUDIT

**AZ ELIT
MISKOLC VÁROS TÁRSADALMÁBAN
1872 - 1917**

STÚDIUM KIADÓ
Nyíregyháza
1997

E könyv
a Bessenyei György Tanárképző Főiskola,
a Magyar Tudományos Akadémia
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Testülete és az
EGREGIA Kiadó
anyagi támogatásával jelent meg

A sorozat szerkesztőbizottságának elnöke: dr. Kecskés Mihály,
titkára: dr. Cselényi István

A fényképfelvételeket Cserhalmi Ferenc készítette
Az archív felvételeket a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár
(Miskolc) bocsátotta rendelkezésünkre

Lektorok:
Dr. N. Szabó József
Dr. Soós Pál

© Tóvári Judit 1997

ISBN 963 7988 62 9
ISSN 1217 1883

Kiadja a STÚDIUM Kiadó,
felelős kiadó dr. Egri Imre, Nyíregyháza
az adatrögzítést és a műszaki szerkesztést a szerző végezte
készült az EREGIA Kiadó nyomdájában, Nyíregyházán
felelős vezető Cserhalmi Ferenc

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	I
1. rész	
A városfejlődés sajátosságai.....	3
2. rész	
A polgári kor közigazgatási törvényeinek hatása az önkormányzati testület összetételére.....	17
2.1. Miskolc önkormányzati testületének társadalmi összetétele	22
2.2. Az önkormányzati testület vallásfelekezeti összetétele	31
3. rész	
A városi hatalmi elit	
3.1. Földbirtokosok.....	33
3.2. Birtokos polgárság	
3.2.1. Kereskedők.....	38
3.2.2. Vállalkozók	58
3.2.2.1. Építési vállalkozók.....	58
3.2.2.2. Építőanyag-gyártással és forgalmazással foglalkozók	60
3.2.3. Gyáriparosok	61
3.2.4. Kísiparosok.....	65
3.2.5. Háztulajdonosok.....	68
3.3. Gazdasági és szellemi tőke határán	
3.3.1. Szabadfoglalkozású értelmiség.....	70
3.3.2. Tisztviselők	81
3.3.2.1. Állami, közigazgatási és egyházi alkalmazottak	81
3.3.2.2. Magántisztviselők és részvénytársasági vezetők	87
4. rész	
Az elit kulturális arculata és az érdekszövetségek fórumai	102
5. rész	
Összegzés	119
Források.....	128
Irodalomjegyzék.....	133
M u t a t ó k	139

BEVEZETÉS

Magyarországon az 1848-as forradalom a feudális jogviszonyok lebontásával, a polgári állam politikai-jogi kereteinek a megalkotásával a polgári tulajdon kialakulását is lehetővé tette, megteremtette a lehetőségét a tőkés gazdaság fellendülésének. A társadalmi-politikai-gazdasági átalakulás mértékét azonban befolyásolta a befejezetlen forradalom, a Habsburg-monarchia keretei között a kései feudalizmus korában kialakult társadalmi struktúra. Az önkényuralom időszaka megakasztotta az 1848/49-ben függőben maradt kérdések rendezését, a polgári-nemzeti átalakulás befejezését. A kiegyezéssel konszolidált, 1867-et követő évek feladata volt, hogy – a konzervatív és a radikálisabb átalakulást sürgető társadalmi erők harcától kísérve, befolyásolva az autonómiát követelő nemzetiségi vezető rétegek harcától és a nemzetközi erőviszonyoktól – befejezze azt. Az 1867-es kiegyezés tehát az alkotmányosság visszaállításával létrehozta a polgári állam kiépítésének törvényhozási feltételeit, a polgári jogegyenlőség törvénybe iktatásával pedig az addig politikai jogok birtokában nem levő rétegek előtt nyitotta meg a felemelkedés útját, amely a leglátványosabban a tőkés gazdaság kiépítésének a területén mutatkozott meg. Kialakult egy új vezető réteg, amelynek különböző csoportjai eredetüknek, az új rendben a hatalomhoz, a politikához és a gazdasághoz való viszonyuknak a függvényében vonták befolyásuk alá a hatalmi szférák egyre szélesebb területeit.

Az utóbbi egy-másfél évtizedben felerősödtek azok a társadalomtörténeti kutatások, amelyek már nemcsak az ideológia- és politikatörténetre koncentrálnak, hanem egyénekig is lemenő, új forrásbázist keresve, a társadalom mélyebb rétegeibe nyúlnak, egy árnyaltabb társadalomkép megrajzolása érdekében.¹

¹ Az eredményekről, a felhasznált források köréről, a leginkább kutatott témákról rendezett konferenciát a Nógrád Megyei Levéltár 1986. szeptemberében. Az elhangzott előadások megjelentek a *Rendi társadalom - polgári társadalom. 1., Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok* című kötetben. Salgótarján, 1987.

Az elit tagjai ² a döntési jogkör birtokosaiként hatalommal bírnak az egymással kölcsönhatásban levő gazdaság, politika, kultúra különböző szektorai felett. A hatalom a döntési jog közvetlen birtokában levők vagy a rájuk befolyással bírók lehetősége a gazdaság, a társadalom, a politika, a szellemi élet irányítására, kézbe tartására. A döntési lehetőség birtokában levők így különleges helyzetben vannak, különleges helyzetüknél fogva kiemelt csoportokat alkotnak. Társadalmi helyzetük is különleges, amely életviteli hasonlóságban, társadalmi elvárásokban, rangokban, címekben vagy olyan külsőségekben nyilvánulnak meg, mint a ranghoz illő házasság, a lakókörnyezet, sőt a temetkezési hely is. A ranghoz illő társasági kapcsolatok a klubok, kaszinók és egyesületek gondos megválasztásában jutnak kifejezésre, amelyek egyúttal a gazdasági és politikai hatalom növelésének a lehetőségeit is magukban rejtik.

A gazdasági elit különleges helyzetét a gazdasági újratermelési folyamatok közvetlen befolyásolásának a lehetősége idézi elő, amely maga is újabb vagyonok megszerzésének lehet a forrása. Ez a vagyon megtestesülhet ingatlanokban, de lehet mobil tőke is, felhasználásának, befektetésének iránya pedig a polgárosodás egyik mutatója. Mivel társadalmi összetételét tekintve a gazdasági elit heterogén, önmagában a gazdasági hatalom nem jár együtt társadalmi megbecsüléssel, viszont a politikai és a legtagabb értelemben vett hatalom gyakorlásához gazdasági hatalomra is szükség van.

A politikai elit különleges helyzete a politikai döntéshozó mechanizmusok (országos törvényhozás, várospolitikai döntések stb.) kézbe tartásában rejlik és mivel e csoportba leginkább választás útján kerülnek a csoport tagjai, a politikai hatalom a társadalmi presztizst is

² A téma fogalomtörténeti áttekintését adja Baranyi Béla, Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elit történetéről a debreceni virilizmus kapcsán 1870-1930. In: *Acta Universitatis Debrecensis de Ludovico Kossuth nomine, Series historica XIV., Magyar történeti tanulmányok* V. Debrecen, 1972. – Az elméleti szakirodalomból fogalommeghatározásai miatt a legjobban használható: Mills, C. Wright, *Az uralkodó elit*. Bp., 1962. 451 p. – Mills értelmezésében segít Heller Ágnes, *Érték és történelem*. Bp., 1969. 539 p. – A gazdasági elit kutatásához módszertani szempontból úttörő jelentőségű, iskolateremtő Vörös Károly, *Budapest legnagyobb adófizetői, 1873-1917*. Bp., 1979. – Intézményi, vagyoni, reputációs mintát elemez: Lengyel György, *Vállalkozók, bankárok, kereskedők*. Bp., 1989. – Bár a tudományos elit II. világháború utáni helyzetével foglalkozik, elméleti megközelítése miatt módszertanilag használható N. Szabó József, *Értelmiség és rendszerváltás*. In: *Társadalomkutatás*, 1991. 2-3.sz.

magában hordozza. (Megmutatkozik ez abban is, hogy amikor a helyi önkormányzati testület tagjai közé valaki virilizmusa és választás alapján is jogosult bekerülni, többnyire az utóbbit választja.)

A *kulturális és tudományos elit* különleges helyzete döntési jogkörén túl szellemi tevékenységének hatásában nyilvánul meg. A kulturális elitbe nem föltétlenül csak értelmiségi foglalkozásúak tartozhatnak, a tudományos elit viszont különleges képzettséget tételez fel.

Az elitcsoportok – amelyeket klubtagságuk is jellemez – egymásba fonódó érdekszövetségek is egyúttal, amelyek törekvése végső soron az országos törvényhozás befolyásolása és a szellemi élet fölötti uralom biztosítása. Ehhez mind országos, mind helyi viszonyok között támogatókra és olyan eszközökre is szükségük van, mint a sajtó (a technika fejlődésével ehhez később más tömegkommunikációs eszközök is társulnak), az iskolák, a vallásfelekezetek által történő befolyás.

A városok és megyék hatalmi csoportjainak összessége egyúttal nem azonos az országos elittel. Attól szükségképpen tágabb és más jellegű, mert a helyi gazdasági, kulturális és politikai elit nem válik el olyan egyértelműen személyeiben, mint országos méretekben, viszont egy város, megye, vagy esetleg egy egész régió fejlődésére van hatással. A városi képviselőtestület, de még inkább a törvényhatósági bizottság tagjai akkor is politikai döntések részesei voltak, ha történetesen személyükben a legmagasabb tőkés körökhöz tartoztak, ami országos méretekben nem föltétlenül volt így. A helyi elit tehát kétirányú tevékenységet végez: egyrészt részese a helyi döntéseknek, másrészt az országos döntéshozó testületek tagjaként részese országos politikai döntéseknek is. Országos kapcsolataik visszahatnak a helyi testületekre és intézményekre, s minél szélesebb ez a kapcsolat, annál inkább igyekeznek monopolizálni azt és ezáltal kiterjeszteni hatalmi területüket. Ez a terjeszkedés nem föltétlenül személyes részvételben nyilvánul meg, nagyon gyakran megelégszenek a második vonal, a nyomásgyakorló szerepével, mert így is elegendő ellenszolgáltatásban részesülnek a politikai hatalomhoz segítették részéről.

A helyi elitbe elméletileg egyaránt beletartoznak a városi képviselőtestület, illetve törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjai is, de nem azonos súllyal. A virilisek – éppen vagyonuk és az abból ke-

letkező kapcsolataik révén – sokkal nagyobb befolyással bírtak a testületre, mint a választott tagok, akiknek csupán az üléseken való részvétel lehetősége adta meg a döntéshozatal jogát.

A város legfelső döntéshozó testülete, amely végrehajtja az országos törvényeket és saját hatáskörében helyieket hoz is (ilyen értelemben politikai mechanizmusokat működtető testület), éppen a virilizmus révén egyúttal a gazdasági elitet is magába foglalta.

E csoportok mozgásának, alakulásának, várospolitikát befolyásoló és országos szereplésre törekvő tevékenységének a bemutatása képezi e könyv témáját. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen terjedelmű, összetételű és származású volt az a legszűkebb csoport, amelyik kézben tartotta a városi közigazgatást. Mekkora volt gazdasági hatalma és e hatalom birtokában mekkora befolyással bírt a város és a régió szellemi életére. Fontosnak tartottuk a helyi pénzintézetek, tőkés vállalkozások kapcsolódásainak felderítését a magyar gazdaság legnagyobb tőkés monopóliumaihoz, a gazdaságot és a kultúrát uraló elitcsoportok eredetének, hatásának, elvándorlásának legalább jelzészerű bemutatását, illetve e csoportok elkülönülésének, zártságuk mértékének a feltárását. Célunk annak vizsgálata, hogy a fentebb vázolt folyamatok milyen körülmények hatása alatt, miképp és mivé fejlődtek az első világháború végére, amikor Trianon következtében a városnak egycsapásra kellett volna betöltenie az észak-magyarországi gazdasági és kulturális központ szerepét.

Kutatásunk annak feltárására is irányul, hogy a kiegyezés idejére a polgári államszervezés feltételei szerint döntési joggal bíró, a várost irányító helyi hatalmi elit gyökerei a reformkori Miskolc mely társadalmi rétegeibe nyúlnak, vagyonuk, társadalmi állásuk függvényében milyen örökséget hordoznak egykori szereplehetőségeik. Ezzel választ keresünk arra a kérdésre is, hogy milyen ígérete van a polgári átalakulásnak és az a kiegyezést követően milyen irányba halad. A város szellemi arculatának hosszú távon ható meghatározása, befolyásolása döntően azoktól a csoportoktól függött, amelyek gazdasági erejüknél és szellemi befolyásuknál fogva döntési helyzetben voltak egy nagyobb közösség, a város ügyei felett.

A főbb gazdasági ágakat jelképező ábrázolás
Szigethy Mihály nyomdájából, 1816-ból

Miskolc thjfváros címere 1905-1907

1. rész

A VÁROSFEJLŐDÉS SAJÁTOSSÁGAI

A város hatalmi elitjének alakulására, mozgására, gazdasági lehetőségeik kihasználására számos befolyásoló tényező volt hatással. Ezek egyike a természet- és gazdaságföldrajzi adottságoktól is befolyásolt lakókörnyezet, a város funkcionális szerepkörének és az azok teljesítéséhez szükséges infrastrukturális intézményeknek a megléte. Ezek mellett olyan tényezők is befolyással bírtak, mint a település kereskedelmi, közigazgatási, kulturális vonzáskörzete, amelyek alakították a társadalomszerkezetet, hangsúlyossá téve egyes foglalkozási ágakat és jelezve mások hiányát. A város gazdasági szerepe, funkcióinak bővülése hatással volt a helyi társadalom jellegére, amit a migráción túl korlátozott regionális szerepköre is befolyásolt. Ezért szükségesnek tartjuk röviden vázolni azt a gazdasági és társadalmi környezetet, amelynek a helyi hatalmi elit tevékeny részese volt.

DIÓSGYŐR VONZÁSÁBAN. Miskolc fejlődését évszázadokon keresztül meghatározta, hogy a diósgyőri koronauradalom mezővárosa volt. A XVIII. század elején negyven évre megváltotta ugyan a földesúri szolgáltatásokat, de az 1775-ben megkötött Grassalkovich-szerződés visszavetette a fejlődésben. Ekkor született az elhatározás a szabad királyi városi jog elnyerésére, amely évszázados küzdelemmé terebélyesedett és csak 1907-ben került pont a végére. Miskolc szabadalmas kincstári mezőváros, 1836-tól rendezett tanácsú község saját első folyamodású törvénykezéssel, közvetlenül Borsod vármegye fennhatósága alatt, amelynek önállósulását 1848-ban Szemere Bertalan is egyengette. A községi választásokról rendelkező 1848 : XXIV. tc. lehetővé tette, hogy első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanácsú községek a szabad királyi városokról szóló törvény-cikk választásokról, választókról és képviselőkről szóló rendelkezései szerint rendezzék tisztújításukat. Ez a helyzet a következő alkotmányos időszakban, 1860/61-ben is fennmaradt és az e törvény alap-

ján választott képviselőtestület 1867 és 1871 között is e korai polgári városjog szerint működött.

A kiegyezés után az 1871 : XVIII. tc. értelmében rendezték Miskolc jogállását. A rendezett tanáccsal ellátott városnak 200 tagú képviselőtestülete lett, amelynek felét a legtöbb állami egyenes adót fizető, másik felét pedig a választott tagok alkották. A maradék földesúri terhektől – amelyek 1871 utáni fennmaradása a vagyonnal alig rendelkező várost igen súlyosan érintették és hátráltatták fejlődésében – csak 1877-ben tudott megszabadulni. Az önálló törvényhatósági jog elnyerése 1907-ben (1909. január 1-jével kezdődő hatállyal) már a tőkés fejlődés útjára lépett város eredményeinek az elismerését is jelentette.

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI KÖRNYEZET

Miskolc várossá fejlődését, különleges, hosszan elnyúló formáját meghatározta természetföldrajzi fekvése. Az Alföld és a hegyvidék völgyeinek találkozásánál épült a Bükkből lefutó patakok mentén, keleti határában a Sajó medrével. Dombjain a legrégibb időkől kitűnő szőlő termett, a borok minőségén és jó híren pedig a tanács féltékenyen őrködött. A szedés idejét is mindig maga határozta meg. A rendelkezésre álló vízi energia, a fa, Gömör vasérc- és Borsod szénmedencéje iparalapításra ösztönöztek a városkörnyéken és egyúttal meghatározták az iparágakat is. (Vashámorok, faszén- és mészégetés, üveghuták, bőrfeldolgozáshoz kapcsolódó iparágak és malomipar.) A korai ipar termékeit – csakúgy, mint az 1868-ban termelni kezdő diósgyőri vasgyár termékeit – csak Miskolcon keresztül lehetett elszállítani, az ipari népesség ellátására viszont – a város mezőgazdálkodásra csak korlátozottan alkalmas szűk határa miatt – az Alföldről kellett hozni a mezőgazdasági terményeket. Útjai nemcsak az Alfölddel, hanem a Felvidékkel is összekötötték. A város a Felső-Magyarország felé irányuló kereskedelem tranzit állomása volt és a 19. század harmincas éveiben még Lengyelország is korlátlan

felvevőpiacnak számított.² (A Krakó felé vezető utak még Nagy Lajos király idejében épültek ki.)

Miskolc gyáriparának körvonalai a közvetlen környék iparalapításai-ban bontakoztak ki, csak később került sor gyáralapításra a városban. A kincstár 1868-ban felépítette Diósgyőrben a vas- és acélgyárat, amely kielégítette a 70-es évekre kiépülő vasút sinszükségeit, majd a 80-as évektől kezdődő és csak az 1910-es évek elejére befejeződő városi közművesítési munkák szerelvényigényeit is. A felvidéki vasiparosok létrehozták Salgótarjánban a vasfinomítót, amely 1881-ben fuzionált a Rimamurányi Vasmű Egyesülettel, a Wiener Bankverein közreműködésével létrehozva azt a hatalmas nehézipari vállalatot, amely monopolizálta a környéken – Ózdon, Nádasdon, Salgótarjánban – az acéltermékek gyártását. Az 1880-as évek elején a kincstári vasműveket (köztük a diósgyőrit is) korszerűsítették.

A 19. század második felére a Miskolcon kiépülő vasút, a rendelkezésre álló potenciális munkaerő, a helyi szénmedence, a vízközel-ség mind olyan tényezők voltak, amelyek a nagy nehézipari üzemek-vel körülfogott városban is ösztönöztek iparalapításra. A nemzet-gazdaságban a mezőgazdaság túlsúlya, általános fejlettségi színvona-la és a környék nehéziparát monopolizáló üzemek meghatározták a város iparának belső struktúráját, az ipari vállalkozás formáit, az üzemméretek alakulását, az ipar ágazati szerkezetét.

Az 1878-as árvíz idején nagyrészt elpusztultak a Szinvára telepített vízimalmok, amelyek a lakosság ellátására a városba szállított gabo-nát őrölték és amelyek a szűrposztó készítésében isszerepet kaptak.³ Az utolsó vízimalom 1891-ben szüntette be működését. Ekkor már állt az 1864-ben alapított Borsod-Miskolci Gőzmalom, amelyet 1872-ben a legkorszerűbb malomtechnikai berendezésekkel szerel-tek fel és ekkor létesítették közvetlen vasúti összeköttetését a teher-

² Debreczenyi Bárány Péter, *Borsod vármegye némelly statisztikai tekintet-ben.* - In: Tudományos Gyűjtemény IX. Pest, 1817.

³ Veres László, *Miskolci vízimalmok a XIV-XIX. században.* - In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei, 14. Miskolc, 1975.

pályaudvarral.⁴ A Gőzmalom, amely az irodai alkalmazottakon kívül 1881-ben 106, 1890-ben 140 munkást alkalmazott,⁵ a legjövődelmesebb ipari vállalkozásnak számított Miskolcon. Részvénytőkéje az induló 200 ezer forintról 1879-re 475 ezer, 1897-re pedig már egy millió forintra növekedett.⁶ Ekkor vásárolta meg a losonci és a hatvani, 1902-ben pedig a csányi malmot. Lisztkészítményeinek 0,9%-át a budapesti piacon, 66%-át Magyarországon, 20%-át a Monarchiában (főleg Ausztriában, Sziléziában, Morva- és Csehországban), a fennmaradó részt pedig a Monarchia piacán kívül értékesítette.⁷

Csak az államvasutak számára dolgozott a MÁV javítóműhely, amely a vasas szakmákban foglalkoztatott munkásait a legjobban fizette a Miskolcon működő ipari üzemek közül.⁸ Az 1890-es évektől a nagyobb ipari üzemek közé tartozott még a 150 ezer forintos alapítőkével indult és ekkor 100 munkást foglalkoztató Miskolci Gőztéglagyár Rt.⁹

A környék nagy iparvállalataival szemben a magánvállalkozások számára maradt a polgári életforma szükségleteit kielégítő fa- és vasbútorgyártás, a kerámiaipar, az élelmiszeripar és a mezőgazdasági alkatrész-, illetve kisgépgyártás lehetősége. Azok az iparágak biztosítottak nagyobb jövedelmet, amelyek külföldön is el tudták adni termékeiket (mint például *Koós Miksa* porcelánedényeit a Monarchia országain kívül a Balkánon), a helyi lakosság fogyasztóké-

⁴ Szendrei János, *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. 4.k. Miskolc, 1911. p. 741.

⁵ *A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése*, 1881. 2. k. p. 61.; 1890. p. 46.

⁶ *A Borsod-Miskolczi Gőzmalom Részvénytársaság 1878. évi decz. 31-iki zárszámadása*. Miskolc, 1879. - Sugár Ignác, *Malmok egyesítése*. - In: Bm. L. 1897. 74.sz.

⁷ *A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése*, 1882. p. 56.

⁸ Uott, 1881. 2. k. p. 62. Az ekkor 367 munkást foglalkoztató javítóműhely átlagosan 35 forint munkabért fizetett a munkásainak, szemben a Gőzmalom maximális 20 forintos munkásfizetésével.

⁹ *A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése*, 1892. p. 87 és 1893. p. 116.

pessége nagyobb belső piacot biztosított számukra vagy amelyek a mezőgazdaság, illetve a környék iparvállalatainak alkatrész igényeit tudták kielégíteni. Befolyásolta az ipari üzemek működőképességét és ezen keresztül jövedelmezőségét, hogy helyben szinte alig állt rendelkezésre szakképzett munkaerő, ami külföldi munkások alkalmazása miatt magasra emelte a működtetés költségeit. Mindezekhez járult, hogy a város vezetése nem mindig támogatta az alapítást kérelmező vállalkozót telek juttatásával és egyéb kedvezményekkel.

Az 1890-es években a kamarai jelentések¹⁰ arról számolnak be, hogy a városvezetés nem elég rugalmas az új iparágakat, mindenekelőtt a fonó- és szövőipart meghonosítani akaró kérelmezőkkel szemben, így például az első szövőgyár csak 1905-ben¹¹ kezdhetette meg működését, de nem tudott annyi jövedelmet felmutatni, hogy tulajdonosa bekerülhetett volna a legtöbb adót fizetők közé. A ruházati iparban – amelynek ágazatai közül kalapgyártással, kesztyű-, nyakkendő- és harisnyakötő-gyártással próbálkoztak vállalkozók – a magas termelési költségek, az osztrák ipar versenye és az alacsony fogyasztói kereslet idézte elő a gyors bukást vagy a vállalkozás Budapestre telepítését. Nagy reményekre jogosított az 1890-es évek elején a 30-40, főleg külföldi munkást alkalmazó *Pelikán és Gyukits*-féle, gőzerőre berendezett kalapos üzem, amely termékeit Ausztrián kívül Németországban és Angliában is forgalmazta. A magas vám- és szállítási költségekkel terhelt drága, külföldről beszerezett alapanyag, a helyben lakó, szakképzett munkások hiánya arra indította a tulajdonosokat, hogy üzemüket áttelepítsék a kedvezőbb üzleti környezetet kínáló fővárosba. A tőkehiányon egyik-másik tulajdonos üzemének részvénytársasággá alakításával próbált úrrá lenni. Így lett részvénytársaság például 1893-ben *Koós Miksa* majolikagyára, vagy 1908-ban *Markó Pál* börgyára, majd a *Schweitzer*-féle varrógépgyár. A városi és a város környéki ipari népesség fogyasztóképessége elősegítette a kereskedelem fejlődését, de az igazi fellendülés a vasútépítés idejére esett. 1870-ben átadták a Hatvan-miskolci, 1871-ben pedig a Szerencs-sátoraljaújhelyi vonalat, amivel az északi,

¹⁰ Uott, 1891. p. 69.; 1892. p. 105.; 1893. p. 3.; 1894. p. 85.

¹¹ Uott, 1906. p. 98.

északkeleti országrészek forgalmát is Miskolchoz kapcsolták, ugyanakkor a vasúti szállítás lehetősége elősegítette a kereskedelem jellegének az átalakulását is. A 18. században jelentős kereskedelmi tevékenységet folytató görögöket az 1820-as évektől folyamatosan felváltják a regalebérlőből borkereskedővé váló, tőkét felhalmozó cégek, a korábban mindent – de főleg fűszert, gyarmatárut és textilt – áruló házaló kereskedőket pedig ugyanezen áruajtakkal nagyban kereskedők és a modern városépítés technikai igényeit kielégítő vasnagykereskedők.¹² A kereskedelemről élők száma az 1879 és 1900 közötti két évtizedben a lakosság közel kétszeres növekedésével szemben háromszorosára nőtt,¹³ a nagy tőkét felhalmozni képesek száma viszont nem gyarapodott egyenes arányban sem a város lakosságának számával, sem a kereskedők létszámával. Inkább arról van szó tehát, hogy a kereskedelmi tőke kevesek kezén koncentrálódott, miközben a kiskereskedők pangó üzletről panaszkodtak, okolva ezért az 1898-ra kiépülő városi villamosvasutat, ami miatt a piac egy részét el kellett helyezni a Széchenyi utcáról és elterelni az áruszállító teherkocsiforgalmat; okolva a vasutat, amiért a teherforgalom elkerüli a belvárost. Fokozta a versenyt, hogy a századfordulóra – főleg a diósgyőri vasgyár munkásainak ellátására – fogyasztási szövetkezet alakult, így állandósult a harc a kereskedők és a szövetkezet között.¹⁴ A 19. század miskolci ipara alapvetően kézműves jellegű volt. Ez és a főutcat elfoglaló kereskedők határozták meg a város arculatát. Az 1879-es polgármesteri jelentés¹⁵ szerint ekkor a városban élő iparosok 30%-a csizmadia, 10%-a cipész, 10%-a szabó, a fennmaradó 50% pedig asztalos, tímár, lakatos, gubás és mészáros volt. Ez a foglalkozási struktúra a századfordulóra úgy módosult, hogy a ruházati ipar változatlanul vezető, 9,8%-os aránya

¹² Uott, 1901.

¹³ L. 1. sz. tábla

¹⁴ Patzauer Mór vásárbérlő és társainak beadványa, amivel bérleti díjuk megfizetésének elmaradását indokolják. Tizenöt év tapasztalatára hivatkoznak. *BAZ m. Lvtár, Polgármesteri iratok*, 587/1900.

¹⁵ HOM HTD Ltsz. 53. p. 240.

mellett közel ekkora méretű (9,5%) lett a vas- és fémipar, illetve nőtt a gépgyártás (4,7%) aránya.

Az östermelésből élő lakosság csekély száma és a városi népesség gyarapodása azt eredményezte, hogy a élelmiszeripari ágazatokból a mészárosok azok, akik a kézműiparosok közül még viszonylag nagyobb jövedelemre szert tudtak tenni, mellettük a polgárosodó városi lakosság igényeit kielégítő szabók és egy-két lakatos, akik a meginduló építkezések munkálatainál működtek közre. A céhes korlátok alól felszabadult kisiparosok zöme azonban inkább megélhetési gondokkal küzdött és gyanakvással figyelte a 19. század utolsó harmadának gazdasági-társadalmi átalakulását. A kisiparosságra jellemző volt egy rendkívüli mértékű passzivitás, elzárkózás, ellenállás minden, az iparosokat érintő kormányzati döntéssel szemben. A céhek felbomlása után bezárkóztak szakmai ipartársulataikba és ellenszenvvel fogadták az 1884-es ipartörvényt is, amely kötelezővé tette az ipartestületek megalakítását. Miskolcon 1885-ben mindössze 27 iparos volt hajlandó belépni a testületbe, a többiek tiltakozó akciót szerveztek, amelyben kétszázon felüli létszámban a csizmadiák voltak a hangadók.¹⁶ A kisiparosság a Kereskedelmi és Iparkamarától is elhatárolta magát. Ehhez a passzivitáshoz járult a gyáripar erősödő versenye, s a kisiparosok lassan gyári munkássá szegődtek. Helyzetüket az Ipartestület 1904-es jelentése így jellemezte: "... az Ipartestület kötelékébe tartozó 930 önálló iparosnak a 7 tizede segédet egyáltalán nem, tanoncot ritka esetben tarthat."¹⁷ 1912-ben már érződött a háborús nyugtalanság. A kisiparosok helyzetét tovább nehezítette, hogy tartalék tőkéjük nem lévén, hitelre nem számíthattak és ha a kint lévő követeléseik nem folytak be, a tönk szélére jutottak. A korszakunkban nagyobb vagyona szert tevők foglalkozási struktúrája nem tükrözi sem a lakosság foglalkozási arányait, sem a kereskedők és iparosok városon belüli arányát.¹⁸

¹⁶ Kovács Lajos, *A Miskolci Ipartestület 50 éves múltja*. Miskolc, 1935.

¹⁷ Az Ipartestület jelentéséből idézi Kovács Lajos i.m. (1935). p. 24-25.

¹⁸ Vö. 1. és 5. tábla

1. tábla

MISKOLC LAKOSSÁGÁNAK FOGLALKOZÁSI ÖSSZETÉTELE¹⁹

	1869	1880	1890	1900		1910	
	Keresők száma			Keresők száma	Keresők %-a ágazaton belül	Keresők száma	Keresők %-a ágazaton belül
ÖSTERMELEÉS				1423	7,50	1128	4,70
BÁNYÁSZAT, KOHÁSZAT				6	0,03	19	0,08
IPAR ÖSSZESEN			5211	7771	41.00	9021	38.00
vas- és fém-						2257	9,50
gép-						1118	4,70
agyag-, üveg-, fa- bőr-						639	2,70
házi-						124	0,50
élelmezési-						1551	6,50
papír-, vegyszeti sokszorosító						221	0,90
építő-						785	3,30
ruházati-						2326	9,80
KERESKEDELEM				1805	9,50	2383	10
KÖZLEKEDÉS				1434	7,50	2176	9,20
KÖZSZOLG. ÉS SZABADFOGLAL- KOZÁS				1302	6,80	1603	6,70
VÉDERŐ				2183	11,50	2277	9,60
CSELÉD				2621	13,80	3588	15.00
NYUGDÍJAS, EGYÉB				453	2,40	1630	6,80
ÖSSZES KERESŐ				18998	100	23825	100
ÖSSZES NÉPESSÉG	21535	24319	30408	43096		51459	

¹⁹ Mivel Miskolc csak 1909-től önálló törvényhatóság, lakosságának részletes foglalkozási adatai csak az 1910-es népszámlálástól állapíthatók meg. Az 1910 előtti népességi adatok forrása: *Magyar statisztikai évkönyv*. Úf. XIII. (1905) Bp. 1906. p. 14. és Kovács Alajos, *Miskolc lakosságának összetétele*. - In: *Magyar statisztikai szemle*, VIII. évf. (1930). 5. sz. ; *A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése*, 1893. p. 136.

A tőkeerősebb, a város gazdasági fejlődésének mozgatója a kereskedelem és rajtuk keresztül a kiegyezés után sorra alakuló bankok. Az 1867. és 1868. évi bő termésre alapozott nagy kivitel, a magas árak teremtette pénzbőség, párosulva a konszolidálódott belpolitikai helyzettel, gerjesztőleg hatottak újabb és újabb vállalkozások indítására. 1867-ben megalakult az Iparsegélyegylet, ami két év múlva részvénytársasággá szerveződött, Miskolci Hitelintézet néven. Egy évre rá, 1870-ben a Borsod-Miskolci Hitelbank, majd 1872-ben az Önszegélyző filléregyletből kinövő Miskolci Takarékegylet kezdte meg működését. A pénzintézetek a hitelügyek kielégítésével tettek szert egyre nagyobb jelentőségre. Hogy hitelre szükség volt, azt az is mutatja, hogy a 19. század utolsó harmadában Miskolcon évente csak egy-két ipari vállalat létesült,²⁰ leginkább a már meglévők bővítésével vagy részvénytársasággá szervezésével.²¹ Új vállalkozások hitelre alapozva is indultak,²² így a pénzintézetek és rajtuk keresztül a kereskedelmi tőke, amely inkább pénzintézetekbe, mint ipari vállalkozásokba vándorolt, egyre nagyobb szerepet játszottak, amit a bankok és takarékpénztárak évről évre növekedő nyeresége is mutat. 1894-ben a miskolci pénzintézetek 394 ezer korona nyereséget tudtak kimutatni.²³ Ez a szám – most már csak a miskolci bankok és takarékpénztárak – hat év múlva 463 ezer, 1909-ben pedig 1.107 ezer volt. (Összehasonlításképpen Kassán ugyanekkor 186, 323, 487 ezer korona, Debrecenben pedig 378, 445 és 1909-ben 1.718 ezer korona volt a pénzintézetek nyeresége.²⁴) A tőkekoncentráció nemcsak vállalati, de az egyéni birtoklás szintjén is érvényesült, ami abban jutott kifejezésre, hogy nagyszámú részvény egyre szűkebb kör kezén összpontosult. 1916-ban a Hitelintézet tizenhat legnagyobb részvényese átlagosan személyenként 105 részvény birtokosa,²⁵ a Hitel-

²⁰ *A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara jelentése*, 1894.

²¹ L. a későbbiekben a Markó-féle börgyár, Koós Miksa köedénygyára, Lichtenstein-vaskereskedés

²² L. Leszih Miksa vállalkozását a "Gyáriparosok" fejezetben

²³ Az adatban nem különül el Borsod megye és Miskolc

²⁴ *A Magyar Szent Korona Országainak hitelintézetei az 1894-1909. években*. Bp., 1913. (Magyar statisztikai közlemények, ús. 35. köt.) p. 91-92.

²⁵ *A Miskolci Hitelintézet közgyűlése*. - In: Miskolci Napló, 1916. márc. 6.

banknál 117,²⁶ míg a Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Banknál 50, a Takarékpénztárnál pedig csak 19 részvény összpontosult egy kézben, viszont a Takarékpénztár háromszor annyi osztalékot fizetett, mint a Hitelintézet.²⁷ A Hitelbank – amellet, hogy itt volt a legnagyobb a tőkekoncentráció – fizette a legmagasabb osztalékot a miskolci pénzintézetek közül. A tőkekoncentráció 1910 és 1916 közötti mértékére jellemző, hogy a Hitelbanknál 1910-ben 65, hat évvel később pedig már 117 részvény volt személyenként a legnagyobb befektetők kezén.²⁸ A Hitelintézetnél az 1910-es huszon-két részvény 1916-ra 105-re nőtt.²⁹ Ekkor már mindkét pénzintézet nagy tőkés csoportok, mint a Magyar Általános Hitelbank, illetve a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekkörében van.

Kulturális közintézményekben a város nagyon szegényes volt. A református iskola mellett a 18. században kapta a város az első középületet, az 1727-ben felépült vármegyeházát. Ettől az időtől tartották Miskolcon a megyegyűléseket, amelyek révén a megyei nemesség hatást gyakorolt a városra és a 18. század szellemi mozgalmait az ő közvetítésükkel jutottak el ide, ahol 1781-ben szabadkőműves páholy is alakult. Kazinczy ekkor tanfelügyelőként gyakran megfordult a településen és Pályám emlékezete című művében írta a páholy tagjairól, hogy „Világot teremtenek Miskolcon, mely az egész tájra, mely az egész honra kilövellé sugárit”. Ekkor már három iskolája is – református, katolikus, evangélikus – volt a városnak és templomai is ekkor épültek. Ezt az ígéretes fejlődést azonban a 19. században újra és újra sorozatosan ismétlődő természeti katasztrófák, tűzvészek és járványok tették semmissé. Az 1843-as tűzvész után a város csak az egész országból érkező segélyadományokból tudott újjáépülni.³⁰

²⁶ *A Borsod-Miskolci Hitelbank közgyűlése.* - In: Uott febr. 15.

²⁷ *A Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank közgyűlése.* - In: Uott. márc. 6.

²⁸ *A Borsod-Miskolci Hitelbank közgyűlése.* - In: Ellenzék, 1910. febr. 15.

²⁹ *A Miskolci Hitelintézet közgyűlése.* - In: Uott.

³⁰ Pilita Miklós apjának, Mihálynak irodalmi ambíciói is voltak. Miskolc vésznapjai címmel írta meg a Szivárvány albumban az 1843-as tűzvész eseményeit. A leírás nagyon emlékeztet a Vezúv kitörését leíró Plinius-levélre,

Az 1870-es években – a település jellegének megfelelően – ipar- és kereskedelmi iskolát alapított a város, a 19-20. század fordulóján pedig zeneiskola kezdte meg működését. A középiskoláknak így a századfordulóra – létszámát tekintve – jelentős tanári kara alakult ki. Az egyházi iskoláknak – és ezen keresztül tanárainak – a város kulturális és tudományos életében betöltött szerepét erősen befolyásolta Eger és Sárospatak közelsége. A református gimnázium, amelynek szervezetét a sárospataki kollégium mintájára alakították ki, hosszú ideig tanárait is onnan kapta. Amíg a pataki iskola virágzott, amíg a tiszáninneni egyházkerület művelődési középpontja tudott maradni, addig mellette a miskolci iskola csak másodrangú szerepet játszhatott. Sem ott, sem Egerben nem osztották meg az erőket annyira a vallásfelekezetek, mint Miskolcon.³¹ A 20. század elején azonban Sárospatak már hanyatlóban van, jogakadémiáját is szüneteltetni kénytelen, a tanítóképzőt sem tudja fenntartani. Ekkor már Miskolc is egyre inkább érzi a felsőfokú tanintézet hiányát és a helyi sajtó időnként hangot is ad ennek. Amikor 1900-ban mozgalom indult egy kassai egyetem felállításáért, hirtelen fellángolt a két város vetélkedése, de egyetem nem lett Miskolcon. 1916-ban ugyanígy szeretne volna elhozni Sárospatakról a jogakadémiát és a tanítóképzőt is, de az egyházkerület ellenállása miatt ez sem sikerült. 1919-ben kezdte meg működését Miskolcon az első felsőoktatási intézmény, a városba menekült eperjesi jogakadémia.

Az 1869 és 1910 közötti negyven évben a lakosság 239%-os növekedése nemcsak a foglalkozási struktúra átalakulását jelentette, hanem megváltozott a város népességének vallásfelekezeti megoszlása is.

A létszámgyarapodás nagyrészt bevándorlásból eredt,³² aminek irányát meghatározták a kedvező közlekedési viszonyok és a környező nagyobb városok, mint például Debrecen vagy Kassa vonzereje. Az ipar szakmunkás-szükségletének vonzása miatt legtöbbször a felvidéki

amit ezek szerint valószínűleg ismert. Az emlékalbumot Emich Gusztáv adta ki, ennek bevételeivel segítette az újjáépítést: Halászy József (szerk.), *Szivárvány album a miskolci tűzvész emlékeül*. Pest, 1844.

³¹ L. 2. tábla

³² Az adatokat közli Kovács Alajos i.m. (1930)

és a környező vármegyékből jöttek, az Alföldre viszont ugyanezen okból kisebb volt Miskolc hatása. A lakosságnak 1910-ben csak 42,7%-a a helybeli születésű.³³ A nagyarányú bevándorlás befolyásolta egyrészt a lakosság anyanyelvi összetételét, másrészt vallásfelekezeti megoszlását is. (Ezeket az adatokat a 2. tábla szemlélteti.) A vallásfelekezeti változásoknál szembevetendő a református népesség csökkenésével párhuzamosan a római katolikus lakosság számarányának erőteljes növekedése, amit e vallásfelekezet tagjainak nagyobb szaporasága okozott és a bevándorlók között is nagyobb arányban fordultak elő.³⁴ Idegen ajkú – főleg iparos – népeket már *Grassalkovich Antal* is telepített Miskolcra még a 18. században, a háborúk és a sűrűn előforduló elemi csapások következtében kipusztult lakosság pótlására.

Az evangélikus egyház 1783-as összeírásában az e felekezethez tartozók között a 76 magyar család mellett 61 német és 128 szlovák családot írtak össze.³⁵ Az evangélikusok 25%-a még 1880-ban is idegen nyelven beszélt és ugyanígy nem magyar nyelvet használt a görögkatolikusok 23%-a és a római katolikusok 15%-a.³⁶ Ugyanez az arány 1910-ben így alakult: az evangélikusok közül nem magyar 1,5%, görögkatolikusok 4%, római katolikusok 3,7%, görögkeletiek 16%, zsidók 2,4%.³⁷

³³ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 5.r., Részletes demográfia.* Bp., 1916.

³⁴ A bevándorlási adatokat közli Kovács Alajos i.m. (1930)

³⁵ Marjalaki Kiss Lajos i.m. (1930)

³⁶ Uott

³⁷ Az 1910-es népszámlálás adatai

2. tábla

MISKOLC LAKOSSÁGÁNAK VALLÁSFELEKEZETI ÖSSZETÉTELE³⁸

	1869	1880	1890	1900	1910
ÖSSZES NÉPESSÉG (fő/%)	21535	24319	30408	43096	51459
római katolikus	6632 30,8%	7934 32,7%	11445 37,6%	18259 42,3%	22005 43%
görögkatolikus	352 1,6%	365 1,5%	702 2,3%	1667 3,9%	2123 4,1%
református	8130 38%	8956 36,8%	10189 33,5%	11989 27,8%	14196 27,5%
evangélikus	1576 7,3%	1771 7,3%	2121 7%	2434 5,6%	2583 5%
görögkeleti	75 0,3%	147 0,6%	74 0,2%	161 0,4%	169 0,3%
izraelita	4770 22%	5117 21%	5874 19,3%	8551 19,8%	10291 20%
egyéb	-	29 0,1%	3 0,01%	35 0,1%	92 0,17%
ÖSSZES	100%	100%	100%	100%	100%

A 18. század elején telepedtek le és alkottak kompániát Miskolcon a görög kereskedők, akik nemcsak a kereskedelmi élet fellendítése miatt jelentősek, hanem sajátos kultúrát, magas műveltséget is hoztak magukkal. E vagyonos kereskedőréteg hamarosan gyönyörű barokk templomot épített a városban, amelynek berendezése – pompája és művészi értékei miatt – ma is egyedülálló az ország görögkeleti

³⁸ Az adatok forrása: *A népmozgalom adatai községenként 1828-1900. 6. köt., Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Miskolc, Heves megye.* Bp. KSH, 1979. Az itt közölt adatok nem reálisak, mert vallásfelekezettől függően azoknak a környező községeknek az adatait is tartalmazza, amelyeknek anyakönyvezése Miskolcon történt. – Egyházi anyakönyvekből és összeírásokból közli a lakosság vallásfelekezeti összetételét Marjalaki Kiss Lajos, *Régi népszámlálások Miskolcon.* Miskolc, 1930. – A KSH könyvtárában őrzött eredeti feldolgozási ívekből gyűjtötte ki Miskolc adatait Kovács Alajos i.m. (1930). Az 1869 és 1900 közötti adatok e két utóbbi műből, az 1910-es adatok a népszámlálásból származnak.

templomai között. Leszármazottaik vezető szerepet visznek majd a reformkor városi politikai küzdelmeiben, vagyonuk és házasságaik révén pedig a 18-20. századi Miskolc gazdasági életében is. (*Pilta-Xivkovich-Dadányi* családok). Ők az első helyben lakó családok, akikhez az elit családi kapcsolatai visszavezethetők, akik a gazdasági, politikai és kulturális életben szerepet játszottak. A görög kompánia az 1820-as években indult bomlásnak³⁹ és ahogy gyengült szervezeti egységük, úgy hódított tért és vette át a vezetést a kereskedelemben a Morvaországból és Galíciából származó, Magyarország-ra a 18. század elején érkezett zsidóság.⁴⁰ Számuk az évek haladtával állandóan emelkedett, de vizsgált korszakunkban a város népességéhez viszonyított arányuk nem változott, 20-22% között maradt.

³⁹ Dobrossy István, *Kereskedő csoportok, családok és dinasztiák Miskolc társadalmában a 18. század elejétől a 19. század elejéig*. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei, 27. Miskolc, 1991. p. 152-163.

⁴⁰ Uott

2. rész

A POLGÁRI KOR KÖZIGAZGATÁSI TÖRVÉNYEINEK HATÁSA AZ ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLET ÖSSZETÉTELÉRE

Az 1848-as törvényeket megalkotó nemesség, bár a polgári átalakulás jogszabályi feltételeit ő hozta létre, azt nem akarhatta úgy, hogy teljesen elveszítse ellenőrzését a törvényhozás felett, ezért meghagyta a politikai jogélvezetet mindazoknak, akik annak addig birtokában voltak. Ennek következtében az 1848 után Miskolcon választójoggal rendelkezők 30,6%-át régi joron vették fel a választói névjegyzékre, viszont további 32,3% valamilyen iparúzés, 18% pedig értelmiség jogán lett választó.⁴¹ Ez utóbbiak főleg ügyvédek, tanítók, lelkészek voltak. A választók csupán 7,8%-ának volt legalább 300 forint értékű háza.

A feudális államot polgári állammá átalakító törvények Miskolcot már mint első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanácsú várost érték, amelynek képviselőtestületébe – a választók cenzushoz kötött joga mellett – bármely letelepedett lakost meg lehetett választani. Mivel az önkényuralom után visszatérő alkotmányosság az 1848-as törvények hatályát állította vissza, a kiegyezés után szükségessé vált az összhang megteremtése a helyi közigazgatás és az országos törvényhozás szervezete között. A kiegyezéssel létrehozott polgári államban a parlamentáris kormányzás és az uralkodó jogkörében meghagyott abszolutisztikus vonások egymásba olvasztása miatt a hatalmi viszonyok építkezésében is megmutatkozott ez a kettősség. Mivel az abszolutisztikus és a demokratikus vonások az államvezetés legfelsőbb szintjén ötvöződtek, annak szükségszerűen tükröződnie kellett az irányítás alsóbb szintjein is, aminek leglátványosabb megnyilvánulása a helyi közigazgatásban bevezetett virilizmus intézmé-

⁴¹ BAZ m. Lvtár IV. 1501/e 481/1848. *Követválasztók névsora*

nye lett. A közügyek országos szintű rendezése ugyanis – amely az államhatalom legfontosabb feladata – csak azonos elvek szerint törénthetett felső és alsó szinten.

A törvényhatóságokról – amelyek körébe a megyék, a szabad királyi városok, a szabad kerületek, az erdélyi megyék, a székely székek és az önálló törvényhatósággá nyilvánított városok tartoztak – az 1870 : XLII. tc., a rendezett tanácsú városokról pedig az 1871 : XVIII. tc. rendelkezett, illetve egyes pontjain ezeket módosította az 1886 : XII. tc. E törvények lényegében az egész dualista időszak alatt érvényben maradtak azzal együtt, hogy a kormánybefolyás erősödése tendenciaként megfigyelhető.⁴² A törvényhatóságok és a rendezett tanácsú városok jogkörei között – nem az egyetlen, de – az egyik leglényegesebb különbség, hogy a törvényhatóságok országos ügyekben is állást foglalhattak, a kormánnyal és a képviselőházzal pedig közvetlenül érintkezhettek, ezáltal a törvényhatósági közgyűlést az országos politizálás rangjára emelték. A polgári kor első két nagy közigazgatási törvényében azonos volt viszont, hogy az önkormányzati testületnek csak a felét lehetett választani, másik felét automatikusan, minden jelölés és választás kizárásával, a közigazgatási egység legtöbb állami egyenes adót fizető polgáraiból állították össze, az adóhatóság listája alapján. A vármegyék még 1872-ben is tiltakozó akciókat szerveztek, a polgári jogegyenlőség durva megsértésének tartották a vagyoni előjog ennyire direkt törvénybe iktatását. A rendi kor nemesi előjogát elfogadhatónak találták az 1848 előtti időkben, mert egybekapcsolódott a haza védelmével, ami anyagi áldozatokkal és vérrel is járt, a polgári kor virilizmusát viszont elítélték, mert az erkölcsi érték hiányát és a véletlen szerencse játékát sejtették mögötte.⁴³

⁴² Sarlós Béla, *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Bp., 1976.

⁴³ BAZ m. Lvtár IV. 1602. 575 és 785/1872. Bihar és Heves vármegyék támogatást kérve megküldik Miskolc város közgyűlésének a Képviselőházhoz a virilis jog eltörlése iránt intézett feliratukat. Miskolc képviselőtestületi közgyűlése 1872. április 8-i ülésén foglalkozott a törvényhatóságok levelei-

A polgári jogegyenlőség elvének ellentmondó törvényjavaslat a képviselőházban is heves vitákat váltott ki, a kormány viszont azzal indokolta annak létjogosultságát, hogy " ... nem méltányos választási esélyektől függővé tenni azon honpolgároknak az ... önkormányzatba való befolyását, akik az önkormányzat tetemes költségeihez ... a legnagyobb mérvben járulnak, s a jótékony intézetek gyámolítására s a közhasznú beruházások eszközlésére elsősorban hivatvák."⁴⁴ Az 1870. és 1871. évi közigazgatási törvénnyel a magyar jogalkotás messze távolodott az 1848-as alaptól, amely bár felállított vagyoni határokat, az önkormányzati testületek összeállítását képviseleti alapon rendelte el. Az 1867-es – a magyar országgyűléshez az alkotmány visszaállítása tárgyában intézett – királyi leirat pedig az 1861-ben alakult képviselőtestületek hatáskörébe utalta a közgyűlés jogkörét, vagyis a kiegyezéskor az 1848 : XXIII. tc. választásra vonatkozó részei ismét életbe léptek. Ehhez képest az 1870 : XLII. tc. és az 1871 : XVIII. tc. inkább emlékeztet az 1848 előtti önkormányzati testület ún. külső tanácsára, amely a város nevezetesebb családjaiból egészítette ki magát, viszont a legnagyobb városban sem léphette túl a 100 tagot.

A fent említett két közigazgatási törvény a lakosság létszáma alapján, törvényben határozta meg a testület létszámát, így Miskolc, mint rendezett tanácsú város képviselőtestülete 100 legtöbb adót fizető és 100 választott tagból állott. Az önálló törvényhatósági jogot – az 1907 : LI. tc. alapján – 1909-től gyakorolhatta, törvényhatósági bizottsága ettől az évtől 164 tagú.

A kiegyezés utáni közigazgatási törvények kifejezésre juttatták, hogy a polgári lét mindenek fölött álló, legfontosabb jellemzője a vagyon, ami lehetőséget ad tulajdonosának a kormányzati befolyásra. Mellette az értelmiség kétszeres adóbeszámítása megvalósítani látszott az összhangot a törvényhozó testület vagyoni cenzusával. Az

vel. Tudomásul vette a megkereséseket és kitérően úgy foglalt állást, hogy "adandó alkalommal viszonzni fogja" a megkereső törvényhatóságok figyelmét.

⁴⁴ Az 1870 : XLII. tc. indoklása. Az 1869. évi képviselőházi irományokból idézi Nagy Ferenc, *A magyar városi jog*. Bp., 1912. p. 115-116.

értelmiséget tényleges vagyoni jellemzőjének, fizetett állami egyenes adójának mesterségesen megduplázott figyelembevételével részesévé tette az önkormányzati döntéseknek, így mesterségesen juttatta politikai döntési helyzetbe azt a társadalmi réteget, amelyet iskolázottságánál fogva önálló gondolkodásúnak – így önálló döntésre képesnek – tekintett. Az értelmiség virilizmusában is kifejezésre jutott a magyar liberalizmus fő gondolata, az érdekegyeztetés, tükröképeként az országgyűlési választójognak, amelyben szintén keveredik a vagyoni és az értelmiségi cenzus. Ugyanígy biztosította a tíz évenként esedékes gazdasági kiegyezés önkormányzati háttérét a kereskedelmi és iparkamarák tagjainak kétszeres adóbeszámításával, jogosan feltételezve, hogy e kamarákban a kereskedők a mozgékonyabbak, a hangadóbbak, érdekeik tehát – a közös vámterület fenntartása – inkább érvényre jutnak. Miskolcon 1879-ben alakult és 1880-tól működött a Kereskedelmi és Iparkamara. Kereskedőink egy része már korábban is rendelkezett kamarai tagsággal a kassai kamaránál, de a nevekből ítélve csak azok, akik a gazdaság és a közélet más területein is kiemelkedő szerepet játszottak.

Az 1886 : XXII. tc. vizsgálati szempontunkból annyi módosulást hozott, hogy lehetővé tette jogi személyek, valamint a nagykorú hajadonok, özvegy és elvált nők felvételét a legtöbb adót fizetők közé (akiket meghatalmazott képviselt a testületben). A jogi személyek felvétele a vagyoni érdekelttség erőteljes hangsúlyozása volt és valóban azt eredményezte, amit *Horváth Lajos* miskolci képviselő előre látott, hogy ti. " ... a rendezett tanácsú városokban minden meghatalmazott ... gondnok egy olyan városi lakost fog kiszorítani a képviselőtestületből, kit a városhoz a reális érdekeknek nem egy szála köt."⁴⁵

Ezek a közigazgatási törvények azt is eredményezték, hogy a polgári közigazgatás kiépítésének kezdetén a gazdasági elit és a politikai elit szorosabban eggyé olvadt, mint később, amikor a két világháború között a virilisek között is bevezetik a választást. Az a hatalmas beruházási igény, amely nélkül nem lehetett volna kiépíteni a modern

⁴⁵ Képviselőházi napló. 1884. évi. Idézi Nagy Ferenc i.m. (1912). p.125.

gazdaságot sem a mezőgazdaságban, sem az iparban, sem a közlekedésben, a magántőke bevonása nélkül nem volt elképzelhető, viszont az állam nem engedhette ki teljesen az ellenőrzést a kezéből, így a magántőkét a helyi önkormányzatokon keresztül részesévé tette politikai döntéseknek és ugyanezen az úton állami, illetve önkormányzati megrendelésekkel elő is segítette e réteg vagyonosodását, amit *Kubacska István* vaskereskedő és *Csáthy Szabó István*, – eredeti foglalkozására nézve gyógyszerész, amúgy mindenjövödelmező vállalkozásban részes virilis képviselőtestületi tag esete is példáz.

Kubacska István jelentős jövedelmet húzott a századfordulón megindult városrendezési és csatornázási munkálatokból, mint a szépítési alapot kezelő-, a gazdasági- az Avas-rendezési-, az iparfejlesztési-, a vízvezeték építését ellenőrző-, a vízvezetéki és csatornázási szakbizottságok tagja. A város állandó megrendelői közé tartozott. 1888-ban a 33., 1902-ben a 16., 1909-ben pedig már a 4. helyet foglalta el a legtöbb adót fizetők között. Vagyonával egyenes arányban növekedett házingatlainak a száma is: a Király utcában, a Tetemváron, a Vay úton, a Városház téren, a Baross utcában 1-1, a Zsolcai kapuban három ingatlannak lett a tulajdonosa, de ott található pénzintézetek – úgymint a Miskolci Takarékpénztár és az Osztrák-Magyar Bank miskolci fiókja – vezetőségében is.

Csáthy Szabó István olyan jelentős városfejlesztési munkák pénzügyi támogatója és haszonélvezője, mint a közúti villamosvasút és a villamos világítási telep, amelyekbe hatalmas összegeket fektetett és koncesszióit is ő szerezte meg. Először – 1889-ben – városi gőzvasút építésére kapott engedélyt a kereskedelmi minisztériumtól. A városi vaspálya a Tiszai pályaudvartól Hámorig terjedt volna, de a város vezetése nem lelkesedett azért, hogy a városon gőzgép járjon keresztül, a megye sem pártolta, az engedélyt visszavonták. 1895-ben újabb engedélyt kapott, most már a korszerűbb villamos vasútra, amely meg is épült az 1897-ben Budapesten megalakult Villamos Vasút Rt. támogatásával, amelynek *Csáthy Szabó* alakulásától tagja volt, mint ahogy ott volt a villamos vasutat üzemeltető Villamossági rt. igazgatóságában is.

Azáltal, hogy az 1886 : XXII. tc. csak az önálló törvényhatóságok

szintjén tiltotta a többes tagságot, ugyanaz a személy részese lehetett mind városi, mind megyei döntéseknek, ez utóbbin keresztül pedig az országos politikának. 1881-ben a miskolci virilisek 47%-a, 1885-ben 51%-a, 1890-ben pedig 39%-a Borsod megye törvényhatósági bizottságába is bejutott a legtöbb adót fizetők listáján.

2.1. MISKOLC ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLETÉNEK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

Első megközelítésben a városi képviselőtestület, illetve 1909 után törvényhatósági bizottság, mint helyi jogszabályalkotó és 1909-től országos politizálásra is jogosított testület társadalmi összetételét vizsgáljuk, hogy egy átfogó kép alakuljon ki a legfőbb helyi döntésekre hivatott testületről.

3. tábla

AZ ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLET TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

	1872		1885		1909		1917	
	virilis	választott	virilis	választott	virilis	választott	virilis	választott
Földbirtokos	6	3	4	8	1	9	1	12
Egyéni vállalkozó	40	19	56	25	48	26	47	22
Szellemi foglalkozású	52	67	40	46	33	47	34	48
Egyéb	2	11	-	21	-	-	-	-
Összes	100	100	100	100	82	82	82	82

Az 1871 : XVIII. tc. alapján alakult 200 tagú képviselőtestületben negyvennégyen valamilyen jogcímen – vagy saját maguk, vagy apjuk 1848-ban is választók voltak. E kis csoportból huszonhárman – főleg értelmiségiek – régi nemesi joggal rendelkeztek,⁴⁶ a testület közel 60%-a pedig a szellemi foglalkozásúak csoportjába sorolható,

⁴⁶ L. 56. sz. jegyzet

nagyobb arányban (67%) a választottak, kisebb arányban (52%) a legtöbb adót fizetők között. Ha a szellemi foglalkozásúak csoportját tovább bontjuk (L. 4. tábla), azon belül a virilisek között a szabadfoglalkozású értelmiség – túlnyomórészt ügyvédek és gyógyszerészek –, míg a választottak között a közszolgálati ágak képviselte volt túlsúlyban.

Az 1880-as évek közepére mind a virilisek, mind a választottak között csökkent mind a *szabadfoglalkozásúak*, mind a *tisztviselők* száma, 1909-re viszont erőteljes növekedés tapasztalható a virilis magántisztviselők és a választott közszolgálati tisztviselők között. Míg a helyhatósági választásokon 1872-ben az egyházi személyek, a tanárok és a közigazgatási tisztviselők indulhattak a legnagyobb eséllyel, addig a 20. század első évtizedére helyüket a kiépülő állami hivatalok – azok között is első helyen a MÁV – túlnyomórészt felső vezérkara vette át, miközben az egyházak és különösen a tanárok képviselte erősen lecsökkent, sőt ez utóbbiak 1909-től a virilisek között már nem is fordulnak elő. Emellett emelkedett a gazdasági növekedés eredményeként létrejövő üzemformák bürokratikus apparátusát képviselők száma. Erre az időre teljesen átalakult a magántisztviselői csoport összetétele is, amelynek létszáma 1909-re érte el a csúcst. A gazdatiszteket a virilisek között felváltották a jelentősebb ipari részvénytársaságok és pénzintézetek szakszerűséget képviselő legfelső vezetői, a választottak között pedig a bankpénztárosok és a Gőzmalom-alkalmazottak. A közszolgálati tisztviselők inkább választottként, mint virilisként kerültek a testületbe, míg a szabadfoglalkozású értelmiségben belül fordított az arány.

A közgyűlési mandátumokért folytatott versenyfutásban a megválasztott tisztviselők energiája jobbára ki is merült, mert legnagyobb részük a továbbiakban nem hallatta a hangját, mint ahogy a más társadalmi rétegekből kikerült választott képviselők többsége sem.

A *földbirtoknak* Miskolc földművelésre alkalmas szűk határai miatt a városban nem volt túl nagy jelentősége. Az önkormányzati testületben is alacsony a földbirtokosok képviselte, de míg a *legtöbb adót fizetők* között az ezredfordulóra szinte elhanyagolható a részvételük, addig a *választottak* között emelkedés tapasztalható. A pusztázás szakszerűség mögött azonban azt is látni kell, hogy az 1917-re megvá-

lasztott 12 földbirtokosból 9 törpebirtokos.

4. tábla

A TELJES ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLET SZELLEMI FOGLALKOZÁSÚ
TAGJAINAK ÁGAZATOK SZERINTI ÖSSZETÉTELE

	1872		1885		1909		1917	
	virilis	választott	virilis	választott	virilis	választott	virilis	választott
SZABAD- FOGLALKOZÁSÚ	37	28	30	21	17	11	22	13
MAGÁNTISZTVISELŐ	1	6	2	2	7	6	4	6
Állami tisztviselő	-	-	-	2	2	13	3	15
Vármegyei, városi	7	9	4	7	3	6	2	7
Igazságszolgáltatás	-	-	1	1	1	3	2	3
Egyházi szolgálat	3	13	2	5	3	4	1	2
Tanügy	4	11	1	8	-	4	-	2
KÖZZSZOLGÁLAT	14	33	8	23	9	30	8	29
ÖSSZESEN								
TISZTVISELŐ	15	39	10	25	16	36	12	35
ÖSSZESEN								
MINDÖSSZESEN	52	67	40	46	33	47	34	48

A *virilisek* között a szellemi foglalkozásúak térvesztésével egyenes arányban növekedett a *vállalkozó birtokos pogárság* létszáma olyanira, hogy az 1880-as évek közepére a csoporton belül javukra billent a mérleg. A *választottak* között azonban sohasem haladták túl, sőt meg sem közelítették a szellemi foglalkozásúak számát. (L. 5. tábla). Míg a legtöbb adót fizetők csoportjába a kereskedők, a választottak közé az iparosok kerültek nagyobb számban.

Az önkormányzati testületnek a *vállalkozó birtokos polgárság* soraiból származó tagjai között a túlnyomó többséget a kereskedők és az iparosok alkották. Ezen belül is – a teljes testületet tekintve – mindig a kereskedők voltak többségben. Nem ugyanez az eredmény azonban, ha külön vizsgáljuk a virilisek és a választott tagok arányát, mert a választásokon az iparosok mindig több mandátumot nyertek, mint a kereskedők, illetve legtöbb adót fizető iparostársaik.

5. tábla

A TELJES ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLET BIRTOKOS POLGÁRI CSOPORTJÁNAK FOGLALKOZÁS SZERINTI ÖSSZETÉTELE

	1872		1885		1909		1917	
	virilis	választott	virilis	választott	virilis	választott	virilis	választott
Kereskedő	2		3	1	3		3	
Iparos		1	1	1		1		1
Vállalkozó ⁴⁷								
Regálebérlő								
Háztulajdonos								
Összesen	4	1	5	2	4	2	4	2

Érdeemes a képviselőtestületi névjegyzékeket abból a szempontból is megvizsgálni, hogy milyen gyakran fordultak elő azokon olyan személyek, akiknek választaniuk kellett virilizmus és választott tagság között. Az 1885-ös képviselőtestület 12 választott kereskedőjéből kilenc, az 1909-es testület hét kereskedőjéből három hol legtöbb adót fizetőként, hol választottként került fel a névjegyzékekre. Az iparosokra nem jellemző ugyanez, mert míg 1885-ben a 11 választott iparosból csak három elég vagyonos ahhoz, hogy a legtöbb adót fizetők névjegyzékén is szerepelhessen, az 1909-es képviselő testület 15 választott iparosából már egy sem. Az önkormányzati testületen belül tehát a két gazdasági ág képviselői közül a nagyobb súlyt mindenképp a kereskedők jelentették. A városi képviselőtestületi névsorba bekerült legtöbb adót fizetők a vagyoni hierarchia széles skáláján helyezkedtek el, amit az is mutat, hogy rendkívül nagy a legalacsonyabb és a legmagasabb adóösszeg közötti különbség. (L. 6. tábla) 1872-ben a legalacsonyabb adó 101,49 forint, a legmagasabb pedig 1572,73 forint volt. A legkisebb adót fizető *Geiger László* mészáros, adóját egyszeresen, a legtöbb adót fizető *Pilta Miklós* ügyvéd, az ő adóját viszont kétszeresen számították. (*Pilta Miklós* egyszeres számítással is első lett volna a névsorban.)

⁴⁷ Csak azok a vállalkozók, akiknél közelebbi foglalkozást nem neveznek meg a névjegyzékek

A múlt század hetvenes éveinek elején a vállalkozó birtokos polgárság még mind számarányát, mind tőkeerejét tekintve messze volt attól az értelmiségtől, amelyik mögött ekkor még ott volt a birtokos nemesi múlt, a megmaradt föld- vagy házbirtok gazdasági ereje és a nemesi hagyományokból eredő értelmiségi – főleg ügyvédi – pályák jövedelme, ami mellett *Pilta Miklós* és *Kun Miklós* ügyvédek már 1845-től részvényesek is az ekkor Miskolcon még egyedüli pénztézetnél, a Miskolci Takarékpénztárnál.⁴⁸ Már 1872-ben is akadt egyetlen kereskedő – *Kohn Lázár* – akinek ténylegesen fizetett adója is elég volt ahhoz, hogy a legtöbb adót fizetők listáján a 6. helyre kerüljön.

A legalacsonyabb adó kategóriában (l. 7. tábla) a vállalkozó birtokos polgárság és a szellemi foglalkozásúak majdnem azonos létszámmal vannak jelen, ennek ellenére a birtokos polgárság anyagi helyzetét tekintve erősebb, mert ténylegesen fizetett adója alapján került fel a névjegyzékre. Ha az értelmiségnek a törvény nem biztosította volna a kétszeres adóbeszámítás jogát, 50%-uk fel sem kerülhetett volna a névjegyzékekre. Ez a jog azonban nem érvényesült automatikusan, figyelembevételét kérni kellett. Ebből a szempontból vizsgálva a legalacsonyabb adó kategóriát, ahová az értelmiség többsége a kétszeres adószámítással került, arra a megállapításra jutunk, hogy az értelmiség – nem kockáztatva a választás esetlegességét – törekedett arra, hogy bekerüljön a város vezető testületébe.

1872-ben a birtokos polgárság vagyonosabb rétegéből csak az a két személy – *Lichtenstein József* vaskereskedő és *Rácz Ádám* nyomdász – élhetett a kétszeres adóbeszámítás jogával, aki kereskedelmi és iparkamarai tagsággal rendelkezett.⁴⁹

⁴⁸ Részletes elemzését l. a “Szabadfoglalkozású értelmiség” fejezetben

⁴⁹ Önálló kamarája ekkor Miskolcnak még nem volt, a város kereskedői és iparosai közül azok, akik e tagság előnyeit élvezni akarták, a kassai kamarához kérhették felvételüket.

6. tábla

**AZ ADÓHATÁROK ÉS AZ ELSŐ TÍZ LEGVAGYONOSABB
ÖNKORMÁNYZATI KÉPVISELŐ, TÉNYLEGESEN FIZETETT ADÓJA
SZERINTI SORRENDENBEN**

	1872 ⁵⁰	1885	1890 ⁵¹	1898	1909	1917
legkisebb adó	101	240	257	388	399	511
a legmagasabb adó egy-szeres számítás-sal és az első tíz legtöbb adót fizető	786.- <i>fizetik:</i> 5 ügyvéd, 1 kereskedő, 1 gyógyszerész, 1 házbirtokos, 1 földbirtokos	1547.- <i>fizetik:</i> 4 ügyvéd, 4 kereskedő, 1 gyógyszerész, 1 püspök	8334.- <i>fizetik:</i> 1 ügyvéd, 3 kereskedő, 2 gyógyszerész, 1 püspök, 1 háztulajdonos 2 jogi személy	4649.- <i>fizetik:</i> 1 ügyvéd, 2 kereskedő, 1 bíró, 1 vám-bérlő, 2 házbirtokos 3 jogi személy	4045.- <i>fizetik:</i> 4 ügyvéd, 4 kereskedő, 1 orvos, 1 magántisztviselő	4979.- <i>fizetik:</i> 6 kereskedő, 1 iparos, 1 magántisztviselő, 1 köztisztviselő, 1 építész
a legmagasabb adó kétszeres számítás-sal és az első tíz legtöbb adót fizető	1572.- <i>fizetik:</i> 5 ügyvéd, 2 kereskedő, 1 gyógyszerész, 1 orvos, 1 közig. tisztv.	3095.- <i>fizetik:</i> 4 ügyvéd, 4 kereskedő, 1 püspök, 1 gyógyszerész	3237.- <i>fizetik:</i> 5 jogi személy, 2 kereskedő, 1 püspök, 1 gyógyszerész, 1 háztulajdonos	(az első két helyen) 2 jogi személy, 3 kereskedő, 2 ügyvéd, 1 gyógyszerész, 1 bíró, 1 házbirtokos	7956.- <i>fizetik:</i> 4 ügyvéd, 5 kereskedő, 1 építész	9782.- <i>fizetik:</i> 1 ügyvéd, 2 kereskedő, 3 magántisztviselő, 2 köztisztviselő, 1 iparos, 1 gyógyszerész

⁵⁰ Ugyanekkor a főváros legnagyobb adózóinak köre 404 forinttal zárult, a legmagasabb adóösszeg viszont 25.532 forint volt. (Vörös Károly i.m. p.13.)

⁵¹ Ekkor Budapesten 10 ezer fölött, Debrecenben 9095 forint a legmagasabb adó, a legalacsonyabb pedig Budapesten 300-400 forint között, Debrecenben pedig 464 forint. Míg Debrecenben a legmagasabb összeget egyszeres számítás-sal egy földbirtokos fizette, addig Miskolcon a listavezető a Borsod-Miskolci Gőzmalom és magánszemély csak az 5. helytől van a névjegyzéken, 3327 forintos, egyszeresen számított adójával Xivkovich Emil ház- és földbirtokos.

Míg 1872-ben a virilisek 80%-a a 100-300 forintos adó kategóriába volt sorolható és csak elvétve akadt mind a szellemi foglalkozásúakból, mind a birtokos polgárságból, aki nagyobb jövedelemmel rendelkezett, addig a század nyolcvanas éveinek közepére – ellentétben a budapesti tendenciával mind az adóösszeg, mind a virilis csoport összetételének változási irányát tekintve – amellet, hogy számszerűleg is megerősödött a birtokos polgári réteg, kétszeresére emelkedett a fizetett adó és már a ténylegesen fizetett adó alapján is nagyobb számban képesek bennmaradni a virilisek között, mint a szellemi foglalkozásúak. 1885-ben 1547 forint a legmagasabb ténylegesen fizetett adó az 1872-es 786 forinttal szemben. A névjegyzék 6. helyén álló *Klein József* borkereskedő fizette, mint ahogy valamennyien kereskedők (többnyire borkereskedők), akiket ténylegesen fizetett adójuk alapján vettek fel a névjegyzékre.

Az értelmiség köréből az első és második legmagasabb ranghelycsoportba felvett *Pilta Miklós* ügyvéd és *Szabó Gyula* gyógyszerész vagyonában is nagy szerepet játszott a borkereskedelem, de emellet ők a nyolcvanas évek közepére egy sor más jövedelmező vállalkozásnak is részesei.

Az 1886 : XXII. tc. jelentősen kiterjesztette a virilizmus intézményét azzal, hogy lehetővé tette részvénytársaságok, pénzintézetek, jogi személyként működő vállalatok megbízottak útján történő képviseletét az önkormányzati testületekben. Ezzel egycsapásra megemelkedett a legmagasabb adó kategória összege. Míg 1885-ben 1547 forint volt a legmagasabb adó, öt év múlva, 1890-ben már a korábbiak több, mint ötszöröse, azaz 8334 forint, amit az első helyen álló Borsod-Miskolci Gőzmalom fizetett. Magánszemély – *Xivkovich Emil* ház- és földbirtokos – csak az 5. helytől található a névsorban, 3327 forintos adóval, vagyis öt év alatt kétszeresére emelkedett az a legfelső határ, amit magánszemély fizetett. Az alsó adóhatár nem emelkedett olyan rohamosan, mint a felső, így e két szélső érték közötti intervallum egyre nagyobb lett, vagyis erőteljesen nőtt a vagyoni különbség az egy képviselőtestületen belüli tagok között.

7. tábla

A LEGTÖBB ADÓT FIZETŐK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE A FIZETETT ADÓ NAGYSÁGA SZERINT KIALAKÍTOTT RENGHELYCSOPORTOKBAN

		1.				2.				3.			
		adó kategória ⁵²											
		J ⁵³	B	V	S	J	B	V	S	J	B	V	S
1872	1x											1	
	2x				1							1	3
1885	1x			1					3		1	12	3
	2x			3	2			1	2			4	7
1898	1x	3	1	1				2		4		18	
	2x				5				3			17	13
1909	1x			2	2			1	5			21	17
	2x			2	2			4				10	7
1917	1x			9	1		1	11	4			21	12
	2x			6	9				3				5
		4.				5.				ÖSSZESEN			
		adó kategória											
		J	B	V	S	J	B	V	S	J	B	V	S
1872	1x		2	3	7		4	34	7		6	38	14
	2x				2			1	32			2	38
1885	1x		1	1	9		2	13	4		4	44	19
	2x			3	8			1	2			12	21
1898	1x	3		2						1	1	41	
	2x			0						0			
	2x			2	6							19	27
1909	1x		1	8							1	32	24
	2x											16	9
1917	1x										1	41	17

Az 1872-ben meglevő, az első és utolsó ranghely közötti közel nyolcszoros különbség 1890-re harminckétszeresre nőtt, majd ezt

⁵² Az adó kategóriák összeghatárai: 1.: 5000-1501, 2.: 1500-1001, 3.: 1000-501, 4.: 500-301, 5.: 300-100. 1900 után a pénznem-váltás (forintról koronára) miatt az összegek kétszeresen értendők

⁵³ Jelek: J = jogi személy, B = földbirtokos, V = vállalkozó, S = szellemi foglalkozású. 1x = egyszeres adószámítással, 2x = kétszeres adószámítással névjegyzékre kerültek

követően ismét közelített egymáshoz, míg 1917-ben a legvagyonosabb adója a tízszerese volt a legkevesebbet fizetőének. Itt már a háborús gazdaság konjunkturális hatása is érződött, a legmagasabb adókategóriában a birtokos polgárság ekkor már 2/3-os arányt képviselt a szellemi foglalkozásúakkal szemben. Nagy jövedelemre tettek szert a hadsereget ruhával és lábbelivel ellátók, vagy a kórházaknak élelmiszert szállítók, mint *Fodor Kálmán*, aki egyébként gépkereskedő volt. Vagyonuk azonban nem volt stabil, sem 1917 előtt, sem azután nem kerültek többé a legnagyobb adózók közé. Stabilmek viszont a bor-, szesz-, termény- és bőrkereskedők, akik korábban is virilisek voltak, most viszont ranghelyekkel kerültek előbbre, mint *Feuerstein Izidor* és *Glatte Ignác* terménykereskedők, akik kórházaknak (is) szállítottak és még a két világháború között is ott voltak a törvényhatósági bizottságban.⁵⁴ *Glatte Ignác* például 1900-ban még éppen csak a 100., 1917-ben viszont már az 5. helyen áll, ténylegesen fizetett adója alapján.

Az önkormányzati testületen belül az egyes társadalmi rétegek súlya, a virilisek és a választott tagok szerepe, jelentősége változó. Egyes tagjai kiemelkedtek, mások a szürke tömegként, az élvonalban szerepet vállalók támogatóiként, létszámuk jelentőségében voltak jelen. A testület súlyosabb része a virilis csoport volt, akik közül a tekintélyesebbek vagy népszerűbbek a választottak listájára is felkerültek. Őket – akik 10-12%-át tették ki a választott tagságnak – a virilisek között tárgyaljuk.

⁵⁴ BAZ m. Lvtár IV. 930/1947., az 1930, 1935. és 1940. évi virilisévsorok

2.2. AZ ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLET VALLÁSFELEKEZETI ÖSSZETÉTELE

Az önkormányzati testület tagjai jellemzően három vallásfelekezethez tartoztak. A zsidóság kezdettől jelen volt a város vezetésében mind a választottak, mind a legtöbb adót fizetők között. Kezdetben a 200 tagú képviselőtestületben 27 zsidót találunk, többnyire kereskedőket, huszat a legtöbb adót fizetők és hetet a választottak között. Ez a teljes képviselőtestület 13,5%-a. A közel 22 ezer lakosú városban ekkor a zsidóság 22 %-ot tett ki. Vizsgált időszakunk végére a lakosság száma 56982, amivel arányosan növekedett a zsidó lakosság létszáma is. Ha az önkormányzati testület választott tagjait nézzük, abban az 1872-es 7%-os arány egyenletes növekedéssel 1909-re érte el a városi lakosság arányát. Ezzel szemben viszont a gazdasági téren mozgékony zsidóság ettől nagyobb arányban került a legtöbb adót fizetők közé. A kezdeti 20%-ról 1909-re 50%-ra növekedett, 1917-re pedig a virilisek között elérte az 51, a teljes önkormányzati testületben pedig a 36%-ot. A többi képviselőtestületi tag túlnyomórészt *református* vagy *evangélikus*, a gazdaságilag egykor oly jelentős görögkeletiek közül mindössze két személy, *Pilta Miklós* és *Xivkovich Emil* maradt, a *római katolikusok* száma pedig csak az egyházi személyek esetében állapítható meg biztonsággal. Tíz pap, közülük öt római katolikus volt a virilisek között. A *reformátusok* és az *evangélikusok* az egyházban, azon keresztül az iskolaügy alakításában és a politikai életben jelentős szerepet játszottak. Ez utóbbi két vallásfelekezet közül az *evangélikusok* a lakosságnak csak 5-7%-át tették ki, a városvezetésben azonban – különösen gazdasági téren – városi arányuknál lényegesen súlyosabb részt foglaltak el. Az evangélikusok gazdasági vezető rétege többnyire felvidéki származású, iskoláit leginkább Eperjesen vagy Kézsmárkon végezte, gyermekeit is ide küldte, ha másért nem, német nyelvet tanulni. 1884-ben az egyház kénytelen volt megszüntetni miskolci gimnáziumát⁵⁵, mert nem bírta viselni költségeit, amikor kiemelkedően vagyonos

⁵⁵ Ev. Orsz. Lvtár, Bp., Tiszai Egyházkerület Levéltára, Hegyaljai Egyházmegye iratai 8. cs. XLIII. csop. *A miskolci gimnázium iratai*. 15.

evangélikus családok éltek a városban, köztük a gőzmalom első vezérigazgatója, *Radvány István*, aki mint egyházi felügyelő maga kezdeményezte az iskola megszüntetését,⁵⁶ vagyonos kereskedők, ügyvédek és egy bőrgyáros, *Markó Pál* is. *Jóny Tivadar* ügyvéd is inkább a kézmárki líceumra hagyta vagyonát, köztük több ősnymtatványt is tartalmazó könyvtárát.⁵⁷ (Igaz, hogy a duplum példányokkal az egyház miskolci gimnáziumát ajándékozta meg). A reformátusok viszont adományaikkal évről évre támogatták gimnáziumukat, nagyértékű alapítványokat tettek fennmaradása érdekében, gyarapították könyvtárát. *Szabó Gyula* és *Csáthy Szabó István* gyógyszerészek látták el az iskolát vegyszerekkel, ez utóbbi értékes könyvadományokkal is. De hozzájárultak a könyvár gyarapításához pesti és miskolci könyvkereskedők, mint *Ferenczi Bernát* is. (Ebből az alapból fejlődött ki a mai Miskolc tudományos könyvtára, a *Lévay József Könyvtár*). A város vezetésében a reformátusok elsősorban a politikai életben voltak hangadók.

Temetkezési helyük vagyonuk és társadalmi állásuk jelképe. Ez a szimbólum az evangélikusoknál a legfeltűnőbb. Temetőik főútvonallal elkülönített parcelláiban egymás mellett nyugszanak, sírboltjaik építészetileg is kifejezik tekintélyüket, rangjukat és vagyonukat. A zsidó vallási szokások kevésbé engedték a gazdasági vagy a társadalmi rang külsőségeiben történő megnyilvánulásait, de az avasi zsidó temetőben is lehet találni az átlagostól nagyobb, díszesebb sírköveket, de kriptaszerű, emlékműszámba menő építményt csak egyetlen esetben. A vagyonos *Pollák* borkereskedő család építtette, valószínűleg gazdasági hatalmának jelképeként. Az asszimiláció foka inkább a héber és a magyar nyelvű feliratok arányában, a gazdasági és a társadalmi helyzet a sírkövek anyagában és megformálásában mutatkozott meg. (A kriptát építtető *Pollák* családnál már egyáltalán nincs héber felirat.)

⁵⁶ Uott. Radvány István egyházi felügyelő folyamodványa a gimnázium megszüntetésére

⁵⁷ György Aladár, *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Bp., 1886.

3. rész

A VÁROSI HATALMI ELIT

3.1. FÖLDBIRTOKOSOK

A fölbirtok vizsgálatával arra a kérdésre keressük a választ, hogy

- ◊ milyen eredetű az a tőke, amely földbirtokba vándorolt,
- ◊ milyen mértékben képesek gazdaságukat a tőkés mezőgazdasági üzem feltételeinek megfelelően felszerelni,
- ◊ beruházásaik a gazdaság melyik szektorába irányultak,
- ◊ soraikban milyen arányú a régi nemesség és
- ◊ mennyire alkottak zárt társadalmi csoportot társas kapcsolataik és a nem termelő ágazatokban való részvételük révén.

Ebben a fejezetben csak azokról a birtokosokról van szó, akik a névjegyzékeken jellemzően "földbirtokos" megnevezéssel fordultak elő és nem volt polgári foglalkozásuk.

Azokat a földbirtokosokat, akik a vagyonszerzés polgári feltételei szerint szerezték birtokaikat, eredeti foglalkozásuk szerinti kategóriákban vizsgáljuk és ehhez viszonyítjuk a földbirtoknak a vagyonszerzésben és a hatalmi pozíciók megszerzésében s megtartásában játszott szerepét. A foglalkozási csoportok nem mindig határolhatók el világosan, mert egy személy több kategóriába is besorolható, ezért mindig a legjellemzőbbhöz tettük és a foglalkozási ágak vizsgálatánál figyelembe vettük egy személy több irányú szereplését, vagyónak összetett voltát.

Miskolc földrajzi fekvése meghatározta a művelés alá vonható földterület nagyságát, ezért a hegyek közé szorított város határában nagybirtok nem volt. A virilisek közé bekerült maroknyi földbirtokos csoport létszáma a századfordulóig állandóan csökkent, de már 1872-ben, a virilizmus első évében is csak 6%-át tette ki a legnagyobb adót fizetők csoportjának. Az 1900. évtől egy földbirtokos, *Xivkovich Emil* képes megkapaszkodni a virilisek között és ő mint a város legvagyonosabb embere, 1917-ig a listavezető földbirtokos. 1872-

ben kizárólag a régi nemesség soraiból kerültek ki a legtöbb adót fizető birtokosok és ha személyeiben cserélődött is, a régi nemesség összességében megtartotta uralkodó helyzetét e rétegen belül egészen az I. világháború végéig. A 19. század vége felé, az 1895. őszi állapotnak megfelelően Miskolcon hét, 100 kat. holdon felüli birtokost tüntet fel a gazdacímár.⁵⁸ E hét birtokos közül egy maga a város, 156 kat. holdnyi területével. A többi hat birtokos összesen is csak 1663 kat. holdat birtokolt Miskolc határában. Közülük négyen voltak ekkor a városi virilisek között, de csak egy személy, *Xivkovich Emil* az, aki 899 kat. hold terjedelmű, miskolci székhelyű gazdaságával a földbirtokos csoportba sorolható. A többiek a vagyonszerzés polgári feltételei szerint jutottak birtokukhoz. E négy személy mellett a későbbiekben még négy, 100 kat. holdon felüli birtokos került fel a virilis jegyzékekre, de az egész vizsgált időszakban így is csak nyolc olyan földbirtokos neve fordult elő a legtöbb adót fizetők között, akik amellet, hogy Miskolcon jelentős háztulajdonnal rendelkeztek, más polgári foglalkozásuk nem lévén, vagyonukban a földtulajdon játszott a vezető szerepet.

Legnagyobb létszámban – hatan – a virilizmus első évében jutottak adójuk révén a városi képviselőtestületbe, de vagyonuknak nem volt stabilizáló hatása, így létszámuk a századfordulóig kettő-háromban állapodott meg, 1909-ben és 1917-ben már csak egy földbirtokos volt az önkormányzati testület virilis tagjai között.

A Miskolc határában fekvő földbirtokok jövedelme többnyire csak a legalacsonyabb adó kategóriákba jutáshoz volt elengedő, ami viszont nem föltétlenül állt egyenes arányban a virilis csoportban töltött évek számával. Ez arra enged következtetni, hogy nemcsak földbirtokból származott jövedelmük. Itt most csak *Xivkovich Emil* és *Meősz Frigyes* 18 évig tartó tagságára utalok. *Xivkovich* egy év kivételével a legmagasabb, *Meősz Frigyes* pedig az utolsó két adó kategóriában szerepel. Bár a virilis-jegyzékekből csak a fizetett adó végösszege derül ki, az azt alkotó többféle egyenes adó részletezése

⁵⁸ L. 11. sz. jegyzet

nem, más források⁵⁹ egybevetésével megállapítható, hogy a listákra földbirtokosként felvett személyek jövedelmének tetemesebb része inkább a városban birtokolt házak jövedelméből származott. Földbirtokosként a névjegyzékekre kerülni egyrészt rangosabbnak számított, másrészt viszont jogos volt, mert e személyek a miskolcinál nagyságrendekkel jelentősebb birtokok felett rendelkeztek Borsod és más megyékben. Tipikus példája ennek *Xivkovich Emil*, a listavezető földbirtokos, aki 1885-ben került először a legtöbb adót fizetők névsorába, a 60. helyre, de 1887 után a 8. helynél hátrébb már egyszer sem csúszik, inkább az első öt hely a jellemző. Jövedelmében nagy szerepe lehetett annak a 17 háznak, amelyek a városba vezető forgalmas, a búzavásárteret két oldalról körbeölelő utakon feküdtek. Megszerzésükben közrejátszott házassága *Pilta Erzsébet*tel, aki a Miskolc 18. századi borkereskedelmét fellendítő vagyonos görögök nemességét szerzett leszármazottja volt. (A *Pilta* család a következő, 19. században is a leggazdagabbak közé tartozott, de már nem mint kereskedő, hanem ügyvéd.) A hatalmas vagyont *Pilta Erzsébet* 1887-ben örökölte, közte városi házakat és több mint 3 ezer kat. hold földet Borsod megye több helységében,⁶⁰ közel Miskolchoz. A *Xivkovich család* így összesen 4317 kat. hold tulajdonosa. (Lányuk, *Xivkovich Erzsébet* majd Borsod megye egyik legtehetősebb földbirtokosához, a szintén görög származású *Dadányi Sándor*hoz megy férjhez és kerül rokoni kapcsolatba a megye felső vezérkarával a két világháború között.) Korszakunk közigazgatási törvényeinek értelmében a feleség nevén levő birtok jövedelmét terhelő adó is a férj adójába számított, ha ő kezelte a jövedelmet. Így könnyen elképzelhető, hogy *Pilta Erzsébet* öröksége nagymértékben hozzájárult, hogy férje a legtöbb adót fizetők előkelő első ranghelycsoportjába kerüljön. Az 1886 utáni öröklés hatása még szembetűnőbb, ha a Borsod megyei legtöbb adót fizetők 217 személy nevét tartalmazó listáját is megnézzük, ahol *Xivkovich Emil* a 11. helyen áll, egyszeres adószámítással. Ebben a névsorban egy *Radvánszky* báró, az *Erdődy* grófok és *Fülöp Szász-Coburg Góthai* herceg előzik meg, mert az ungvári és a kassai

⁵⁹ L. 9. sz. jegyzet

⁶⁰ L. 9. és 11. sz. jegyzet

püspök csak kétszeres adóbeszámítással kerülhetett elé.

A 4317 kat. holdas *Xivkovits-Pilta* birtok 3217 kat. hold szántóból, 559 kat. hold rétből és legelőből, valamint 378 hold erdőből állott. A 45 holdas kertet a közvetlenül Miskolc határában vagy ahhoz közel fekvő birtoktesteken művelték. Gazdaságukban – eltérően a gazdasági elit többségétől – a szőlőtermesztés nem játszott nagy szerepet, mindössze 21 kat. holdat telepítettek be Miskolcon és Mályiban. A birtokok gépesítettségére jellemző, hogy gőzerővel hajtott lokomobilból 1897-ben négy, cséplőszekrényből 5, járgányból 2, vetőgépből 17 üzemelt. Ugyanebben az évben 503 szarvasmarha, 58 ló, 20 sertés és 500 juh képezte a birtokok állatállományát.⁶¹ Egyes birtoktesteket bérbe adott.

A tőkeáramlás szempontjából *Xivkovich Emil* annyiban tekinthető tipikusnak, hogy a gazdaság más szektoraival nem is próbálkozott, föld- és házbirtokból származó jövedelmét – ahogyan a többi földbirtokos sem – nem fektette részvényekbe, következésképp sem ipari részvénytársaság, sem pénzintézet vezetőségében nem lehet a nevével találkozni.

Egyes birtoktestek bérbeadása arra a négy nagybirtokosra (a már többször említett *Xivkovich Emil*, Szalay Elek, Vay Tihamér, Szathmáry Király Pál) is jellemző, akiknek a megye több községében is voltak birtokai. A bérleti rendszer a megnyíló hitellehetőségek mellett olyan pénzforrásként jöhetett számításba, amelynek igénybevétele a gazdaságokat korszerűsíteni lehetett. A Monarchia széles piaca lehetőséget adott a gabonafélék elhelyezésére, ahol a liszté feldolgozott nyersterményeket még kedvezőbb feltételekkel értékesíthették.

A legtöbb adót fizetők névjegyzékére felkerült négy nagybirtokos földjeinek közel a fele haszonbérben működött. A saját kezelésben tartott gazdaságokban a század végén kilenc gőzgépet, 10 cséplőszekrényt és 28 vetőgépet tartottak üzemben, amivel 7544 kat. hold

⁶¹ L. 11. sz. jegyzet

szántóterületet műveltek meg. Mivel e birtokok nem Miskolc, hanem Borsod megye más területein feküdtek, jövedelmük adója a megyei törvényhatósági bizottságba is bejuttatta tulajdonosaikat, méghezzá a miskolcinál sokkal magasabb ranghelycsoportokba. Valamennyien a régi nemesség soraiból kerültek ki, családi örökségként hozták magukkal a gazdálkodás tudományát. A gazdaságból származó jövedelmet a gazdaságba fektették úgy, hogy a mezőgazdasági üzemet gépesítették, mint *Szathmáry Király Pál*, aki malmot is létesített birtokán. Felesége pedig a belterjesebb művelést igénylő kertkultúrát népszerűsítette 27 kat. holdas kertjében.

A rang, a társadalmi érintkezés szabályai és nem utolsó sorban a múlt század mozgalmas megyei élete megkívánta ettől a rétegtől, hogy városi házat vagy házakat tartson, amelyek csaknem mindig a központban voltak. Így aztán a virilis névjegyzékekre is váltakozva hol földbirtokosként, hol háztulajdonosként vették fel őket (bár ez utóbbi inkább a kisbirtokosoknál fordult elő). Különösen a négy nagybirtokos rendelkezett nagyszámú házingatlannal. A városközpontban – a Széchenyi, Szeles, Kazinczy, Rákóczi utcában és a Zsolcai kapuban – 39 ház, 38 házhely és az Avason három borház volt a tulajdonukban.⁶²

A legtöbb adót fizetők közé bekerült másik négy földbirtokos gazdasága alig haladta meg egyenként a 100 kat. holdat. Birtokukat saját kezelésben tartották, ami viszont nem jövedelmezett annyit, hogy gőzgéppel felszerelhetnék volna. Vetőgépet is csak két birtokon, cséplőszekrényt mindössze egy gazdaságban üzemeltettek, állattartásuk pedig jelentéktelen.⁶³ E négy személyből csupán egy, *Meősz Frigyes* származott a régi nemességből, de birtoka Sáros megyében feküdt, Miskolcon házat tartott fenn. E kis csoport is inkább házadója után került a virilisek közé, az utolsó ranghelycsoportba. Nevük nem szerepelt a köztudatban, a helyi lapok soha nem foglalkoztak velük sem a képviselőtestületi ülések tudósításai között, sem a társasági rovatban. Egyáltalán nem vettek részt a városi közéletben, gazdasá-

⁶² L. 9. sz. jegyzet

⁶³ L. 11. sz. jegyzet

gukat nem tudták fejleszteni, más befektetéseik, így jövedelmi forrásuk nem lévén, hamar kiestek a legtöbb adót fizetők közül.

3.2. BIRTOKOS POLGÁRSÁG

3.2.1. Kereskedők⁶⁴

A birtokos polgárság szellemi foglalkozású és egyéni vállalkozói rétegét vizsgálva (L. 5. és 6. tábla) szembeűnő, hogy a polgári állam kiépítését követően a vagyonképződésben a kereskedeleműből származó jövedelem egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, a századfordulóra a felére szorítva vissza a legvagyonosabbak között azt az értelmiségi réteget, amelynek nem volt közvetlen érdekeltsége a termelésben vagy a kereskedelmi forgalomban.

A vállalkozói réteg több mint a felének kereskedeleműből származott a jövedelme. (L. 5. tábla). Az 1872. évben az egész virilis csoport 24%-át, a vállalkozói réteg 60%-át a kereskedők alkották. 1917-ben a legnagyobb adózók csoportjának 41,4%-a, a vállalkozói rétegnek pedig 72,3%-a kereskedőkűből állt. Az emelkedés nem egyenletes, mert az 1880-as évek közepére hirtelen megemelkedett a kereskedelem aránya, de öt év múlva, 1890-ben ugyanilyen gyorsan esett vissza a tíz év előtti számra.

A nagyarányű fellendűlés a borkereskedelemnek köszönhető (l. 8. tábla), ami azt eredményezte, hogy az 1881 és 1885 közötti öt évben kétszeresére nőtt az e kereskedelmi ágból tőkét felhalmozni képes polgárok száma. A szőlőbirtok és azzal összefűggésben a borpincék birtoklása minden idűszakban a társadalmi rang egyik összetevűje maradt a városban. Annak ellenére, hogy az 1880-as évektől a szőlő-

⁶⁴ A miskolci kereskedőkűre vonatkozóan sok beces adatot közöl az 1842 és 1848 között Furman Ferdinánd és id. Lichtenstein József által kiadott *Miskolczi Értesítű*, amely 1860 és 1866 között Falkenstein Ignác kiadásában jelent meg.

termelés visszaesett, a borkereskedelem élénk maradt. Hogy a borkereskedelem ilyen jelentőségűre emelkedhetett a városban, abban nagy szerepe volt a földrajzi adottságoknak. Miskolc a hegyaljai borkereskedelem fontos lerakata volt, az Avas egészséges, ezret meghaladó számú, homokkőbe vájt pincében tárolták a továbbszállításig a felvásárolt bormennyiséget.

8. tábla

A KERESKEDELMI ÁGAK KÉPVISELTE A LEGVAGYONOSABBAK
KÖRÉBEN

	1872	1876	1881	1885	1890	1898	1900	1909	1917
Fűszer	5	4	5	6	6	6	4	6	5
Bor, szesz	6	7	7	12	8	6	5	4	6
Termény	-	2	3	3	3	2	3	-	3
Bőr, állat	2	2	2	2	2	4	3	2	1
Fa, vas, üveg	1	1	2	4	6	5	5	6	4
Textil	3	4	5	4	2	4	4	6	4
Könyv	1	1	1	1	-	1	1	-	-
Vegyes	5	3	4	3	2	-	3	3	5
Vendéglős	1	1	2	3	4	5	6	5	5
Nagykereskedő ⁶⁵	-	-	-	-	-	-	1	2	1
ÖSSZESEN	24	25	31	38	33	33	35	34	34

A legnagyobb jövedelemre szert tevő borkereskedők azok voltak, akik bekapcsolódtak a nemzetközi kereskedelembe, ügynökeikkel behálózták a Monarchia, elsősorban Szerbia és Románia piacát.⁶⁶ Ezek a kereskedők nem érezték meg olyan gyorsan a konjunktúra-ciklusok változásait. A városon belüli kereskedelemben a tanács

⁶⁵ Csak azok, akiknél nem jelöltek kereskedelmi ágat a névjegyzékek

⁶⁶ Szendrei János i.m. (1911) 5. k. p. 787.

korlátozta a borok palackozását és utcán át történő árusítását.⁶⁷ Ezt ugyan a vendéglősök időről időre igyekeztek kijátszani, de az egymással is harcban álló regálebérlők és alvállalkozók éberren figyelték egymás tevékenységét és azonnal felléptek, ha gazdasági érdekeiket veszélyeztetve látták. Amikor például *Karner Miklós* vendéglős, aki öt éven át volt virilis tagja a város képviselőtestületének 1880-ban utcán át kezdte mérni a borát, korcsmárostársai beperelték szerződésszegés címén, mire ő magyar nyelvismeretének hiányosságaira hivatkozott, ami miatt nem értette a szerződés vonatkozó részeit.⁶⁸

A környék hatalmas szőlőterületeit az 1880-as évektől egyre nagyobb mértékben pusztította a filoxéra. A szőlők pusztulása miatt bekövetkezett magas borárak következtében nagy jövedelemre szert tett kereskedők fele azonban 5-10 év múlva, az árak csökkenésével sorra kihullott a legnagyobb adózók sorából. Az általános kereskedelmi pangás mellett hozzájárult ehhez az az országos hír is, hogy a borhamisítás fészke Miskolcon van.

A Miskolczi kalauz 1885-ben 20 borkereskedőt tüntetett fel,⁶⁹ akik közül 12 benn volt a legnagyobb adózók sorában. 1912-re lecsökkent a számuk 11-re,⁷⁰ a borkereskedelemről származó vagyon pedig három család – *Fischer, Grünfeld, Pollák család* – négy tagjának a kezében összpontosult, akik – amellet, hogy Miskolcon monopolizálták a bor- és pálinkamérési jogot⁷¹, aminek bérletéért hatalmas összegeket fizettek a városnak – a bor- és szeszeskereskedést nagykereskedelmi szinten űzték. Korszakunk végéig a legnagyobb adót fizetők között megfordult 19 borkereskedőből 11 e három család valamely tagja volt. Apáról fiúra öröklődtek e mesterség fogásai, s a város önkormányzatában is követték a fiúk az apákat és – korszakhatárunkon egy kicsit túl is tekintve, 63 éven keresztül ott voltak e családok tagjai a városvezetésben. Hasonló életutat jártak be a regá-

⁶⁷ *A Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1885/87. évre.* p. 21.

⁶⁸ BAZ m. Lvtár IV-1902. 5190/880.

⁶⁹ Váncza Mihály i.m. (1885). p. 76.

⁷⁰ Miskolci képes naptár (1913) p. 68.

⁷¹ Borsod, 1886. dec. 2.

lebérlettől a bor- és szesznagykereskedelemig. A legjelentősebbek, mint a nevüket Győry-re változtató Grünfeldek, kormányfőtanácsosi rangot is szereztek.

A Grünfeld család pályafutása klasszikus példája lehetne a regalebérleből gyárossá növő tőkés vállalkozó típusának. A virilis-jegyzéken legkorábban szereplő Ignác már harmadik nemzedéke a család kereskedelemmel foglalkozó ágának. A céget még 1805-ben alapította feleségének nagyapja, Sármán Sámuel, aki gyapjúkereskedéssel foglalkozott. Az üzletet fia, Sármán Izrael folytatta, majd tőle Grünfeld Ignác vette át, miután Sármán Johannát feleségül vette. Ő bővítette bornagykereskedéssel, később sertéshízlalással és malomüzlettel. A Grünfeld cég vagyonára jellemző, hogy 1886-ban 65 ezer forintot ajánlott a városnak a bor-, sör- és pálinkamérés jogáért. Ajánlatuk nyolc ezer forinttal haladta túl a város akkori legnagyobb jövedelmét, így nem csoda, hogy a regalebérlet árverését már meg sem hirdették⁷². Hogy a család e magas bérleti ajánlatot megkockáztatta, azt csak a többi speciális regale birtokában tehette. Grünfeld Ignác a kereskedőknek ahhoz a csoportjához tartozott, akik megszerzett tőkéjüket továbbra is a forgalom területén kamatoztatták, tevékenységüket több kereskedelmi ágra is kiterjesztve. Igen jelentős pénzügyi részvényekbe fektetett tőkéje. E dinasztia utolsó képviselői – amellet, hogy a bornagykereskedelemmel sem hagytak fel – egy kivétellel áttértek a szesz-kereskedelemre. Grünfeld Ignác fiai likörgyárat is alapítottak, de hogy a bor sem maradt el piacra vitt áruik közül, bizonyítja, hogy az országos borkiállításokról mindig éremmel és oklevéllel tértek haza.⁷³ Míg apjuk csak mint nagy részvényes volt jelen a miskolci pénzügyi intézetekben, az egyik fiú, a család nevét Győry-re változtató Ödön, már igazgatósági tag a Takarékpénztárnál és a Göztéglagyárnál. Ő házingatlanokba is fektetett tőkét, borpincéje a Tetemváron, öt háza pedig a Széchenyi és a Szemere utcában állt.

A Pollák családnak négy tagja lett virilis. Henrik 1, Móric és Jakab 18, Lajos pedig 32 éven keresztül. Móric és Jakab kezdte a sort

⁷² Borsod, 1886. dec. 2.

⁷³ Szendrei János i.m. (1911) 4. k. p. 789-791.

1872-ben. Mór ekkor 178 forintos, egyszeresen számított adójával a 48. helyre került. 1876-ban az 53., 1881-től viszont – az alatt a tíz év alatt, amíg a legtöbb adót fizetők sorában található – az első tíz között szerepelt. Bár megmaradt a vagyont megalapozó bornagykereskedésnél, a későbbiek folyamán kereskedésének súlypontja a szesz- és ecetkereskedelem felé tolódott el, majd ecetgyárat alapított, amely az 1880-as években a Miskolcon működő három cég közül a legnagyobbra fejlődött, sőt országosan is a nagyobbak közé tartozott 18 ezer hl-es éves termelésével.⁷⁴

Pollák Móric fia, Lajos, apjának szeszkereskedését nagykereskedelmi szintre fejlesztette. Tőkéjének egy részét bankrészvényekbe, más részét házingazlanokba fektette, amelyek közül a legértékesebb öt ház a Kazinczy és három a Batthyány utcában volt – a borpincéken kívül. Nagyszámú részvényeinek köszönhetőe igazgatósági tagságát a Borsod-Miskolci Hitelbankban.

Jellemző a nagy vagyont gyűjtő borkereskedőkre, hogy házaik a város központi utcáinak értékes épületei voltak, mint ahogy a portrékban felvázolt három család 11 tagjának is 28 ház, 13 borpice és több házhely volt a tulajdonában. Pénzüket általában szívesen forgatták, ezért házingatlanon kívül földbirtokot nem vásároltak, viszont valamennyien jelen voltak pénzintézetek alapításánál,⁷⁵ amelyek igazgatóságaiban e három családból ötnek a nevével lehet találkozni. Ezen kívül ipari részvénytársaságok – mint a Gőztéglagyár – vezetésében is ott voltak. Az asszimilálódási igény különösen a Pollák és a Grünfeld családban volt látványos. Utóbbiak Győry-re változtatták nevüket, a Pollák család pedig a zsidó temetkezési szokásoknak merőben ellentmondó, építészeti tömegével kirívó kriptát építtetett magának az avasi zsidó temetőben. Társadalmi rangjuknak a miskolci Nemzeti Kaszinó tagságával is nyomatékot adtak.

Eddig arról a 11 borkereskedőről esett szó, akik e kereskedelmi ág három legjelentősebbnek számító családjába tartoztak. Az a további

⁷⁴ A Kereskedelmi és Iparkamara jelentése, 1893. p. 116.

⁷⁵ L. 8. sz. jegyzet

nyolc borkereskedő, akik még az I. világháború előtt megfordultak a virilisek soraiban, személyükben nem túlságosan jelentősek. Ezért e személyek életútjának ismertetése helyett nézzük most már összefoglalva a borkereskedelmi ágazat képviselőinek – mind a 19 személyt vizsgálva – bekapcsolódását a kapitalista termelés és forgalom vérkeringésébe.

A 9. táblázatból kitűnik, hogy a borkereskedők tőkebefektetései a házingatlanok és a pénzintézeti befektetések felé irányultak. Ugyanakkor, amikor pénzintézetek igazgatósági tagságáig heten jutottak el, ipari részvénytársaságok vezetőségeiben csak hárman vettek részt.

9. tábla

A BORKERESKEDELEMBŐL SZÁRMAZÓ TŐKE MOZGÁSA

Borkeres-kedők száma	A tőkebefektetés iránya				
	Élelmi-szeripar	Házingatlan	Pénzintézeti részvényesek	Pénzintézeti igazgatósági tagok	Ipari rt. igazgatósági tagok
19	4	42	15	7	3

A vezető kereskedelmi ág reprezentáns családjainak eredetét kutatva eljutottunk a görög kereskedők helyébe lépő zsidó családokig. Rendkívül nagy szerepük volt abban, hogy Miskolc fontos kereskedelmi és ipari központtá fejlődött. A görög kompánia gyengülésével párhuzamosan, a 19. század második negyedétől vették át fokozatosan a vezető szerepet. Egyenjogúsításuk előtt sem föld-, sem házbirtokot nem szerezhettek, csak mint a tapolcai apátság és az uradalom kocsmabérlői telepedhettek le. A felhalmozás fő forrását a kereskedelem képezte, a város földrajzi adottságai pedig meghatározták a kereskedelmi ágakat. Az ipar korlátozott volt és az ismert okok miatt a mezőgazdaság sem lehetett a tőkeakkumuláció fő területe. Így emelkedtek ki lassan a 19. század első felében még szegény, jogilag elnyomott zsidóság köréből azok a kereskedők, akik később mind nagyobb vagyona tettek szert. A kiegyezést követően, amikor a hazai polgárság izmosodásnak indult, ezek a kereskedőcsaládok rendelkez-

tek befektetéshez szükséges tőkével, amit az is mutat, hogy a Miskolci Takarékpénztár alapító részvényesei között a későbbi virilis borkereskedők közül már 1845-ben megtalálható *Pollák Jakab* és *Propper Ignác* egy-egy részvénnel.⁷⁶ Korszakunkban a legnagyobb adózók csoportjába került 19 borkereskedőből mindössze 5 esett ki öt éven belül. A többség 10-42 évig volt képes megkapaszkodni a virilisek között, ha pedig a több generáción keresztül a legtöbb adót fizetők között maradó családokat tekintjük, hat évtizeden felüli tagság-gal is találkozunk (*Grünfeld-Györy* család).

A kereskedők vagyoni rétegződésének vizsgálata egyértelműen mutatja a város gazdasági vérkeringését fenntartó kereskedelmi ágak jelentőségét. (L. 10. tábla)

Ezek a vezető ágak a fűszer-, bor-, textil- és terménykereskedelem, valamint a modern városépítés igényeit kielégítő fa-, üveg- és vaskereskedelem. Hasonlóan a vendéglátásból jövedelmet szerzőkhöz, számszerűségében jelentős a vegyeskereskedelem. A valóban nagy jövedelmet biztosító ágazatok azonban – mint azt a fizetett adó nagysága alapján kialakított ranghelycsoportok is mutatják – a bor- és a terménykereskedelem, ez utóbbi sok esetben a lisztte feldolgozott áruk forgalmazását is magába foglalta. A város gazdasági életében mindig fontos szerepet játszottak a gabonavásárok. A búzavásárteret bérlők – mint *Patzauer Mór* – mindenkor ott voltak a legtöbb adót fizetők között.

A borkereskedelem kapcsán már szóltunk arról, hogy a legnagyobb jövedelmre szert tevő virilisek között legtovább bennmaradni képes személyek azok voltak, akik bekapcsolódtak a távolsági kereskedelembe. A terménykereskedelem terén szintén megvolt ez a lehetőség, mert Ausztriába, Német-, Bajor-, Francia- és Olaszországba jelentős kivitel tárgyát képezte a liszt, rizs, árpa, kukorica, bab, lencse, só és a gyapjú. A gabonaforgalom főleg észak felé irányult, de nagy akadálya volt Németország védővámja és az orosz verseny.

⁷⁶ Emlékirat (1885). L. 8. sz. jegyzet

A köleskása speciális kiviteli cikke volt Miskolcnak, mert itt és a környéken számos vízimalom hántolt kölest. (A nyers kölest még Romániából hozták, uszályokon szállították Budapestig. A miskolci köles csak akkor veszített jelentőségéből, amikor Budapesten 1880-ban felépült a Király malom.) Az 1878-as árvíz nagy veszteségeket okozott a terménykereskedőknek azáltal is, hogy a Szinva vizére telepített malmok nagyrészt elpusztultak, 1884-ben pedig leégett a Borsod-Miskolci Gőzmalom. Ez utóbbi azonban hamar újjáépült és 1890-ben 8334 forintos adójával az első helyen álló virilis. A Borsod-Miskolci Gőzmalom – elnöki székében *Hatvany-Deutsch Károly* budapesti terménykereskedővel – 1898 és 1916 között megszerezte a debreceni, a hatvani, a losonci, a csányi, a kassai, a szegi, az iglói, a nagysárosi, a szolnoki és az eperjesi malmok részvényeinek többségét és ezzel a terménykereskedelem centrumává avatta a miskolci piacot. A Gőzmalom alelnöke *Lichtenstein József* egyúttal a Miskolci Hitelintézet elnöke is volt. A közös érdekelttség eredményeként építette fel ez a pénzintézet 1892-ben a termény- és áruraktárat, szervezett nagyjelentőségű gyapjúvásárokat és az árukereskedelem fellendítése érdekében modern árpa-osztályozó berendezést is üzembe állított. A vasutak szállítási kedvezményeket adtak a termény- és áruraktárban tárolt gabonára, ezáltal Miskolc forgalmi jelentősége emelkedett, mert a távolabbi pontokon beszerzett áruk tárolását és továbbszállítását előnyös díjtételek biztosították. A Hitelintézet a közraktárban elhelyezett árukra előlegeket nyújtott. Az egymás után szerveződő pénzintézeteket szoros érdekelttség fűzte a kereskedelmi vállalkozásokhoz, ugyanakkor a kereskedők is előszere-ttel fektették vagyonukat pénzintézeti részvényekbe.

A legtöbb adót fizetők közé bejutott terménykereskedők zöme a konjunktúra-ciklusokban, főleg háborús időszakokban nagyobb jövedelemre szert tevő és 1-5 évre bejutott személyekből állt. Akik stabilak tudtak maradni, mint a 19 évig virilis *Feuerstein Márk*, családi vállalkozásként, több nemzedéken át folytatták üzletüket. Azok a terménykereskedők és földbirtokosok – mint például *Szathmáry Király Pál* – akik képesek voltak gazdaságukat modern kapitalista nagyüzemmé fejleszteni, növelni tudták a gabonakereskedelemből származó profitot a közvetlen piaci értékesítésen túl a

gabona lisztte való feldolgozásával. A terménykereskedelem által biztosított profitot malomépítésbe fektették, mint ahogy *Feuerstein* terménykereskedő és *Szathmáry* földbirtokos is tette.

10. tábla

A KERESKEDŐK VAGYONI HELYZETE A LEGTÖBB ADÓT FIZETŐK KÖZÖTT ELFOGLALT RANGHELYCSOPORTOK SZERINT⁷⁷

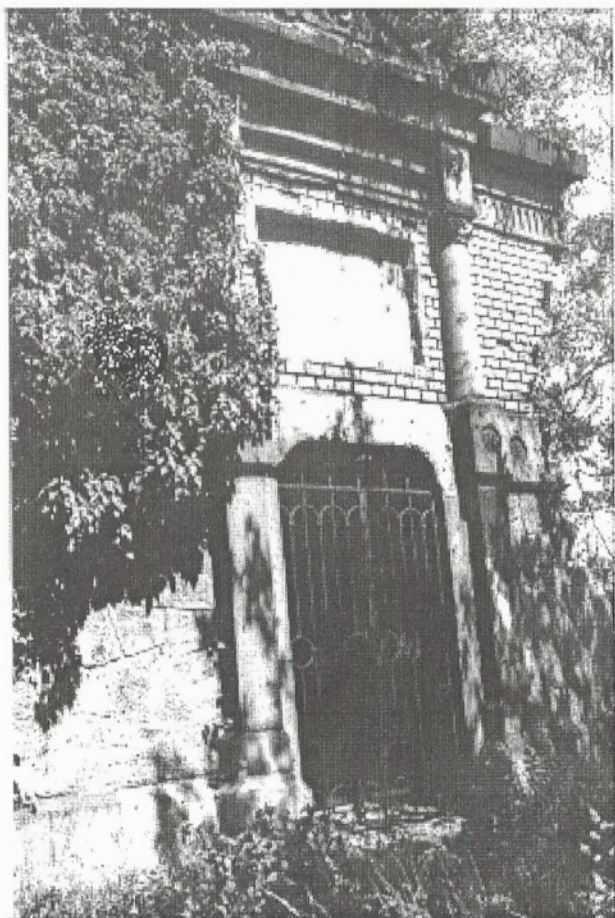
Kereskedelmi ág	1.	2.	3.	4.	5.	Tagok száma
	ranghelycsoportban					
Fűszer	1	2	5	5	6	19
Bor	4	2	5	5	3	19
Termény	3	2	1	4	3	13
Bőr, állat	-	-	2	3	1	6
Fa, vas, üveg	2	2	2	5	-	11
Textil	1	1	7	4	3	16
Könyv	-	-	1	1	-	2
Vegyes	-	2	3	3	11	19
Vendéglős	2	2	2	10	1	17
Nagykereskedő	-	-	1	1	1	3
ÖSSZES	13	13	29	41	29	125

A bőrkereskedelem az 1870-es években nagyon szűk keretek között mozgott. Több kis tímáripáros működött, az általuk készített bőrök fedezték a város szükségletét. A Törökországból importált kordován bőrt *Lázár Emánuel* és *Fábián Lipót* hozta forgalomba. A *Lázár* családból *Miksát* 1884-ben vették fel a legtöbb adót fizetők névjegyzékére, ahol 1935-ig tartotta a helyét. Igazgatósági tagja volt a Miskolci Hitelintézetnek és tagja az Osztrák-Magyar Bank bíráló tanácsának, de ezen túl sehol sem lehetett találkozni a nevével.

⁷⁷ A ranghelycsoportok értelmezését l. a 7. sz. táblánál

A Pollák család kevésbé vagyonos tagjának,
Henriknek a síremléke az avasi zsidó temetőben (1997)

A borkereskedő Pollák család vagyosabb ágának
a zsidó temetkezési szokásoknak ellentmondó kriptája
az avasi zsidó temetőben (1997)

A család rozsnyói bőrgyárának termékeit forgalmazta a Miskolcon 1885-ben letelepedő *Markó Pál*, aki a kereskedésen túl közéleti tevékenységet is kifejtett mind a város érdekében, mind az evangélikus egyházban. Már 1860-ban tagja volt Borsod vármegye állandó bizottmányának, 1872-től pedig a városi képviselőtestületnek és a megyei törvényhatósági bizottságnak is. A kereskedést *Markó Pál* özvegye is fenntartotta, de az ő jövedelmének tekintélyes része bérbeadott Városház téri bérházából származott. Fiát Bécsbe küldte egyetemre, ahonnan orvosi diplomával tért haza és 39 éves korában vármegyei főorvosként került a legtöbb adót fizetők névsorába.

A gazdasági elit tagjainak egy csoportja a Felvidékről származott Miskolcra, ahol nemcsak gazdasági kapcsolataik, de evangélikus vallásuk és házasságaik is összetartották őket és nem hiányoztak a Nemzeti Kaszinó tagjai közül sem.

A meginduló építkezésekkel kapcsolatos a *fa-, vas- és üvegkereskedelem* képviselőinek a megjelenése a legnagyobb adót fizetők között. Számuk messze elmaradt a terménykereskedők mögött, 18%-uk viszont a legmagasabb adó kategóriában szerepelt. A vaskereskedelem a feldolgozott vas- és fémárak forgalmazásával foglalkozott, a nyersvasat és az acélt a diósgyőri gyár forgalmazta. Az I. világháború előtt mindössze négy vaskereskedő – *Kupfer Mór*, *Kubacska István*, *Lichtenstein József* és *Varga Jakab* – került be a legtöbb adót fizetők közé, ahol öt, tizenkilenc, huszonöt és negyvenegy évig maradtak. Míg a bor- és a terménykereskedő virilisek valamennyien a korábban jogfosztott zsidóság soraiból emelkedtek fel, a vaskereskedők között két régi polgárt (*Kubacska* és *Lichtenstein*) is találunk. A továbbiakban ők ketten játszottak kiemelkedő szerepet, igen erőteljesen bekapcsolódva a kapitalizálódó gazdaság vérkeringésébe pénzügyi és ingatlanbefektetésekkel. A négy vaskereskedőnek 19 háza volt és ketten földbirtokot is vásároltak. Hárman foglaltak helyet két-két pénzügyi igazgatóságban úgy, hogy *Kubacska István* a századfordulón a vezérigazgatói, *Lichtenstein József* pedig az elnöki pozíciót töltötte be emellett, hogy az előbbi egy, az utóbbi négy ipari részvénytársaság igazgatósági tagja is volt. Tőkéjük egy részét részvényekbe fektették, más részét viszont tovább forgatták és újabb vállalkozásokba kezdtek. Későbbi gazdasági fejlődést

megalapozó vállalkozások ezek, főleg a közlekedés és a hírközlés területén. Különösen kiemelkedik e szempontból a *Lichtenstein család*, amelyik rendkívül sokat tett a közlekedés – úgy a személyszállítás, mint a fuvarozás – korszerűsítése érdekében. *Idősebb Lichtenstein József* – összefogva a *Fűrész* fűszerkereskedő céggel, amelyhez családi kapcsolatok is fűzték – az 1830-as évek elején kereskedőtársaságot alapított a Tiszán érkező áruk továbbszállítására. A Társaság a tiszakeszi rakodóállomásról továbbította az árut. Kapcsolatban voltak a nagy felvidéki kereskedőtársaságokkal, rajtuk keresztül monopolizálták Felső-Magyarország termény- és áruforgalmát. Az *idősebb Lichtenstein József* lett a helyi képviselője az 1830-ban alakult gyorskocsijáratnak, amely Miskolcon áthaladva Pestet kötötte össze Eperjessel. Ezek után természetes az a buzgalma, amellyel a Tiszavidéki vasútvonal megépítését szorgalmazta – és ha már ő nem is érthette meg, mert 1852-ben meghalt, képviselő fiára hagyományozta a vasútfejlesztés országgyűlési támogatását. A kereskedőházat alapító apa – felismerve a hirdetések hírnevet és ezáltal kereskedelmi forgalmat növelő üzleti hatását, *Furman Ferdinánd*dal közösen, 1842-ben útjára indította Miskolc első hirdetési lapját, a Miskolci Értesítőt, amely a miskolci hírlapirodalom kezdetét is jelentette.⁷⁸ Ezzel az örökséggel lépett hasonló nevű fia 1872-ben a miskolci legtöbb adót fizetők közé, ahol haláláig, 1914-ig az első nyolc között található, de ott volt virilisként a megyei törvényhatósági bizottságban is. Miskolc polgári kori történetében ő az egyetlen kereskedő, aki a város képviselőjeként bekerült az országgyűlésbe. Társai e minőségükben valamennyien értelmiségiek voltak.

Ifjabb Lichtenstein József, aki 41 éven át, 1913-ban bekövetkezett haláláig aktív tagja volt a városi közgyűlésnek (1909-ig a megyei törvényhatósági bizottságnak is) és ugyanilyen aktív szerepet játszott az evangélikus egyház presbitereként is, Pesten és Bécsben tanult kereskedelmi akadémiákon.⁷⁹ Közgazdasági érdeklődése vitte az

⁷⁸ Fülöp Attila, *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963*. Miskolc, 1964.

⁷⁹ Szendrei János i.m. (1911). 4. k., p. 285.

1860-as években az országos váltóügyi értekezletre, 1872-ben az első országos közgazdasági kongresszusra, majd a bank-ankéton a bank- és az adóügy avatott szakértőjeként szólalt fel.⁸⁰ Széles látóköréhez hozzájárult, hogy tapasztalatszerzés céljából beutazta a Monarchiát, a dunai fejedelemségeket, Törökország egy részét, Európa nyugati államait, az 1871-ben Antwerpenben tartott statisztikai kongresszus alkalmával pedig Belgiumot és Angliát is. A vasutak, a közlekedés fontosságát – már csak utazásainak tapasztalatai és családi hagyományai miatt is – különös érzékenységgel kezelte. A parlament közlekedési bizottságának a tagjaként a 70-es évek végén bírálta a kormányt a vasutak állami kezelésbe vételének halogató, felemás megoldása miatt, de bírálta az állam iparpolitikáját is, mert nézete szerint az államnak nem volna szabad gazdasági kérdésekkel foglalkoznia, ellenben tartson mintagyárakat, amelyek mellett az adózó magánkisipar tanulmányokat folytathat.⁸¹ Nagy szerepe volt a Miskolci Hitelintézet megalapításában, ahol a legnagyobb részvényes volt⁸² és haláláig elnöke is maradt. A Hitelintézet részvényeinek közel 1/3-a kereskedők kezében volt⁸³, így egész természetesnek tűnik, hogy a pénzügyi igen jelentős kereskedelem pártoló tevékenységet folytatott (mint ahogy erről már a terménykereskedők tárgyalásánál szó volt) és érdekeltséget szerzett Felső-Magyarország legnagyobb ipari vállalkozásain – a Borsod-Miskolci Gőzmalmon és a

⁸⁰ Uott, p. 286.

⁸¹ Országgyűlési beszédei megjelentek a Naplókban 1875-1878: III.: Általános jövedelmi pótdadó, VIII-IX.: Költségvetés 1877-re, IX.: Keleti vasút megvétele, XIII.: Bankszabadalom, XIV.: Indemnity, XV-XVI.: Vám- és kereskedelmi szövetség Ausztriával, XV-XVII.: Költségvetés 1878-ra, V.: Román vasúti egyezmény megváltoztatása, VI.: Kassa-oderbergi vasút függő ügyei, egyesítése az Eperjes - tarnovi vasút magyarországi részével, vágvölgyi vasút megvétele, VII.: Kisbirtokosok földhitelintézete, XIII-XIV.: Helyi érdekű vasutak, Tiszavidéki vasút megváltása. ; Munkái : *Biztosítási ügy, különös tekintettel az egyházi biztosításra és toldalék a hazai biztosítási ügyről.* Pest, 1865. ; *Vélemény a magyar vidéki pénzügyi reformja tárgyában.* Miskolc, 1899.

⁸² *A Miskolci Hitelintézet 1887. évi zárszámadása.* Miskolc, 1888.

⁸³ Uott, részvényesek névsora

Miskolci Gőztéglagyáron – kívül az Athaeneum Rt.-nél, 1916-ra pedig már egész sor kisebb vidéki pénzüintézet került az érdekközösségébe, amelyekkel együtt a Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe tartozott. A Hitelintézet elnöki posztja – különösen 1911 után, amikor érdekszövetségbe került a Magyar Általános Hitelbankkal, a magyar állam “bankárával” – helyben rendkívül nagy presztizst jelentett. E pénzüintézet igazgató tanácsa és felügyelő bizottsága egyébként is – egy-két kivételtől eltekintve – városi virilisekből állott. *Lichtenstein József* a Hitelintézet elnöksége és az Osztrák-Magyar Bank bíráló tanácsi tagsága mellett hat ipari részvénytársaságnak volt egyidejűleg igazgatósági tagja. Ezek között a legjelentősebbeknek, mint a Gőzmalomnak vagy a Gőztéglagyárnak alelnöke vagy elnöke is, de ott volt a jövedelmező Miskolci Villamossági Rt. igazgató tanácsában is. Vagyonának egy részét 930 kat. holdas abaúji földbirtokaiba fektette, amelyek legnagyobb része szántóterület volt. Miskolcon három háza volt, amelyek közül a Király utcai adott helyet a szabadelvű, majd később a munkapárti találkozóknak.

Mentalitását jellemzi, hogy 1861-ben – 24 évesen – még a Nemzeti Kaszinóból korábban kivált iparosok művelődési és segélyegyletének, a Polgáregyletnek a tagja,⁸⁴ három évtized múltán viszont a Nemzeti Kaszinóból agitálva akarja beolvasztani a Polgáregyletet.⁸⁵ Ezidőtájt szerzi fentebb említett földbirtokait is, majd ahogyan szaporodnak gazdasági és politikai pozíciói, reprezentálást kívánó státuserdekei, életének külsőségeiben is igazodik a régi társadalmi struktúra azonos pozíciójú elemeihez. Az apjától örökölt tekintély és vagyona második házasságának idejére – az 1870-es évekre, amikor a 3-5. helyen álló legvagyonosabb virilis – már elegendő társadalmi rangot jelentett ahhoz, hogy nemesi származású lányt vegyen feleségül, *Nagyréthi Darvas Malvin* személyében.⁸⁶ Felesége családjának tagjai Nógrád vármegye hivatalaiban tűntek fel, dédapja a vármegye

⁸⁴ A Miskolczi Polgáregylet alapszabályai, igazgatósága és tagok névsora 1861. Miskolc, é.n.

⁸⁵ Borsodmegyei Lapok, 1893. jan. 24.

⁸⁶ Királyi könyvek (1940). p. 126.

első alispánja a 18. század végén, majd a Helytartótanácsnál tanácsos.⁸⁷ Nagyapja, *Darvas Antal* szintén vármegyei hivatalokat viselt, de már Abaújban (ahol majd *Lichtenstein József* a 19-20. század fordulóján földbirtokait szerzi). A nagyúri külsőségek átvétele második házasságától egyre nyilvánvalóbb. Nemesi címet, homrogdi előnevet és címerhasználatot kérvényez és kap 1902-ben. Címerében a két kalapács vasáru-nagykereskedését, a három búzakalász pedig földbirtokossá válását jelképezi és ettől kezdve nem vaskereskedőként, hanem földbirtokosként véteti fel magát a legtöbb adót fizetők névjegyzékére. Két fiából, Imréből és Pálból katonatisztet nevelt, László fia pedig előbb bankigazgató, majd a Gömbös-kormány idején, 1932 októberétől három éven át városi főispán lesz, a Felsőház tagja. Lánya *Rakovszky Endre* belügyminisztériumi tanácsoshoz ment feleségül. (Gyula, a negyedik fiú, valamint első házasságából született két gyermeke pályafutásáról nincs tudomásunk). *Imre* és *Pál*, a két katonatiszt Bécsben szolgált, de *Imrét* egy botrány miatt még az első világháború előtt nyugdíjazták,⁸⁸ ami *Pál* testvérét arra indította, hogy családnevét 1914-ben *Homrogdy*-ra változtassa.⁸⁹ *Lichtenstein József* halála után a vasnagykereskedés László fiára maradt, aki azt részvénytársasággá alakította.

Nagy számban jutottak be *textil-, ruházati- és divatkereskedők* a legtöbb adót fizetők közé. Számuk majdnem elérte a borkereskedők számát, vagyoni helyzetük viszont messze elmaradt mögöttük. Ha vagyonuk nem is érte el azt a szintet, amelyet a borkereskedők értek, viszonylag stabilan meg tudtak maradni a legnagyobb adózók között. Abból a 16 textilkereskedőből, akik 1917 előtt léptek a virilisek csoportjába, mindössze öten estek ki öt éven belül, hárman maradtak 6-10, hárman 11-15 évig, két személy elérte a 20-25 évet, ketten 26-30 éves tagsággal rendelkeztek, egy személy pedig 45 évig volt tagja a csoportnak.

⁸⁷ A hivatalviselésre vonatkozó adatokat a vármegyei jegyzőkönyvek alapján közli Nagy Iván i.m. (1987 repr.). 3.k. p. 246-247.

⁸⁸ Fazekas György, *Miskolci toronyóra*. Bp., 1976. p. 23.

⁸⁹ Királyi könyvek (1940). p. 126.

Tőkebefektetések irányát vizsgálva mindig ugyanannak a kilenc személynek⁹⁰ a neve került előtérbe, akik 21 ház felvásárlásával háztulajdonosokká váltak, amihez ketten földbirtokot is szereztek. Jól elkülöníthető ez a kilenc kereskedő az eltöltött évek száma szerint is. Azok közül kerültek ki, akik tíz vagy ennél több évig képesek voltak megkapaszkodni a legnagyobb adózók sorában. A háztulajdon mellett a másik tőkebefektetési lehetőség a pénzintézeti részvényessé válás. Az előbb említett kilenc személy úgy élt ezzel a lehetőséggel, hogy egyidejűleg több intézetnél is befektetett vagyont. Ugyanez a kilenc személy benn ült valamely pénzintézet vezetőségében, ketten pedig – *Silbiger Ármin* és *Bloch Ármin* — ipari részvénytársaságok igazgatósági tagjai is lettek. Kizárólag zsidó kereskedők voltak, akiknek a családjában ez a szakma öröklődött és így egy család több generációja követte egymást a legnagyobb adózók sorában. Nem jellemző, de előfordult olyan kereskedő is, mint *Silbiger Ármin*, aki ház- és földbirtokossá válva fiát közhivatali pályára irányította, így lett *Silbiger Bertalan* vármegyei főügyész, aki 1935-ben (ez az utolsó szereplése) a kilencedik legvagyonosabb virilis.⁹¹ Apjának a letelepedés és az üzletnyitás lehetőségét az egyenjogúsítás hozta meg. Vagyona rohamosan nőtt, amit az is mutat, hogy üzletét 1869-ben alapította, a legvagyonosabbak névsorába pedig 1885-ben került először, a 13. helyre. 1909-ben már mint földbirtokost vették fel a virilis-jegyzékre.

Miskolc *fűszerkereskedelme* a város kereskedelmével egyidős és ez az a kereskedelmi ág, amelynek virilis képviselői között a legnagyobb számban találni régi polgárjoggal rendelkező személyeket. A helyi kereskedelem megteremtői, a görögök, előszeretettel foglalkoztak fűszerkereskedéssel, bár ez a kereskedelmi ág még az 1830-as években is igen kezdetleges volt. Fűszer mellett vasat, terményt, vásznat, gyapjút, sőt juhot és szarvasmarhát is árusítottak, igazi vegyeskereskedések voltak. A fűszer- és gyarmatárkereskedelem

⁹⁰ Bloch Ármin, Bródi Gyula, Bródi Mór, Friedmann Gábor, Friedmann Sámuel, Kohn Hermann, Lang Samu, Rosenberg Gyula, Silbiger Ármin

⁹¹ BAZ m. Lvtár IV. 930/1947.

akkor indult virágzásnak, amikor a vasút kiépült. A Felvidékkel addig uszályokon folytatott kereskedés helyett a vasút kényelmesebb szállítást tett lehetővé. A borkereskedőkhöz hasonlóan nagy számban voltak jelen a legtöbb adót fizetők között. Az első ranghelycsoportba azonban csak egy ilyen kereskedő, *Weidlich Pál* sorolható, aki 1881-ben telepedett le Miskolcon. Apja a Vas megyei Erdődy birtokok jószágkormányzója volt, akinek 11 gyermekéből Pál volt a legfiatalabb. Miskolci letelepedése után a fiatalember *Máhr Károly* fűszerüzletében lett üzletvezető, amit tíz év múlva át is vett és Felsőmagyarország legnagyobb fűszerkereskedésévé fejlesztette. ("A Weidlich" ma is fogalom Miskolcon.) Régi tulajdonosa, *Máhr Károly* szintén városi virilis volt, 1881 és 1885 között a 11-12. helyet foglalta el. A "Fekete kutyához" címzett fűszerüzletet *Weidlich* kibővítette, majd áthelyezte a Széchenyi utcában időközben felépített palotájába. Üzletét nagykereskedéssé fejlesztette, ahová a fűszer- és gyarmataruk közvetlen import útján kerültek. A fűszer mellett bor- és vetőmagkereskedéssel is foglalkozott. Kereskedelmi szemlélete példaadó volt abból a szempontból is, hogy évente külföldi ösztöndíj-lehetőséget hirdetett meg kereskedőtanulók részére. Ő maga is évente többször járt külföldön, amelynek hasznát először a kereskedelmi minisztériumtól elnyert ösztöndíjas útján tapasztalta. Rendkívül aktív volt mind az egyesületi életben, mind a pénzvilágban. Őt háza volt a Hunyadi, Deák és Széchenyi utcában (ez utóbbi egymagában egy hatvan lakásos palota).

A fűszerkereskedők tőkebefektetéseit vizsgálva ugyanarra az eredményre jutunk, mint a textilkereskedők esetében. Első helyen vehető számításba a háztulajdon, a 19 kereskedőnek 32 épület volt a birtokában, de amíg az első öt évben kieső nyolc személy közül csak háromnak volt saját háza, addig a 11-15 évig virilis három kereskedőnek tíz, a 16-20 éves tagsággal rendelkező öt személynek 12 és a 26-30 évig a legnagyobb adózók között maradó három fűszerkereskedőnek hét háza volt a városban. E hét ház egyike az a Széchenyi utcában álló öt emeletes épület, amelyet *Weidlich Pál* építtetett 1911-ben 60 lakással és 14 udvari üzlethelyiséggel, frontján két nagy alapterületű üzlettel, nagyobb pincéjében az Apollo mozival.

A fűszerkereskedők is előszeretettel fektették pénzüket részvé-

nyekbe. Pénzintézetek vezetőségében nyolcan, ipari részvénytársaságok igazgatóságában ketten foglaltak helyet. A földbirtok viszont csak egy kereskedőnél, *Mähr Károlynál* játszott szerepet, mint tőkebefektetési lehetőség. Azok a kereskedők, illetve leszármazottaik, akik 1848 előtt is polgárjog birtokában voltak, kivétel nélkül megtalálhatók a pénzintézeti részvénytársaságokat szervező tőkések között. Hat ilyen személyről van szó,⁹² akik összesen 81 pénzintézeti részvénynek voltak a tulajdonosai.⁹³

A fűszerkereskedők közül csak azok tudták hosszabb ideig állni a versenyt, akik külkereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek, kereskedésüket nagykereskedelmi szintre fejlesztették, háztulajdonossá váltak és egyidejűleg több részvénytársaságban nagyobb számú részvényt vásároltak.

A legnagyobb adózók közé felvett fűszerkereskedők voltak azok, akiknek a nevével a miskolci lapok hirdetési oldalain állandóan találkozunk. Művelt, világot látott kereskedők voltak, akik a szakmát bel és külföldi tanulmányutakon sajátították el. Miskolcon letelepedve vagy ide visszatérve, egy-két nagyobb kereskedőháznál gyakoroltak, majd átvették az üzletet vagy saját vállalkozásba kezdtek. Így ezek a régi híres kereskedőházak nem haltak ki, az utódok még nagyobbra fejlesztették azokat. Ezek a kereskedelmi vállalkozások a házasságok révén az egész várost behálózó családi vállalkozásokká fejlődtek.

Az egész képviselőtestületben – beleértve a választott tagokat is – egyetlen könyvkereskedő volt, *Ferenczi Bernát*. Egyedülálló kezdeményezése volt és egész korszakunkban nem talált követőre 1850-ben alapított kölcsönkönyvtára. Mivel a városnak még az 1930-as években sem volt egy elfogadható gyűjteménnyel rendelkező közkönyvtára,⁹⁴ *Ferenczi Bernát* vállalkozása különlegesség-számba

⁹² Berzy László, Debreczeny Dániel, Fűrész Ferenc, Mahr Károly, Spuller A. József, Vezekényi Vilmos

⁹³ L. 8.sz. jegyzet

⁹⁴ Zsedényi Béla, *Miskolc szellemi élete és kultúrája*. Bp. 1929.

ment. Fő tevékenysége azonban az a könyv- és papírkereskedés volt, amelyet még *Heilprinn Mihály* alapított 1845-ben, aki Sátoraljaújhelyről jött, otthagya a zsidó iskola főtanítói állását. Tizennyolc nyelven olvasott, jónéhányat beszélt is. A város társadalmában haladó szellemet képviselő személyek, elsősorban maga *Szemere Bertalan*, majd *Palóczy László*, *Pilta Mihály*, *Kun József*, *Vadnay Lajos* és *Szűcs Sámuel* karolták fel akkor *Heilprinn* vállalkozását. A pozsonyi diétán maga *Szemere* eszközölte ki *Heilprinn* könyvüzlet-nyitási engedélyét a bécsi kancelláriától, de a szabadságharc alatt megírt őrdala miatt 1849-ben el kellett tűnnie Miskolcra. Zárva maradt üzletét vette át *Ferenczi Bernát*, aki könyvkiadói célokat is tűzött maga elé. Ezzel, valamint kölcsönkönyvtárával egyik úttörője a miskolci kulturális életnek. 9500 kötetes könyvtára állományának több mint a fele német nyelvű művekből állt, de volt a könyvek között azért 2500 magyar, 1500 francia és 500 angol nyelvű is,⁹⁵ a kor szokásának megfelelően szépirodalom, köztük a reformkor magyar irodalma és egy kevés ismeretterjesztő anyag. Az akkori tágas üzletben találkoztak az elnémított haladó polgárok az önkényuralom idején. Élete utolsó szakaszát, az 1880-as éveket már szélesebb könyvkiadói tevékenység jellemezte. Először adott ki olyan képes-levelezőlapokat, amelyek ma is becses várostörténeti emlékek. Ezenkívül a protestáns teológiai irodalom, *Tompa Mihály* egyházi beszédei, *Kun Bertalan*, *Gyöngyössy Sámuel*, *Kupay Dániel* művei mind a *Ferenczi cég* kiadásában láttak napvilágot. Fióküzetekkel egész Felső-Magyarországot behálózta. Losoncon, Rimaszombaton, Nyíregyházán, Ungváron nyíltak fióküzletei, amelyek lassan önálló üzletekké fejlődtek. Nyomdája térképeket, műszaki rajzokat, ipari és kereskedelmi nyomtatványokat is előállított. Egyik alapítója volt a Miskolci Takarékpénztárnak.

A kereskedelmi tőke eredetét, befektetésének irányát, a város polgarosodásában játszott szerepét vizsgálva, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kereskedelemben nagy tőkét felhalmozni képes kereskedők azok voltak, akik

⁹⁵ György Aladár i.m. (1886)

1. a kereskedelmi ág természete folytán bekapcsolódtak a távolsági kereskedelembe és ügynökeik révén állandóan szemmel tudták tartani a piacot,
2. a házat, földbirtokot, részvényeket szerzők
3. és nem utolsó sorban azok, akik családi vállalkozásként folytatták tevékenységüket.

A kereskedelmi tőke így elsősorban házingatlanokba, bankrészvényekbe és egyes külkereskedelmi ágak – mint a termény- és borkereskedelem – esetén élelmiszeripari vállalkozásokba és kisebb mértékben földbirtokba vándorolt. A csak helyi, városon belüli kereskedelmet ellátók – főleg a vegyeskereskedők – gyakran cserélődtek, vagyonuknak nem volt stabilizáló hatása.

A régi polgárjog birtokában levő kereskedők, beilleszkedve a polgári állam kereteibe, ott is a fejlődés mozgatóivá váltak. Tizenegy régi polgár található a dualizmus korában virilisként szereplő 125 kereskedő között a fűszer-, yas-, valamint a vegyeskereskedelmi ágazatban és egy a vendéglősök között. A legmozgékonyabbak a tőkés termelés által leginkább foglalkoztatott kereskedelmi ágakból kerültek ki, így a vaskereskedelemmel foglalkozó két régi polgár - *Lichtenstein József* és *Kubacska István* - tőkebefektetései révén, valamint a várospolitikában és az országos politikai mozgalmakban való részvételükkel teljesen bekapcsolódtak a polgári állam vérkeringésébe. Ott találjuk őket ipari részvénytársaságok és pénzüzetek igazgatóságaiban, a háztulajdonosok és kisebb mértékben a földbirtokosok között, sőt *Lichtenstein Józsefet* az országgyűlésben is. A fűszerkereskedők is csak az ipari részvénytársaságok vezetőségéből hiányoztak és nem jutottak el a képviselőségig. Három régi joggal rendelkező kereskedő maradt csupán, akik nem lettek egyéb területen is vállalkozókká. Igen figyelemre méltó a régi polgárjoggal rendelkező *Tajthy József*, aki a város első pénzüzetének az alapításakor, 1845-ben a 10 darab részvény vásárlásával 1000 ezüst forintot volt képes befektetni egy jószerével bizonytalan kimenetelű vállalkozásba. Vagyona nemcsak kereskedelmi tevékenységéből származott, hanem mögötte ott volt a házingatlan is.

A zsidó eredetű polgárság a kereskedelem területén érvényesülhetett, hiszen a sokáig fennálló feudális viszonyok miatt nemesi birtokot 1844-ig csak nemesek szerezhettek, de emellett a városi tanács is tiltotta letelepedésüket. A magyar honosság hiánya földbirtokszerzésüket, a polgárjog hiánya pedig házvásárlásukat akadályozta. Az ipar területén nem invesztálhattak tőkét az 1872-ig érvényben levő céhes korlátok miatt. Bármennyire hátráltatták is a polgári fejlődést a sokáig fennálló hűbéri viszonyok, a feudalizmus keretei között meginduló spontán gyarapodást megakadályozni nem tudták.

A jogfosztott zsidóság előtt két út maradt nyitva:

1. Bekapcsolódni azokba a kereskedelmi ágakba, amelyek a nagy kereslet révén külföldi országokba továbbították az árut. Zsidó vállalkozóké volt a bor-, a termény- és a dohánykereskedelem.
2. Másik lehetőségként kínálkozott, hogy mint a korona- és a városi apátságok korcsma- és boltbérleti telepedjenek le.

Egyenjogúsításuk – 1867 – után elhárult birtokszerzésük akadályai és négy-öt év múlva egy 12 fős kis csoport már elég vagyonos ahhoz, hogy bekerüljön a legtöbb adót fizetők közé. Számuk évről évre gyarapodott, s 1917-ben kettő kivételével valamennyi virilis kereskedő a zsidóság soraiból került ki. Összességében a 125 kereskedőből 93 zsidó volt. Ott voltak a miskolci pénzügyintézetek alapításánál is. Földbirtokba ugyan kevesen fektették felhalmozott tőkéjüket, a háztulajdon viszont annál biztosabb befektetésnek látszott.

A századfordulóra a legvagyonosabb kereskedők birtokolták a vezető miskolci pénzügyintézetek részvényeinek többségét és lettek azok vezérigazgatói, elnökei vagy alelnökei.⁹⁶

A századforduló idején az egyik legfőbb politikai kérdés a közös vámterület tíz évenkénti megújítása volt. A Kereskedelmi és Iparkamara álláspontja – a Kamarában hangadó kereskedők szinte egyhangú állásfoglalásának eredményeként – a közös vámterület fenntar-

⁹⁶ Koós Soma üvegkereskedő a Borsod-Miskolci Hitelbank, Lichtenstein József vaskereskedő a Miskolci Hitelintézet és Grünfeld Sándor borkereskedő a Miskolci Takarékegyület élén.

tása. Véleményük szerint Magyarország nyerstermelő állam, a kisipar válságát nem a közös vámterület idézte elő, hanem az a mezőgazdaság válságát érzi. A kiegyezés keretében a piacot az őstermelésnek kell megszereznie s ez előbbre való az önálló vámterületnél.⁹⁷ Érthető a kereskedők szinte egyhangú véleménye, hiszen a Monarchia, a nagy gazdasági egység viszonylag széles fogyasztópiacot, ezáltal jövedelmet biztosított számukra.

3.2.2. Vállalkozók

A "vállalkozó" a virilisjegyzékek korabeli következetlen terminológiája miatt nem egyértelmű foglalkozási meghatározás. Az építési vállalkozókat például hol építéssként, hol vállalkozóként nevezték meg, de a regálebérlőkre is alkalmazták e fogalmat, mint például az 1881-es és 1885-ös miskolci virilisjegyzék *Sugár Dávid* esetében, de soha nem nevezték vállalkozónak a gépgyártással foglalkozó személyeket még akkor sem, ha üzemméretük mai fogalmaink szerint inkább indokolta volna a vállalkozó, mint a gyáros megnevezést.⁹⁸

3.2.2.1. Építési vállalkozók

Az 1872. évi polgármesteri jelentés arról számol be, hogy 1867-től százakra menő új építkezések történtek a városban. Különösen fellendült az építőipar az 1878-as árvíz után. Az építkezések számának növekedése részben összefüggött a városi lakosság számának rohamos emelkedésével, részben jó befektetésnek kínálkozott az építetők számára. Azok a személyek, akik 1872 és 1917 között valamely építőiparral vagy építőanyagiparral kapcsolatos tevékenység folytán a legnagyobb adózók közé kerültek, társadalmi hovatartozás szerint többféle kategóriába sorolhatók:

⁹⁷ *A Kereskedelmi és Iparkamara közös ülési jegyzőkönyve*. 1897. 3.p.

⁹⁸ A terminológia pontosításával a vállalkozó kereskedők esetében foglalkozik Bácskai Vera, *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Bp., 1989. című könyvében

A múlt században építész megnevezéssel felvett személyek kizárólag a kivitelezést szervező építési vállalkozók voltak, akik esetleg saját szükségletük kielégítésére téglagyárat hasznóbéreltek, mint *Lachs Gyula* és *Blau Gyula*. A tervező mérnök már 20. századi kategória és értelmiségi foglalkozás. Az 1884-es miskolci naptár, amely ebben az időben a lak- és címjegyzéket pótolta, három építési vállalkozót – *Lachs Gyula*, *Kobek József*, *Blau Gyula* – tüntetett fel. Mindhármuk nevével találkozunk a virilisek között is. Az 1878 után meginduló építési hullám – maguk is háztulajdonossá váló – vállalkozói ők, akik a város részéről megrendelt, viszonylag nagy jövedelmet biztosító útburkolási munkálatoknak és a sorra épülő hivatali épületek kivitelezési munkáinak a vállalkozói, de ők végezték a színház építését is.⁹⁹ Befektethető tőke nélkül nem működhetek sikeresen, amit az is mutat, hogy jelentős készleteket halmoztak fel, ők maguk előlegezték az építőanyagot¹⁰⁰ és téglagyárat vagy más építőanyag-előállító üzemet is működtettek. Mindezek jelentős kockázattal jártak. A nagyobb városi középítkezések befejezése után a századforduló körül ezek a vállalkozók kiestek a legnagyobb adózók közül, de így is 10-18 évet töltöttek e csoportban. Egyedül *Lachs Gyula* került be pénztintézet, a Miskolci Hitelintézet vezetőségébe. Három pénztintézet részvényesei között találjuk, 40 db részvénnnyel. Az építési vállalkozók közül egyedül ő volt tagja a Nemzeti Kaszinónak.

Az 1878-as nagy árvíz után meginduló, az egész városképet átformáló építkezések nem egyszerűen a hagyományos építési kisiparban érdekeltek vagyonának a megnövekedését eredményezték, hanem megteremtették az *építési vállalkozó* típusát. Alátámasztja ezt, hogy a fizikailag is építéssel foglalkozók közül senki sem került be a legtöbb adót fizetők közé. 1885-ben 10, 1912-ben 21 ács lakott a városban,¹⁰¹ de egyikük adója sem érte el azt az összeget, ami tulajdonosát bejuttathatta volna a virilisek közé. A hat cserépfedőnek is kevés volt ehhez a jövedelme.

⁹⁹ BAZ m. Lvtár IV-1902. 4480/880.

¹⁰⁰ BAZ m. Lvtár VIII-701. 5.d. A Színház építkezési költségeinek kimutatása

¹⁰¹ Váncza Mihály i.m. (1885). - Miskolci képes naptár (1913)

3.2.2.2. Építőanyag-gyártással és forgalmazással foglalkozók

A legkülönbözőbb társadalmi rétegekből kerültek ki azok, akik kihasználva az építési konjunktúrát, tőkéjük egy részét építőanyag-gyártásba és forgalmazásba fektették, mint például *Csáthy Szabó István* gyógyszerész. *Furman János* ügyvéd is nevezetesebb volt téglagyáráról, mint eredeti foglalkozásáról, de megtalálható itt a cement- és betongyártással, valamint épületfa-kereskedéssel foglalkozó *Engel Ignác* is. A *Furman-testvérek*, akik közül Jánost 1885-ben vették fel a virilisek névjegyzékére, 1855-ben alapították téglagyárukat.¹⁰² 1870-ben azonban a Diósgyőr-Miskolci Egyesült Téglagyárban nagy konkurensük akadt, de az igazi vetélytársat a Gőztéglagyár megindulása jelentette 1892-ben. Egészen nyilvánvaló, hogy a *Furman-testvérek* magánvállalkozása nem versenyezhetett a 100 munkást foglalkoztató, évente 6 millió téglát termelő gyárral,¹⁰³ amely 1893-ban, egy évvel indulása után már 10%-os osztalékot fizetett részvényeseinek.¹⁰⁴ Az építőanyag-gyártással és forgalmazással foglalkozók valamennyien kiterjedt pénzügyi kapcsolatokkal rendelkeztek (*Furman János* például 1882 és 1890 között vezérigazgatója volt a Miskolci Takarékpénztárnak) és *Engel Ignác* kivételével tagjai voltak a Nemzeti Kaszinónak, valamint a városi képviselő-testületen kívül a megyei törvényhatósági bizottság virilis csoportjának is.

1900 után az építőiparral kapcsolatos kategóriák átcsoportosulását figyelhetjük meg, ami összefüggésben van a város rohamos fejlődésével. A gazdasági élet területei egyre inkább különleges szakértelmet és foglalkozási specializációt igényelnek. Míg a múlt század építőiparral kapcsolatos virilisei az építési vállalkozók és építőanyag-kereskedelemmel s -előállításal foglalkozók, addig a századforduló után kizárólag az építőanyag-kereskedelemmel foglalkozók és az

¹⁰² Szendrei János i.m. (1911). 5.k. p. 750.

¹⁰³ *A Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1893. évről.* Miskolc, 1894. p. 116.

¹⁰⁴ *A Miskolcczi Gőztéglagyár 1893. évi zárszámadása.* Miskolc, 1894.

építészmérnökök képezik az építőiparral kapcsolatos virilisek körét. A részvénytársasági forma erőteljes térhódítása következtében kiszorulnak a legnagyobb adózók sorából az építőanyag-előállítással foglalkozó magánvállalkozások.

3.2.3. Gyáriparosok

1872 és 1917 között kilenc, a gyáripár valamely ágazatában vállalkozó személy fordult meg a legtöbb adót fizetők között. E 45 év alatt a vezető iparágak közötti átcsoportosuláson túl a legtöbb adót fizetők között hosszabb ideig megkapaszkodni képes gyáriparosok mutatják, hogy a monopolkapitalizmus kibontakozásának idejére mely magánkézben levő vállalkozások képesek fennmaradni a fokozódó verseny ellenére. A virilizmus első évében *Grósz József* vattagyáros, *Markó Pál* bőrgyáros – akinek a gyára nem Miskolcon, hanem Rozsnyón volt – és *Koós Miksa* porcelángyáros képviselte a legnagyobb adózók között a gyáripárt, de legkésőbb 1890-re mindhárman kiestek a legnagyobb adózók sorából, viszont *Markó Pál* és *Koós Miksa* esetében önmagában ez a tény még nem jelentette azt, hogy vállalkozásuk csődbe jutott volna. Ők ketten haláluk miatt estek ki a csoportból, örököseik valamilyen formában tovább folytatták az üzletet és ők maguk is virilisek lettek (vagy voltak már korábban is).

Markó Pál már a család harmadik nemzedéke, amelyiknek a – főleg talpbőröket, egyéb ruházati bőrárut és gépszíjat előállító¹⁰⁵ – rozsnyói gyár a tulajdonában van. Az értékesítéssel is ő maga foglalkozott, mint ahogy a virilis-jegyzékek is hol bőrgyárosként, hol bőrkereskedőként tüntették fel. A kereskedést *Markó Pál* halála után felesége folytatta, a gyárat viszont orvossá lett fia 1908-ban részvénytársasággá alakította, mint ahogy 1893-ban *Koós Miksa* majolikagyárát is annak testvére, Soma, aki kereskedőként és a Miskolci Hitelbank alelnök-vezérigazgatójaként vált ismertté. A majolikagyárat *Koós Miksa* alapította 1885-ben,¹⁰⁶ három évvel korábban létesített porcelánfestő műhelyéből. A gőzerőre felszerelt üzemben

¹⁰⁵ Szendrei János i.m. (1911). 5.k. p. 596.

¹⁰⁶ Uott. 4.k. p. 737.

kezdetben 76, 1891-ben pedig már – tanoncokkal együtt – 72 munkás dolgozott.¹⁰⁷ A tömegigényeket kielégítő kőedényt és majolikát, lámpafelszerelési tárgyakat Magyarországon kívül Ausztriában és Galíciában értékesítette, de nagyobb mennyiséget szállított a Balkánra is, ahol a bulgár fejedelem udvari szállítójává nevezte ki.¹⁰⁸ Az üzem a külföldi megrendelések ellenére is egyre kevesebbet termelt, korszerűbb, nagyobb teljesítményű gépekre lett volna szükség. Mivel a beruházásra magánereiből nem volt lehetőség, a pótlólagos tőkebevonás bevett formája, a részvénytársasággá alakítás látzott a legjárhatóbb útnak.

Teljesen életképteleneknek bizonyultak a háborús konjunktúra hatása alatt indult gyárak, mint *Schweitzer Albert* faárugyáros varrógépgyára vagy *Szabó Béla* gyógynövénykereskedő szappangyára. A tökéletes mezőgazdasági termelés és a polgári életforma szükségleteit kielégítő termékek gyártásával foglalkozó üzemek tulajdonosai, mint *Pick Jakab* bútorgyáros, stabilan meg tudtak kapaszkodni a legnagyobb adózók sorában.

A gépgyártás területéről két gyáros van a csoportban, akikről érdemes szót ejteni, *Leszih Miksa* és *Hercz Zsigmond*. Származásuk, társadalmi állásuk, gazdasági körökben való ismertségük külön utakon haladt. *Leszih Miksa* portréja annak példája, hogy a tőkehiány, a jószándékú törekvés megfelelő társadalmi és sokirányú gazdasági kapcsolatok nélkül épp csak egy szolid kispolgári életforma megteremtésére volt elegendő.

Leszih Miksa rozsnyói iparos családból származott Miskolcra, ahol 1863-ban telepedett le, mint lakatos. Testvérével és unokaöccsével közösen építette fel az első üzemet a Borsod-Miskolci Gőzmalom mellett, a város végén. Öt év múlva szétváltak útjaik és *Miksa* 1876-tól az önállóan üzte az ipart, amelyhez addigi műhelye már kicsinek bizonyult, de nagyobb épület emelésére csak 1881-ben gondolhatott.

¹⁰⁷ *A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése... az 1885-87. években.* Miskolc, 1888. p. 51. és 1892. p. 85-86.

¹⁰⁸ Szendrei János i.m. (1911). 4. k. p. 738.

Ekkor *kölcsönök felvételével* építette fel az új gyáépületet a búzavásártér mellett, a Zsolcai kapuban. A legtöbb adót fizetők közé is ekkor került és haláláig benn maradt a csoportban. Gépgyárát a fejlődő mezőgazdaság igényei keltették életre, így gyártott ekéket, boronákat, répavágókat, borkészítéshez szükséges eszközöket, amelyeket a Clayton & Schuttleworth angol és az Umrath prágai gazdasági gépgyárosok termékeivel együtt maga forgalmazott. Új termékek előállításán túl javításokkal és épületlakatos munkákkal is foglalkozott. Emellett olyan gőzgépeket tartott raktáron, amelyekkel a mezőgazdasági munkák idején bér munkára vállalkozhatott.¹⁰⁹ Gyári berendezése 1881-ben néhány kézi tűzhely, egy cszterga, egy lemezolló és egy fűrógép.¹¹⁰ Kezdetben mindössze négy munkást alkalmazott, akiknek a száma egy évtized alatt tizenkettőre nőtt, de még 1893-ban is, amikor a legtöbb alkalmazottat – 15-20 segédet és 6-8 tanulót – foglalkoztatta, csak egyetlen szakmunkása volt.¹¹¹ Gyárát 1891-reátállította gázmotoros mozgatóerőre¹¹² és valamelyest növelte cszterga-, fűró- és egyéb kisgépeinek a számát. Pénzügyi és más tőkés érdekeltségek nélkül jövedelme csak a maximum 82. hely eléréséhez volt elegendő a legvagyonosabbak rangsorában. Társadalmi állása sem kötötte a tőkés körökhöz, bár emlékiratában¹¹³ büszkén sorol fel kilenc egyesületet, amelyeknek tagja, de azok nem az elit által látogatott körök. A felsorolás végére hagyta a városi képviselőtestületi tagságot, amelyben választott tagként tüntette fel magát az utókor számára, mintha szégyellte volna virilizmusát. Miután fiúutód nélkül halt meg, felesége 1895-ben eladta a gyárat *Szilágyi Dezső*nek, aki azt tovább fejlesztette, de vizsgált időszakunkban Szilágyi egyszer sem szerepel a virilisek névjegyzékén.

Hercz Zsigmond gépgyára a virágzó malomipar, az egyre növekvő igényekkel fellépő mezőgazdaság és a bányászat szükségleteihez

¹⁰⁹ BAZ m. Lvtár XXX. 3. Családtörténeti gyűjtemény. *Leszih Miksa családtörténeti iratai.*

¹¹⁰ A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése, 1881. p. 39.

¹¹¹ Uott 1892. p. 82. és 1893. p. 110.

¹¹² Uott 1891. p. 50.

¹¹³ L. 123. sz. jegyzet

alkalmazkodva lett a múlt századi Miskolc legnagyobb magánkézben levő gépipari vállalkozása. 1879-ben alapította gőzerőre berendezett üzemét, amelyben 1893-ban már 40 munkást foglalkoztatott. Gőzerőre alapozott gépi hajtóereje nyolcszorosra volt a Leszihféle gépgyárénak.¹¹⁴ 1887-ben 412 forint adóval az 57. helyen állt, de három év múlva már a 28. helyet foglalta el. Vasöntödéjében malom-berendezéseket, mezőgazdasági gépeket, bányagépeket, csilléket gyártott, de a modern városfejlesztés igényeihez igazodva villamosvezeték-oszlopokat és csatornahálózat-szerelvényeket is. 1884-ben húsz évre szabadalmat nyert a miskolci telefonhálózat kiépítésére, aminek létesítését 10-12 bérlővel kezdte el és a tűzoltóságnak ingyen engedte át.

A *Hercz család* neve szorosa összefonódott a Borsod megyei szénterületek feltáráásával, amely a szénkereskedelem fontos piacává tette Miskolcot. *Hercz Zsigmond* bekapcsolódott az 1880-as évek elején kialakuló új nagy konjunktúra-hullámba, amelynek során osztrák pénzcsoportok befektetései révén sor került néhány kicsi vas- és szénbányavállalat egyesítésére. Így jött létre a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., ez a magyarországi méretekkel mérve hatalmas vállalat, amelynek egyik alapítója, majd vezérigazgatója lett. A Magyar Általános Kőszénbánya Rt.-vel kapcsolatban megalapította a Hazai Üvegipari Részvénytársaságot és malomberendezései révén tevékeny része volt a Borsod-Miskolci Gőzmalom felszerelésében, amelynek egyébként igazgatósági tagja lett. A zsidó gazdasági elit szokványos útját járta be a társadalmi elismertségért, aminek része volt a kaszinói tagság is. 1892-ben kapott nemesi rangot, majd négy év múlva "Királdi" előnevet, ezzel is hangsúlyozva a szénbányászat-hoz kapcsolódó nehézipari érdekeltségeit. *Hercz Zsigmond* a felemelkedő burzsoázia képviselője, aki asszimilációs készségét gyermekeinek névadásával is kifejezte. Közöttük már nyoma sincs a hagyományos zsidó neveknek, ellenben minden gyermeke három-három keresztnévet kapott (Lucia-Margit-Erzsébet, György-Miklós-

¹¹⁴ *A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése*, 1893. p.110.

Károly). Ők 1905-ben már családnevüket is megváltoztatták, így lettek Királdi Királdy-ak.¹¹⁵

A valós kép kialakításához azt is látnunk kell, hogy a *Hercz család* fentebb vázolt szereplése kivételnek számított virilis gyárosaink között. A tulajdonképpeni nagy gépgyártáshoz nagy tőkére lett volna szükség. Ennek híján nem működhetett olyan nagy és költséges apparátussal, ami a reklámhoz, az utaztatáshoz, a hitelnyújtáshoz elengedhetetlen volt. Ezen túl a nagy gépgyártáshoz szakképzett munkásokra is szükség volt és közrejátszott a főváros elszívó hatása.

3.2.4. Kisiparosok

A tőkés árutermelés kibontakozásával a kisipar fejlődése irányába mutató egyik tényező a városi lakosság gyarapodása. Ez szükség-szerűen maga után vonja azoknak az ágazatoknak a terjedését, amelyekben hiányzik a nagyipari termelés, vagy nem tud a helyi igényekhez rugalmasan alkalmazkodni. Ilyen jellegzetesen kisipari ágazat volt a *ruházati ipar*, amely 1910-ben Miskolcon a kereső lakosság 9,8%-át, azaz 2326 embert foglalkoztatott.¹¹⁶

A városfejlődéssel kapcsolatban megnőtt az *építési kisipar* és ennek hatásaként az építkezésekkel kapcsolatos *vasipari ágazatok* jelentősége. E két ágazat foglalkoztatta a kereső lakosság 12,8%-át, 3042 embert. Az *élelmezési iparban* a keresők 6,5%-a helyezkedett el.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a kisipari ágazatokból melyek biztosítottak elegendő jövedelmet a legtöbb adót fizetők közé kerüléshez, akkor a *ruházati* és az *élelmezési* kisipar, ezen belül is a *szabók* és a *mészárosok* nagy számbeli fölényét látjuk.

A 11. táblázat arra világít rá, hogy melyek voltak a kisipar területén a legnagyobb jövedelmet biztosító ágazatok, egyúttal mutatja, hogy miként szorult vissza a kézműipar a részvénytársasági forma térhódításával egyidejűleg. Amilyen gyorsan kaptalizálódott a gazdaság

¹¹⁵ Királyi könyvek (1940). p. 84.

¹¹⁶ L. 1. tábla

és ahogyan gyorsult a tőkekoncentráció folyamata, vele fordított arányban csökkent a nagy vagyont teremteni képes kisipar aránya.

1872-ben az iparosok 1/3-a az 1848 előtti pogárjoggal rendelkezők közül került ki. Öt év múlva a régi polgárság aránya az összes iparos 1/6-ára csökkent, 1909-re pedig az utolsó, régi joggal rendelkező iparos is kiesett a virilisek közül. (Itt azokat is számításba vettük, akiknek apja, esetleg nagyapja kapta a polgárjogot.)

A kisiparosok zöme a legalacsonyabb adó kategóriákba jutott be, többségüknek az adója csak éppen arra volt elegendő, hogy tulajdonosát az utolsó helyek egyikére juttassa.

1872 és 1917 között 38 kisiparos¹¹⁷ fordult meg a legnagyobb adót fizetők csoportjában. Ebből a 38 személyből még a belépés évében kiesett az összes iparos közel 40%-a és az első tíz évben kiesett további 14 személy. Tíz éven belül kiesett tehát a virilis kisiparosok 76%-a. A maradék 24% stabilitása 11-45 év között oszlott meg. A hat régi polgárjoggal rendelkező iparos közül öt még a belépés évében kiesett, de *Fantóly János* lakatos (aki időnként háztulajdonosként került a névjegyzékre), 11 évig tartotta a helyét. Ő volt az egyetlen viszonylag stabilan álló iparos a régi polgárság köréből. Azok közé tartozott, akik az új építkezések lakatos munkáit végezték, aminek jövedelmét négy háza is növelte.

Egyetlen személy, *Karla Bertalan* szabó, az Ipartestület elnöke rendelkezett részvénytársasági igazgatósági tagsággal és mindössze három iparosnak volt összesen tíz háza.

¹¹⁷ Hat szabó, 16 mészáros, egy-egy cukrász, pék, kovács, cipész, festő, lakatos, burkoló, bádogos, sörfőző, 5 asztalos és 2 nyomdász.

11. tábla

KISIPAROSOK RÉSZVÉTELE A LEGTÖBB ADÓT FIZETŐK
CSOPORTJÁBAN

	Ruházati	Élelmezési	Faipari	Vasipari	Sokszoro- sító	
év	a legtöbb adót fizetők száma					ÖSSZES
1872	3	2	2		1	8
1876	3	5	2	1	1	12
1881	3	3		1	1	8
1885	4	4	1	1		10
1890	2	4	1	2	1	10
1898	2	3		1	1	7
1900	1	2			1	4
1909	2	5		1		8
1917	1	3				4
Összes	21	31	6	7	6	71

Az a kilenc személy, akiket vagyonuk 10 évnél tovább tartott meg a csoportban, az *élelmezési* és a *ruházati ipar* köréből kerültek ki. Valamennyiüknek volt – átlagosan két – saját háza. Heten lettek igazgatósági tagjai valamely pénzintézetnek, de leginkább azoknak a hitelszövetkezeteknek és bankoknak, amelyekben az elit tőlük társadalmilag elismertebb vagy vagyonosabb rétege vizsgált időszakunkban sohasem fordult elő. (Például a Népbank vagy az Agrárbank és Polgári Takarékpénztár). A kisiparosok közül ipari részvénytársaság vezetőségébe senki sem került be és földbirtokba is csak az egyetlen *Újhelyi Miklós* mészáros fektette a pénzét, aki egyébként 32 éven át tagja maradt a virilis csoportnak. Köreikben nemesítés még csak véletlenül sem fordult elő, viszont öten – *Blumenstock József* és *Rác*

József szabó, valamint Friedmann Vilmos, Geiger László és Koos Károly mészáros – tagjai a Nemzeti Kaszinónak.

Különleges helyet foglalt el a csoportban a múlt század utolsó harmadának legtöbbet foglalkoztatott nyomdatulajdonosa, *Forster Rezső*, aki szerteágazó pénzügyi kapcsolatokkal rendelkezett. Tulajdonrészt szerzett a Borsod című lapban és annak egész fennállása alatt szerkesztette is azt. A jómódú ceglédi kereskedő fia a pesti Hampel-féle kereskedelmi iskola elvégzése után németországi tanulmányútra ment, majd a legnevesebb pesti kiadóknál és nyomdatulajdonosoknál – mint *Wodianer*, *Werfer*, *Légrády testvérek* – szerzett gyakorlatot. 1872-ben, 39 évesen telepedett le Miskolcon, miután itt megvette a másik neves nyomdász, *Rácz Ádám* felszerelését. A Kereskedelmi és Iparkamarában aktív szerepet játszó *Forster Rezső* 1884-ben, az ipartörvény országgyűlési tárgyalása idején iparos kört sürgetett, ahol hírlapokat és könyveket is lehet olvasni és a társadalmi kérdéseket meg lehet vitatni. E felvetése azt is mutatja, hogy bár a Polgáregyletnek is hasonló céljai voltak megalakulásakor, az 1880-as évek közepére tagjai már inkább függetlenségi érzelmű, politizáló értelmiségiek, akik megfeleltek az egyesület eredeti céljairól.

3.2.5. Háztulajdonosok

Jellegzetesen alakult a névjegyzékekre háztulajdonosként felvett 31 személy csoportja. (Itt csak azokról van szó, akiknek más polgári foglalkozásuk nem volt.). A birtokát veszített kisnemesség egy csoportja ezen a területen próbálta korábbi életszínvonalát – vagy inkább annak látszatát – fenntartani. A 31 háztulajdonos közül kilenc 1848 előtti nemesítéssel rendelkezett és 10 személy a régi polgárság sorából került ki. További jellegzetessége ennek a rétegnek, hogy több mint a fele olyan nőkből – leginkább özvegyekből – állott, akiknek házastársa korábban valamely más foglalkozási kategóriában szintén tagja volt a legnagyobb adózók csoportjának. A 31 háztulajdonos közül egyetlen személy sem jutott be sem pénzügyi, sem ipari részvénytársaság vezetőségébe. A viriliseknek ez a rétege volt a legpasszívabb. Nem politizált, a tőkés termelés áramlatába pedig legfel-

jebb közvetve kapcsolódott be. Földbirtoka két személynek volt, az egyik egy 119 kat. holdas kisbirtok, a másik egy 190 és egy 528 kat. holdból álló középirtok.

1898-ban és 1900-ban feltűnően sok a háztulajdonos a legtöbb adót fizetők között. A korábbi években 4-7 házbirtokost vettek fel a névjegyzékekre, a századfordulón viszont már tizenhét van. Ebben két ok játszhatott közre. Az egyik, hogy 1878-ban a Szinva áradása következtében a város házainak nagy része elpusztult, majd az árvíz után százakra menő új építkezések kezdődtek, amelyek a század utolsó éveire lettek adókötelesek. Erre enged következtetni, hogy a fentebb említett 18 háztulajdonoson túl még további 14 személynél jelöltek jogcímként háztulajdon a névjegyzékek. Ők azonban egy magántisztviselő és a kisiparosoknál már említett *Fantóly János* lakatos kivételével túlnyomórészt zsidó kereskedők és vásárbérlők, akik a bor- és borkereskedelemről szerzett tőkéjüket fektették házingatlanokba. Vagyonuk mértékére jellemző, hogy a 3-6. ranghelycsoportban fordultak elő. Akiknek a háztulajdon mellett nem volt polgári foglalkozásuk – *Xivkovich Emil* Borsod megye falvaiban földbirtokos és a rejtélyes *Rott E. M.* – a legvagyonosabb polgárok közé tartoztak, ténylegesen fizetett adójukkal az első ranghelycsoportban. Ezen túl azonban soha sehol nem lehetett találkozni a nevükkel. A másik ok, ami a háztulajdonosok létszámának hirtelen és rövid ideig tartó emelkedését okozta a századfordulón, hogy nagy számban kerültek a névjegyzékekre egykori vagyonos virilizes özvegyei vagy örökösei, akik viszont – vagy mert maguk is meghaltak vagy nem bírták a versenyt – hamar lekerültek a névjegyzékekről.

A háztulajdonosok régi polgárjoggal és nemesítéssel rendelkező részének lett volna leginkább alkalmuk a polgári államot megteremtő 1848-as törvények előtt részt venni a polgárosodás irányába ható első miskolci pénzintézet, a Takarékpénztár alapításában. A régi joggal rendelkező kereskedők ezt meg is tették, hasonló jogállású háztulajdonosokat nem találunk az alapítók között.

Az előzőekben más foglalkozási kategóriáknál láttuk, hogy az eredeti foglalkozás mellett milyen jelentősége volt a házbirtoknak. A háztulajdon azonban önmagában kevés volt ahhoz, hogy tulajdonosát

hosszabb ideig benn tartsa a virilisek között. Ahhoz legalább akkora bérház kellett volna, mint *Weidlich Pál* kereskedőé. Ennek hiányában a csupán a háztulajdonuk adója alapján bekerült személyek hamar kihullottak a legtöbb adót fizetők közül. Nem jutott tovább a belépés événél ennek a rétegnek 35%-a. Az ötödik év végére pedig kiesett az egész csoport 80%-a.

3.3. GAZDASÁGI ÉS SZELLEMI TŐKE HATÁRÁN

3.3.1. Szabadfoglalkozású értelmiség

E csoportban arról a 65 ügyvédről, 15 orvosról, három építészről és nyolc gyógyszerészről, lesz szó, akik elég vagyonosak voltak ahhoz, hogy 1872 és 1917 között felkerülhessenek a legtöbb adót fizetők névjegyzékére. E foglalkozások közös jellemzője, hogy művelésükhöz magasabb iskolai végzettség szükséges, ugyanakkor különbség van az eredményes működéshez szükséges tőkebefektetés mértékében. A gyógyszerész egyúttal vállalkozó is, aki jelentős tőkét kénytelen árukészletbe fektetni. Választ keresünk arra a kérdésre, hogy egyéb vállalkozásokban való részvétel nélkül, pusztán a szellemi foglalkozás jövedelméből válhatott-e valaki a gazdasági elit részévé a gazdaságban érdekelttekkel szemben, illetve ha azzá vált, rajta keresztül érvényre jutottak-e a kultúra érdekei a városvezetésben?

Az önkormányzati testület vizsgálatakor, a 2.1. fejezetben már láttuk, hogy az 1872-es képviselőtestületben meglehetősen magas volt azoknak az értelmiségi tagoknak az aránya, akik 1848 előtt is politikai jogok birtokában voltak. A régi nemesség képviselői ők, akik többnyire jogi végzettséggel rendelkeztek, amelyet Sárospatakon vagy Késmárkon szereztek, többségük az ügyvédi vizsgát is letette, de lelkes is akadt köztük. Összekötötték őket a közös iskolai hagyományok, a jurátusként szerzett országgyűlési gyakorlat, ahová – egykorúak lévén – nagyjából egyszerre is indultak, ahol a reformkori politikai viták termékenyítően hatottak az újra fogékony ifjakra. Hatással voltak rájuk az iskolai önképzőkörök, mint például a sárospataki joghallgatókra a “Nándor vármegye” és a “Páncél-vármegye” nevű önképzőkör, amelyek kereteiben a vármegyei gya-

korlatot reformálták saját elképzeléseik szerint vagy a könyvtár, a költői egyesület, ahol irodalmi képességeiket teheték próbára. Még a legszegényebbek is találtak mecénásokat, akiknek anyagi támogatásával bejárták Európát, ahonnan hazatérve még szembetűnőbb lett az elmaradottság. Volt bennük valamiféle kirobbanni vágyó tenni-akárás, felfokozott türelmetlenség, úgy érezték, túl lassan haladnak a reformok keresztülvitelével, nem tudtak azonosulni Széchenyi lassúbb ütemű reformterveivel. Gyorsabb, egyértelműbb átalakulást sürgették. Ez jellemezte az 1840-es években Miskolcon politikai és irodalmi összejöveteleket tartó Major utcai tudós társaság tagjait,¹¹⁸ akiknek egy része, mint a *Kun testvérek*, *Szűcs Sámuel* és *Miklós* együtt jurátuskodtak Pozsonyban *Szemere Bertalannal*, akik terveik megvalósítását csak közszolgálatban tudták elképzelni, első lépésként a vármegyei közgyűlésben, aztán az országgyűlésben. Erre jogosította őket származásuk és jogi végzettségük, ami jogosította volna ugyan magánszolgálatra is, amit azonban rangon alulinak tartottak¹¹⁹. Ennek a Major utcai tudós társaságnak a tagjai 1872 után majd' 80%-ban tagjai lettek a városi képviselőtestületnek. Többségük ekkorra már 50-52 éves, a legidősebb, *Kun Miklós* – egykori főbíró – hatvan éves. Lángoló politikai tennivágyásuk jócskán vesztített lendületéből, nemesi címükön nyugvó politikai előjogaikat elvesztették, de 1872-től a vagyon jogán ismét részesei a közéletnek mind Miskolcon, mind Borsod megyében. Ahogy születésük nagyjából egyidőre, 1820-1824-re - esett, az élők sorából – és így a városi közéletből is – egyszerre, 1886 és 1893 között távoztak. Ketten érték meg a 20. századot, *Horváth Lajos* és *Váncza Mihály* ügyvédek, akik 1911-ben, illetve 1902-ben haltak meg. Az egykori Major utcai társaság – köztük a városi főbíró – amilyen egyöntetűen hangadó volt a reformkor végének politikai eseményeiben, a kompromisszumokon nyugvó új államrendben már nem találta a helyét. A többség felhagyott az aktív politizálással, megelégedett a városi képviselőtestületi és a megyei törvényhatósági bizottsági tagsággal. Visszavonultak törpebirtokaikra borászkodni. A politikai stafétabotot átadták vejeiknek

¹¹⁸ Szűcs Miklós naplója 1839-1849. Miskolc, 1981.

¹¹⁹ Szemere Bertalan levele Szemere Pálhoz. Pozsony, 1833. okt. 27. - In: *Ráday Gyűjtemény, Bp. Szemere Tár*, 13. köt. 1833. 76.sz. p. 317-320.

vagy fiaiknak, akik éppúgy ott voltak a város képviselőtestületében, mint apáik vagy apósaik. Továbbra is jelen voltak azonban a gazdasági életben, elsősorban a Takarékpénztár igazgató tanácsában, amiben nem kis része volt a személyüket övező hírnévnek, hiszen az ő aktív közreműködésük nélkül aligha jött volna létre a negyvenes évek közepén ez a pénzüintézet. Ez a nagy műveltségű, idegen nyelveket beszélő társaság politikától történt visszavonulása után is fenntartotta viszont társadalmi állásának szimbólumát, a kaszinói tagságot, amely 1860-ban – hasonlóan a közigazgatáshoz – az 1848-as alapokon alakult újjá, továbbra is támogatta a református gimnáziumot és alapítványokat tett a Kaszinó könyvtára javára.

A 4. tábla összefoglalta a szabadfoglalkozású értelmiség számárányának változását az önkormányzati testületen belül, a 12. tábla pedig a vagyont érzékeltető adókatégoriákban elhelyezi el a szabadfoglalkozású értelmiséget, akiknek a száma 1885 és 1898 között erősen lecsökkent. Legnagyobb méretű a csökkenés az ügyvédek körében, ahol ez a folyamat már 1872 és 1885 között megindult. Az 1872-es képviselőtestületben még kiugróan magas az ügyvédek száma, akik között 18 olyan személyt¹²⁰ találunk, akiket (vagy egyenesági leszármazottaikat) az 1848-as országgyűlési képviselőválasztói névjegyzékre¹²¹ mint földbirtokkal rendelkezőket vettek fel. A gyógyszerészek között kettő¹²², az orvosok között pedig három¹²³ ilyen személy volt.

¹²⁰ Kovács Lajos, Mikuleczky István, Petró József, Pilita Miklós, Répászky Alajos, Sassy Szabó István, Soltész Nagy Albert, Váncza Mihály, Ballay Ádám, Jóny Tivadar, Lengyel Sámuel, Légrády József, Máry Pál, Pallagi Mihály, Szűcs János, Szűcs István, Török Sándor

¹²¹ BAZ. Lvtár, IV. 1501/e 481/1848. *Követválasztók névsora*

¹²² Csáthy Szabó István és Szabó Gyula

¹²³ Forty Károly, Hőke Lajos, Bódogh Albert

12. tábla

A SZABADFOGLALKOZÁSÚ ÉRTELMISÉG ÖSSZETÉTELE AZ EGYES
RANGHELYCSOPORTOKBAN ELFOGLALT HELY SZERINT

		1.		2.		3.		4.		5.	
		1x	2x	1x	2x	1x	2x	1x	2x	1x	2x
év / ágazat	összesen	-es adószámítással névjegyzékre kerültek száma									
1872	37		1			2		5	4	9	16
gyógyszerész	4							2			2
ügyvéd	26		1			2		1	2	6	14
orvos	7							2	2	3	
építész											
1885	31	1		3	1	7		15		4	
gyógyszerész	6			1		1		4			
ügyvéd	18	1		2	1	4		6		4	
orvos	7					2		5			
építész											
1898	18	4		3			7		4		
gyógyszerész	4	1		1			2				
ügyvéd	11	3		2			4		2		
orvos	3						1		2		
építész											

12. tábla folyt.

		1.		2.		3.		4.		5.	
		1x	2x	1x	2x	1x	2x	1x	2x	1x	2x
év	ágazat összesen	-es adószámítással névjegyzékre kerültek száma									
1909	17	4		3		8		2			
gyógyszerész	2					2					
ügyvéd	11	3		3		4		1			
orvos	2					1		1			
építész	2	1				1					
1917	22	5		7		10					
gyógyszerész	1	1									
ügyvéd	12	3		3		6					
orvos	6			2		4					
építész	3	1		2							
ÖSSZES	125	14	1	16	1	27	7	22	8	13	16

Az 1870-es évekre nagyjából lezárultak a birtokrendezések, tagosítások, sokan elveszítették korábbi feudális létalapjukat, a földbirtokot. Akik közülük nem vettek részt vállalkozásokban vagy nem váltak részvényessé, a kétszeres adóbeszámítást igénybe véve is csak egy-két évig lehettek tagjai a virilis csoportnak. A vizsgálatba bevont 65 ügyvéd közül 33 egyáltalán nem vett részt vállalkozásokban, a személyes használaton túl általában háztulajdonnal sem rendelkeztek. Azok a birtokosok, akiknek megmaradtak a földjeik, a kiegyezést követő másfél évtized gabonakonjunktúrájának hatására még biztosítani tudták azt a vagyonalapot, ami besegítette őket a legtöbb adót fizetők sorába. Másik oldalról megtámogatta őket a polgári kor első nagy közigazgatási törvényének azon rendelkezése, ami az értelmiségnek biztosította a kétszeres adóbeszámítás jogcímét. Ezt a réteget

azonban súlyosan érintette az 1880-as évek közepétől egyre nagyobb méreteket öltő gabonaválság.

A tőkés gazdálkodás követelményei szerint gazdaságát berendezni képtelen értelmiségi rétegnek ekkor már a kétszeres adóbeszámítás is kevés volt ahhoz, hogy lecsökkent jövedelme a legvagyonosabbak között tartsa. Helyüket fokozatosan a vállalkozó birtokos polgárság foglalta el.

A gabonaválsághoz hasonló, ha nem nagyobb hatású volt az 1880-as évek közepétől a szőlőtelepeket elpusztító filoxéra-vész. A virilisek között hosszabb ideig megkapaszkodni képes értelmiségiek majd' mindegyikénél megtaláljuk a szőlőtermesztés és a borkereskedelem nyomait. Az 1880-as évek második felében a filoxéra pusztítása, az elpusztult szőlők miatti jövedelemkiesés azokat a borértékesítéssel is foglalkozó értelmiségieket, akik nagyobb készleteket nem voltak képesek tárolni, végleg kitaszította a legnagyobb adózók sorából. A gazdasági okok mellett azonban szerepet játszhatott a földadó kulcsának 1883-ban történt leszállítása is. Mindezek azt eredményezték, hogy a legnagyobb adófizetők sorában 1885 és 1890 között erősen lecsökkent az értelmiségiek száma. Ehhez járult az 1886 : 22. tc., amely lehetővé tette részvénytársaságoknak és egyéb jogi személyeknek a legnagyobb adózók sorába való felvételét. Nyilvánvaló, hogy ezek jövedelmével az értelmiség nem tudott versenyezni.

Nem érintette a szőlők pusztulása ilyen nagy mértékben azokat a szőlőtermelőket, akik nagy mennyiségű bort tudtak tárolni és a környező országokat is behálózó kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek. A 30-45 évig a legtöbb adót fizetők sorában maradó értelmiségiek a nagyszámú háztulajdon mellett tárolásra alkalmas pincéket is birtokoltak. A 40-45 éves tagsággal rendelkezők mindegyike több pince tulajdonosa is volt. Ezek a borpincék a több száz méteres hosszúságot is elérő labirintusok voltak a városban emelkedő dombok mélyén.

Ennek a rétegnek volt jellegzetes képviselője *Szabó Gyula* gyógyszerész, a Fehér Kígyó gyógyszertár tulajdonosa. Évente több ezer hordó bort vásárolt és egy-két alkalmazottját állandóan utaztatta, hogy borait az osztrák tartományokban, Romániában vagy Szer-

biában eladják. Nemcsak kereskedett a borral, de Tállyán termelte is a szőlőt, majd a filoxéra pusztításai után saját nemesítésű amerikai vesszőkkel telepítette újra az elpusztult Tokaj-hegylajai szőlőtelepeket. A védekezésnek ezt a módját természetesen csak azok engedhették meg maguknak, akik nem csupán a szőlőtermesztésre alapozták gazdaságukat, vagy több helyen volt birtokuk, mert a szegényebb réteg egyrészt nem bírta fedezni az újjátelepítés költségeit, másrészt anyagilag nem tudta kivárni az új telepítések termőre fordulását. Szabó Gyula szőlőtelepei elől jártak az új szőlőfajták szaporító anyagának előállításában is, amiből tetemes jövedelemre tett szert. 1893-ban például az állami megrendelésre szállított venyige első szállítmányáért 12 ezer forintot kapott.¹²⁴ Így egészen természetes, hogy mind a megyei, mind a városi virilis jegyzékeken ott a neve, az első tíz között. Miskolci birtoka mindössze 164 kat. hold volt, többnyire szántó és szőlő művelésű, valamint a kevés szarvasmarha és ló takarmányozásához szükséges rét és legelő. Hogy borait Miskolcon is árusíthassa, még a város megváltása előtt a regale-joggal együtt megvette a Három Rózsa vendéglőt, *Pilta Miklós* ügyvéddel közösen. Az épület a város legforgalmasabb helyén állott, előtte volt a gyorskocsijarat megállója. A vendéglő bővítése céljából megvásárolta a a szomszédos telket is, ahol felépítette az új Három Rózsát, mostmár fogadó résszel is kibővítve. A fogadó mellett állott gyógyszerháza. Alig volt a gazdasági életnek olyan területe, ahol ne képviseltette volna magát. A gőzmalom építésének terve is tőle indult el még 1864-ben, amelynek később alelnöke lett, a Hitelintézetnek pedig igazgatósági tagja.

A szabadfoglalkozású értelmiségiek közül sokirányú gazdasági szereplésével *Csáthy Szabó István* – szintén gyógyszerész – példaértékű még, aki 1872-től 1903-ig, haláláig játszott szerepet a városvezetésben a legtöbb adót fizetők között. 1884-ben már a Miskolci Hitelintézet igazgatója, 1898-tól pedig a Miskolci Takarékpénztár vezérigazgatói székében ült. Hatalmas összegeket fektetett a villanytelep és a közúti villamosvasút megépítésébe. Igazgatósági

¹²⁴ Bm L. 1893. febr. 20.

tagja lett az 1897-ben Budapesten megalakult Villamos Vasút részvénytársaságnak. Igazgatója a Borsod-Miskolci Gőzmalomnak és a Gőztéglagyárnak. A város politikai életében mint az egyesült ellenzék vezére játszott szerepet. A társadalmi elkülönültség két jelképe Miskolcon a Nemzeti Kaszinó és a Polgáregylet volt. A Kaszinó az arisztokratikusabb, az egylet a polgáribb jellegű, ez utóbbi a Kaszinóból vált ki és sokkal nyitottabb volt minden társadalmi osztály felé, mint elődje. Csáthy Szabó viszont mindkét társaskörnek tagja volt. Négy háza volt a városban, amelyek közül a Rákóczi utcai emeletes épület volt a legértékesebb. A ház mellett a vágómalom, szemben vele a vágóhíd és a mészárszékek forgalma s a utcában végig az állandó piaci nyüzsgés. Kétes dicsőség, mindenesetre korára jellemző ellentmondás, hogy a város egyik első pénzügyi, kereskedelmi és ipari kapacitása, a legnagyobb pénzügyintézet vezetője, gyárak, részvénytársaságok alapítója, a legfontosabb közgazdasági pozíciókat betöltő értelmiségi volt a tulajdonosa a város egyik nagy nyomornegyedének. A Danyi völgyben, a Bábonyi bércen és a Muszkás oldalon összesen 31 földalatti "ház"-nak volt a tulajdonosa.

Miskolc társadalmára egész vizsgált időszakunkban jellemző volt az erős társadalmi elkülönülés, de a zárt kasztok közötti választóvonal nem föltétlenül a zsidók és a keresztények között húzódott. Ezek az elkülönült csoportok egyúttal gazdasági érdekközösségek is voltak, amelyek nagyon nehezen engedtek maguk közé új tagokat. A nagyobb gazdasági érdekközösségen belül a szakmai elkülönülés jelentett egy második választóvonalat, amely az értelmiségen belül a gyógyszerészeknél volt a legerősebb. Öt-hat gyógyszerész működött egyidejűleg a városban, valamennyien virilis tagjai a városvezetésnek, akik monopolizálták szakterületüket, mert mindig megakadályozták az újabb gyógyszer-tár-nyitási engedélyek kiadását.¹²⁵ Az egy Kurucz János kivételével – aki kétszeres adóbeszámításával is mindössze három évig volt tagja a virilis csoportnak – valamennyien

¹²⁵ [Tudósítás a városi közgyűlésről]. - In: Bm. L. 1890. aug. 28. (Ötven éve nem adtak ki új gyógyszer-tár-nyitási engedélyt. Erre hivatkozva utasítják el az újabb kérelmezőt.)

igazgatósági tagjai egy vagy több vezető pénzügyintézetnek, ipari részvénytársaságnak. Egymásnak adják a Színház Rt. vezérigazgatói székét és egy-két kivétellel a evangélikus egyház presbitériumában is együtt tevékenykednek. E nyolc fős csoportból négynek a családja 1848 előtt is rendelkezett nemesi címmel, viszont akiknek nem volt, később sem igyekeztek azt megszerezni. *Kurucz János* és *Kellner Sándor* kivételével legalább 100-200 kat. holdas birtoka mindegyik gyógyszerésznek volt és egyúttal háztulajdonosok is voltak. Házaik többnyire a Széchenyi utca értékes épületei, köztük *Rácz György* tulajdonában két bérház is. A vállalkozásoktól távol maradó *Kurucz János* kivételével lekevesebb 13 évet töltöttek a város vezető testületében, sőt *Rácz György* 45 évig virilis tag tudott maradni.

Az 1872-es képviselőtestület 200 tagjából 63-ról biztonsággal megállapítható, hogy 1848 előtti nemesítéssel rendelkezett. Ebből a 63 régi nemesből 33 az értelmiségi csoportba sorolható és kivétel nélkül a legtöbb adót fizetők közé tartoztak – 28 a szabadfoglalkozású értelmiségi, öt az alkalmazotti csoportba –, de nem föltétlenül a legmagasabb adó kategóriában. Körükben a földbirtoknak jóval nagyobb volt a jelentősége, mint a többi rétegnél. Ezek a birtokok régi családi birtokok voltak, köztük egy ezer holdon felüli nagybirtok *Pilta Miklós* ügyvéd tulajdonában, két közép- és tizenhárom, a 100 kat. holdat nem sokkal meghaladó kisbirtok. Ez utóbbi nyolc tulajdonos között oszlott meg, de volt egy 40 kat. holdas és négy 2-7 holdas törpebirtok is. Ennek a 28 személynek 39 háza és 7 borpincéje volt a városban.

Az ezer holdas birtok tulajdonosa, *Pilta Miklós* ügyvéd a város kereskedelmét felvirágoztató görög kereskedők leszármazottja. A nemesiséget még nagyapja kapta 1794-ben. A borkereskedelemről nagy jövedelemre szert tevő családnak már 1845-ben 9 háza volt a városban. Amikor a miskolci háztulajdonosok többségének az adója akkor még az egy forintot sem érte el vagy csak fillérekkel haladta azt túl, a *Pilta* család birtokában levő házak után fizetett adó 6-13 forint között

mozgott.¹²⁶

Pilta Miklós 1872-ben került be először a legtöbb adót fizetők névsorába és az utolsó évet kivéve 1885-ig, haláláig tartotta első helyét, sőt a megyei virilisek között is ott találjuk, a második helyen. (Ez a kettős tagság a politikai befolyás tekintetében sem volt közömbös.) A nemességet szerző nagyapa és unokája a város első pénzügyésének, a Miskolci Takarékpénztárnak, majd később a Hitelintézetnek az alapításánál is ott volt, de ott volt az újjáéledő alkotmányosság időszakában Borsod vármegye állandó bizottmányában is. Ügyes gazdálkodással, jogban való jártasságával gyarapította vagyonát még akkor is, ha emiatt pereskednie kellett magával a várossal. Miskolc, mint egykori koronabirtok, 1877-ig nem tudta magát a maradvány földesúri jogok alól megváltani. 1873-ban érte a Monarchia kapitalizálódó gazdaságát az első pénzügyi válság, amiből az állami javak és földesúri tartozékaik eladása révén próbált kilábalni, vagy legalábbis bevételre szert tenni. A kincstár tulajdonát képezte ekkor Miskolcon a Zöldfa, a Korona, a Három Rózsa vendéglő és még három kiskocsmá épülete a kapcsolódó italmérési joggal, a helypénzszedési jog, két malom és a serház épülete. Ezeket szerette volna a város megszerezni, a már meglévő Kántor kocsmá mellé. (Ezen kívül már csak a munkácsi püspöknek volt joga a Pannónia fölött.) A kincstárnak azonban 1872-ben még csak a Három Rózsa fogadót állt szándékában eladni, az italmérési joggal együtt, ráadásul két éves részletfizetésre. Ezt a lehetőséget használta ki *Pilta Miklós* és *Szabó Gyula* gyógyszerésszel közösen megvette a vendéglőt. Az egy italmérési jogból – azon a címen, hogy az ingatlant ketten vásárolták meg – mindjárt kettőt csinált, ami viszont sértette a város regale-bevételből eredő érdekeit, különösen 1877 után, amikor végre sikerült a teljes megváltás. Évekig pereskedtek emiatt, de végül 1882-ben Miskolc városa elveszítette a pert a város érdekeit védeni hivatott képviselőtestületi tagjaival szemben. Az italmérési jogot az állam később visszaváltotta, amiből a tulajdonosok ismét nagy haszonra tettek szert, mert a visszaváltási összeg öt év (1882-1886)

¹²⁶ BAZ m. Lvtár, Tanácsi iratok, 1165/1841, *Házakra és pincékre kivetett jóléti adó kivetési, illetve beszédési jegyzékek*, 1845.

jövedelmének – 10% levonása után maradó – hússzorosa volt.¹²⁷ Ez a tetemes összeg már *Pilta Miklós* lányának, *Erzsébetnek* a vagyonát gyarapította, amivel viszont annak férje, *Xivkovich Emil* megyei földbirtokos, miskolci háztulajdonos – kezelvén felesége vagyonát – bekerülhetett a legvagyonosabbak névsorába.

A zsidó polgárság soraiból származó értelmiség igyekezett kihasználni társadalmi felemelkedésének szinte valamennyi lehetőségét, de jövedelmében a földbirtoknak nem volt nagy jelentősége. Annál nagyobb szerepet kapott a háztulajdon. A 19 ügyvédnek, orvosnak, építésznek (a gyógyszerészek között nem volt zsidó) összesen 39 háza volt a városban. Borpincét minden tehetősebb polgár vásárolt, hiszen a helyi hagyományok szerint azt megkövetelte a társadalmi pozíció. Elvértve akadt egy-egy 5-30 holdas törpebirtok, ahol a magasabb művelési kultúrát igénylő kert- és szőlőművelés folyt, faiskolával párosítva. Egyetlen tulajdonos volt csak a csoportban – *Gencsi Soma* ügyvéd –, aki 100 kat. holdon felüli birtokot mondhatott a magáénak. A zsidó értelmiség leginkább a hitel és kisebb mértékben az ipar területén fektette be vagyonát.

¹²⁷ Szendrei János i.m. (1911). 4.k. p. 188.

3.3.2. Tisztviselők

A 4. tábla segítségével kaptunk egy áttekintést a tisztviselők részvételi arányáról a város önkormányzati testületében. Itt a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a testület virilis tagjain keresztül a tisztviselők milyen mértékben és értelemben voltak tagjai a gazdasági elitnek, vagyoni és társadalmi állásuknak mik voltak a kifejezői. Kérdés, hogy mennyire maradtak meg az alkalmazotti rétegben a régi társadalomszerkezet rendi formái, mennyire alkalmazkodtak az új gazdasági rendhez, ezen a területen mennyire lett teljessé a polgári társadalom?

3.3.2.1. Állami, közigazgatási és egyházi alkalmazottak

Az 1872 és 1917 közötti 45 évben 51 újonnan belépő tisztviselő fordult meg a legnagyobb adózók sorában, akik közül 42-en érkeztek valamely állami és egyházi intézmény, illetve a hagyományos vármegyei, városi közigazgatás jogi végzettségű alkalmazottai –úgy mint a főispán, polgármesterek, jegyzők – közül, de a mindenkori tisztiorvosok is ott voltak köztük. Mindössze két tisztviselő volt, akiknek sem iskolai végzettségüket, sem hivatali beosztásukat nem sikerült megállapítani. Egy rendőrkapitány és egy minisztériumi titkár is akadt a város virilisei között. Noha a városi főispán, *Tarnay Gyula* csak 1917-ben volt tagja a virilis csoportnak (5501 koronás adójával a hatodik helyen állt) ez nem föltétlenül jelentette azt, hogy vagyonalapja a későbbiekben annyira lecsökkent volna, hogy emiatt maradt ki a legvagyonosabbak névsorából, hanem választania kellett virilizmus, a választás és később a szakszerűség jogán történő törvényhatósági bizottsági tagság között. *Tarnay* főispán személyes életútja arra is példa, hogy 1905-ös megyei alispánságától kezdve miként terjesztette ki kapcsolatait jövedelmező vállalkozások felé, miként találjuk ott egyre több részvénytársaság igazgatóságában nemcsak Miskolcon, hanem Borsod megyében is, a városi főispáni szék 1917-es elfoglalása után pedig regionális jelentőségű ipari részvénytársaságokban és az új osztású, eladásra került városi parcellák és

házhelyek birtokosaként. 1909-ben került a Miskolci Hitelintézet igazgató tanácsába tagként, amit – *Lichtenstein József* 1913-ban bekövetkezett halála után – az elnöki szék követett, amelyhez még a mezőkövesdi és a putnoki takarékpénztárak elnöki posztjai is társultak. Tizenegy ipari rt. igazgatósági névsorából köszön vissza a neve, amelyek közül négyben töltötte be az elnöki tiszte, köztük olyan országos vagy legalábbis helyi érdekeken túlmutató vállalatok, mint a Magyar Trachitművek, a Borsod-hevesi Kőbányák, a Felső-magyarországi Kőbánya és Útépítő Rt. Földbirtoka szétszórta parcellákból állt, amelyek főleg a városhatár új osztású területein feküdtek, de összességükben alig érték el a 300 kat. holdat. Négy háza és hét házhelye volt a városban, köztük az Erzsébet téri a legértékesebb. Felesége nevére – aki a századvég legendás polgármesterének, *Soltész Nagy Kálmán*nak volt a lánya – négy házat jegyeztek be a telekkönyvbe. Nemességet mezőkövesdi előnévvel, címerhasználattal 1905-ben kapott. Egyébként az önkormányzati testület virilis közigazgatási tisztviselői 1917-re kivétel nélkül megszerezték a nemesi címet úgy.

A megyei és városi szolgálatban álló virilis tisztviselők száma 12 volt, vagyonukban a földbirtok nem játszott nagy szerepet. Mindössze négyen birtokoltak 100 kat. holdon felüli földet, de közülük csak a vármegyei jegyzőnek, *Szalay Elek*nek volt jelentősebb, 2138 kat. hold birtoka Kácson, Tíbolddarócon, Nagymihályon és az Alsó-Fehér megyei Hari-ban. Rajta kívül még *Bizony Tamás* tartott saját kezelésben Nyéken egy 445 kat. holdas, főleg szántóból álló területet. Mindketten szőlőtermelők, boraikat országos versenyeken érmeikkel tüntették ki.¹²⁸ E négy személyen kívül még három köztisztviselő tulajdonában lehet kimutatni 1-5 kat. holdnyi szőlőt és belterületi kertet. Ez utóbbiak között nem mindennapi látványt nyújtott dr. *Pfliegler Ferenc* díszkertje az Ávas Felsőszentgyörgy részén, amelyet az 1970-es évek panelépítkezései során pusztítottak el.

A tisztviselői réteg sem vagyoni helyzetében, sem mentalitásában

¹²⁸ Uott p. 586.

nem volt egységes. Elkülönült csoportot alkotott a vármegyei és városi tisztviselők túlnyomórészt jogász végzettségű, református felső rétege, de a tisztiorvosok között az 1880-as években egy izraelita, *Ixel Soma* is előfordult és a 20. század elejére tisztifőügyész lesz a zsidó kereskedő családból induló, jogot végzett *Silbiger Bertalan*. A református legfelső városi vezérkar a múlt század utolsó negyedében, *Soltész Nagy Kálmán* negyedszázados polgármestersége idején zárt csoport volt régi nemesi származású tagokkal, akik közé házasság útján könnyebb volt bekerülni, mint hivatali úton. *Soltész Nagy Kálmán* polgármesteri ideje alatt (1878-1901) a legfelső városi tisztikar személyi összetétele lényegében változatlan maradt.

A legtöbb adót fizetők csoportjába bekerült közigazgatási tisztviselők száma az évek haladtával állandóan csökkent 1898-ig, amikor az utolsó, múlt században belépett közigazgatási tisztviselő is kiesett a legtöbb adót fizetők közül. A századfordulótól ismét emelkedni kezdett e csoport létszáma és ezzel párhuzamosan az egyidejűleg több részvénytársasági tagsággal rendelkezők száma is.

A vármegyei és a városi közigazgatás hagyományos tisztviselői állásaiban elhelyezkedő személyek közül szinte csak a legmagasabb pozíciókat betöltők, mint a polgármester és a főispán találhatók meg részvénytársaságok vezetőségében. Mellettük ott volt még egy közjegyző, *Dálnoky Nagy Barna*, aki viszont mind a polgármesterrel, mind a főispánnal rokonságban volt.

A megyei és városi tisztviselők másik csoportja az állam által biztosított fizetéséből élt, nem vett részt vállalkozásokban, sem házakat, sem földbirtokot nem szerzett. Megelégedett a nemesi cím és a város vagy a megye szolgálatában betöltött állások nyújtotta társadalmi ranggal. Ők nem csupán azért nem kerülhettek a legnagyobb adózók névsorába, mert ahhoz az állam által nyújtott fizetés esetleg nem lett volna elegendő, hanem azért, mert azokat az állami és megyei tisztviselőket, akik "fizetéseik után járó jövedelmi adón kívül más adót a községben nem fizetnek", az 1871. XVIII. tc. kizárta ebből a lehetőségből. Választottként viszont bekerülhettek a városi képviselőtestületbe. A közéletben azonban nem ők voltak a hangadók, hanem a hosszabb ideig a legnagyobb adózók között ma-

radó, vállalkozásokban, forgalomban részt vevő, ingatlanokat szerző kereskedők és a tisztviselőknek a termelés tőkés szektoraiban foglalkoztatott része.

Számottevő háztulajdona a közszolgálati tisztviselők 33%-ának volt. A több házat tulajdonukban tartók személyükben többnyire meg-egyeznek a földet is birtoklókkal. Közülük *Markó László* vármegyei főorvos emelkedett ki a lakóházán kívül tulajdonában tartott 12 házhellyel és lillafüredi villájával. Vagyonának eredetében szerepet játszott Városház téri bérházának jövedelme és családjának rozsnyói bőrgyára, amelynek igazgató-tanácsában annak 1908-ban történt részvénytársasággá alakítása után megmaradt tagnak.

Borsod vármegye és Miskolc város tisztikarának és a szabadfoglalkozású értelmiségnek a felső rétege szinte zárt láncszerűen tartotta tulajdonában a Városház tér és az Erzsébet tér emeletes házait. Mivel igen gyakran egymás között házasodtak, ezek az épületek örökségként forogtak e társadalmi körben. Így az Erzsébet téren a Kereskedelmi és Iparkamara impozáns emeletes székháza (ma a Miskolci Akadémiai Bizottság otthona) mellett, szemben a – csak beavatottak számára részvényvásárlási lehetőséget nyújtó – Erzsébet Gőzfürdővel a polgármester, *Soltész Nagy Kálmán* háza, amely örökségként szállt lányára, a későbbi főispán, *Tarnay Gyula* feleségére.

A virilisek között az *állami alkalmazottak* körét a MÁV tisztviselői jelentették, akik többségükben ügyintézők voltak. Nevükkel legfeljebb házingatlanok vásárlásánál találkozunk. E társadalmilag elkülönülő csoport nem vett részt vállalkozásokban, inkább politizált. Akik így nevet szereztek maguknak, azok viszont nem a virilisek, hanem a választottak közül kerültek ki. A tiszavidéki vasutat 1880-ban államosították, ekkor kapott egy 78 tisztviselőt foglalkoztató üzletvezetőséget Miskolcon. Ebből a tisztikarból 1886-ig, az üzletvezetőség megszűnéséig csak az üzletvezető főfelügyelő került be a városi képviselőtestületbe, választottként. 1892-ben újból felállították az igazgatóságot, aminek tisztviselői viszont rövid időn belül a városi közművelődés és a politikai élet első vonalába kerültek úgy a városi közgyűlésben, mint az országos politizálásban, különösen a Munkapárt megalakulása után, megbontva ezzel a patriarchális városveze-

tést. E tisztviselői kar tagjai maguknak alakítottak – hangversenyeket, irodalmi esteket, társas összejöveleteket szervező – működvelő kört, ami inkább az elkülönülés, mint az összefogás jelképe volt. 1909-re a MÁV-vezérkar – az üzletvezetőtől a főmérnökön keresztül az irodakezelőig – választottként ott van a törvényhatósági bizottságban, 1910 után pedig már egy országgyűlési képviselő, *Görgey László* üzletvezető is kikerült a soraikból. Rajta kívül még *Vidats János* és ifj. *Kun Bertalan* a meghatározó személyiség mind a működvelő körben, mind a törvényhatósági bizottságban, mind a politikai életben.

Mint a 4. táblázatból is kitűnik, a vállalkozásoktól és egyéb gazdasági tevékenységtől távol maradó *tanárok* – akik között elemi iskolai tanító és középiskolai tanár egyaránt megtalálható – a század-fordulóra mind kiestek a legtöbb adót fizetők köréből. Viszont 1884-től minden helyhatósági választási ciklusban megválasztották a sárospataki kollégiumból indult *Porcs Jánost*, az evangélikus református gimnázium tanárát, aki egyrészt az iparosok oktatását szorgalmazó és az országos középiskolai tanáregyletben végzett munkájával, másrészt a Függetlenségi és Negyvennyolcas Pártban *Bizony Ákos* mellett vitt vezető szerepével emelkedett ki, amihez lapszerkesztői és -fenntartói tevékenység és a Borsod-Miskolci Köz-művelődési Egyesületben játszott aktív szervezőmunka is társult. *Porcs János*hoz hasonlóan választott tagja volt a képviselőtestületnek *Gálffy Ignác* középkereskedelmi iskolaigazgató is, akinek miskolci közművelődési és politikai szereplése a 20. század elejére esett. A székelyudvarhelyi református kollégiumból induló fiú Budapesten műegyetemet, polgár-iskolai tanárképzőt és tudományegyetemet végzett. Miskolcra a polgári iskola igazgatójaként került 1881-ben, ahol hamarosan a középkereskedelmi iskola igazgatója, az országos közoktatási tanács külbíráló tagja és törvényhatósági bizottsági tag lett. *Porcs János*hoz hasonlóan ő is sokat tett az iparos oktatás színvonalának emeléséért. Politikai tevékenységét meghatározta erdélyi indíttatása, így 1908-ban Miskolcon megalakította a Székely társaságot az erdélyi székely lakosság megsegítésére, mert meggyőződése volt, hogy az erdélyi magyarság megmentése csak a székelyeken keresztül lehetséges. Erre a munkára mozgósított minden pedagógust, lelkészt és tisztviselőt.

Három *püspök* is volt a miskolci virilisek között – *Kun Bertalan*

református, *Zelenka Pál* evangélikus és *Pásztély János* görögkatolikus, tisztüknél fogva mindhárman tagjai a főrendiháznak, virilizmusuk alapján pedig a városi törvényhatósági bizottságnak. Nagy műveltségű, külföldi egyetemeket járt férfiúk voltak, akik értékes saját könyvgyűjteményekkel rendelkeztek,¹²⁹ egyházuk ügyeiért – beleértve az elemi és középiskolákat is – igen, de városuk kulturális felemelkedéséért nem sokat tettek. Ott voltak viszont pénzintézetek igazgatóságaiban, a református püspök pedig, akinek három háza is volt a városban, még a Gőztéglagyár és a Színház Rt. igazgatóságában is. A három püspökön kívül még három római katolikus plébános – *Blazsejovszky Ferenc*, *Beller József* és *Foltin János* –, *Hilo Márton* evangélikus és *Csesznok József* református lelkész került be a virilis egyházi személyek csoportjába, de csak 1-3 évig tudták tartani helyeiket. (Kivétel *Blazsejovszky Ferenc*, aki 11 évig volt virilis tagja az önkormányzatnak). Birtokot, részvényeket nem szereztek és dokumentálható tudományos ambíciói is csak *Foltin János*nak voltak, akinek művészettörténeti, numizmatikai és középkori művelődéstörténeti írásai a Századokban jelentek meg.¹³⁰ Egyedül ő érezte hiányát a tudományos eszmecserének és az 1890-es években javaslatot tett a polgármesternek egy történeti alapokon nyugvó kultúregylet felállítására, amelynek célja és feladata lett volna a vármegye és a város ősi múltjának történeti és régészeti kutatása. Kezdeményezése azonban – támogatók hiányában – nem talált követőkre. Nagyértékű régiséggyűjteményét így biztosabb kezekben tudta a Nemzeti Múzeumban, mint a városban, ezért azt a nemzetgyűjteményének adományozta.

Valódi tudományos életről – a szervezeti keretek, az intézményrendszer teljes hiánya miatt – nemigen beszélhetünk. 1919-ig nem volt a városnak felsőfokú tanintézete, nem voltak könyvtárai, nem voltak kutatóhelyei. Akikben tudományos törekvések voltak, azokat nem helyben fejtették ki, hanem valamely egyetem keretei között –

¹²⁹ György Aladár i.m. (1886)

¹³⁰ 1870. p.442., 729.; 1871. p.546.; 1874. p.423.; 1875. p.65.; 1882. p.511.

legalábbis egyetemi működésük idejére – elhagyva a várost, mint *Kruspér István*, a geológia és a mechanika tudós professzora, aki a budapesti Műegyetemen találta meg tudományos munkásságához a megfelelő szervezeti kereteket vagy *Kun József*, aki jogi végzettségét előbb a miniszterelnökségen kamatoztatta, majd 1917-től a debreceni egyetem közjogi tanszékén lett tanár, viszont élete végéig, 1942-ig – tagja maradt a város törvényhatósági bizottságának. Két háza volt Miskolcon a Werbőczy utcában, de vállalkozásokban nem vett részt. Jövedelme kétszeres számításal is csak az utolsó virilis helyek valamelyikének az eléréséhez volt elegendő. Miskolc 1911-ben kiadott (és több mint nyolc évtizedig egyetlen) várostörténeti monográfiáját sem miskolci tudós írta meg, mert a szerző, *Szendrei János* – bár Miskolcon született – már középiskoláit sem itt, hanem Kassán és Eperjesen végezte, bölcséletet és jogot a pesti egyetemen tanult, ahonnan többé nem tért vissza szülővárosába.

3.3.2.2. Magántisztviselők és részvénytársasági vezetők

E pályák alsó fokát az ügyintézők képviselték, elitjét pedig a vállalati irányításban valóságosan részt vevő, jól képzett tisztviselők alkották.

A *részvénytársasági vezetők* csoportjának vizsgálatával arra keressük a választ, hogy

- ◇ a város mindenkori vezetésében irányító szerepet játszó személyek milyen mértékben azonosak e csoporttal,
- ◇ gyakoroltak-e befolyást az általuk irányított részvénytársaságoknak a tőkés gazdaság nagy monopóliumaihoz való csatlakozására
- ◇ és mennyire zárt a gazdasági vezető réteg.

A csoport történetpszociológiai vizsgálatával képet nyerhetünk társadalmi összetételükről, családjuk eredetéről. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a 19. század második feléből fennmaradtak olyan források¹³¹, amelyek támpontot nyújtanak a társaságokat alapító részvényesek körének a vizsgálatához és amelyekből – összevetve

¹³¹ L. 8. sz. jegyzet

az 1848-as követválasztók névsorával – megállapítható, hogy honnan származott az a csoport, amelyik még a feudalizmus viszonyai között, 1845-ben képes volt és mert vállalkozásba kezdeni és akik meghatározták egy-egy társaság arculatát.

13. tábla

A RÉSZVÉNYTÁRSASÁGI VEZETŐK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

	A tagok tényleges száma	Többes tagságból eredő létszám
Szabadfoglalkozású értelmiség	53	94
Köztisztviselő	24	42
Magántisztviselő ¹³²	13	42
Szellemi foglalkozású összesen	89	178
Földbirtokos	11	11
Vállalkozó ¹³³	7	13
Kézműiparos	9	13
Kereskedő	57	89
Vállalkozó birtokos polgár összesen	74	115
Mindösszesen	174	304

A személyek kiválasztásának szempontja az volt, hogy miskolci lakos legyen és ipari részvénytársaság vagy pénzügyintézet vezetőségében – függetlenül annak székhelyétől – szerepeljen a neve. Így 174 személyt vontunk be a vizsgálatba, akik 43 részvénytársaságnál¹³⁴

¹³² Bankpénztárosok, tisztartók és a csoport négy fős elitje, a vállalat irányításában valóságosan is részt vevő vezérigazgatók

¹³³ Csak azok, akiknél közelebbi foglalkozást nem neveznek meg a névjegyzékek

¹³⁴ Ezek a következő megoszlásban: I. Pénzügyintézet összesen 16, ebből

vittek valamilyen vezető szerepet. Ez a 174 személy egy tágabb kört képez – mintegy keretet alkot –, akik között a vezérigazgatótól, elnöktől kezdve a választmányi és felügyelő bizottsági tagokig mindenki szerepel. Az egyes tagok súlya, befolyása azonban igen különböző. A részvénytársaságok hírnevét nemcsak tőkeerejük határozta meg, hanem befolyásolta vezetőségük társadalmi összetétele, különösen az elnök, az elnök-vezérigazgató vagy a vezérigazgató személye, aki jellemző a testületre. A tagok összességükben viszont meghatározták a vállalkozás arculatát, befolyással voltak hírnevére, ezért első megközelítésben a teljes tagösszetételt vizsgáljuk. A 174 fős csoport társadalmi összetételének áttekintését a 13. tábla segíti.

E 174 fős csoporton belül egy újabb válogatással azok a személyek képezik a további kutatás tárgyát, akik nemcsak a helyi pénzügyintézetekben vagy ipari részvénytársaságokban játszottak szerepet, hanem nevükkel országos nagy tőkés monopóliumoknál is találkozni lehetett, illetve azok, akik a helyi vezető részvénytársaságok közül többben is tevékeny részt vállaltak. Így leszűkítve, e belső körben már csak kilenc személy maradt. Ők alkotják e csoport felső rétegét, ők a vállalati irányításban valóságosan részt vevő vezérigazgatók, igazgatók vagy elnök-vezérigazgatók, akik saját vállalatuk operatív irányítása mellett a csoportátlag szerint egyenként több mint három részvénytársaságban bírtak magas pozíciókkal. Közéjük tartoztak a Borsod-Miskolci Gőzmalom mindenkori vezérigazgatói (*Radvány István* és *Schrecker Salamon Lipót*), valamint a Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank (*Neumann Adolf*) és a Miskolci Takarékpénztár vezérigazgatói (*Csáthy Szabó István*, *Furman Ferdinánd* és *Lichtenstein László*). Mellettük három kereskedő, *Koós Soma* a Borsod-Miskolci Hitelbank, *Kubacska István* és *Lichtenstein József* a Miskolci Hitelintézet élén azok, akik életük valamely szakaszában vezérigazgatói vagy elnökei e pénzügyintézeteknek úgy, hogy közben saját kereskedelmi tevékenységükkel sem hagynak fel.

miskolci 8, Borsod megyei 6, országos 2 (MÁH, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank). II. *Ipari és kereskedelmi rt.* összesen 27, ebből miskolci 16, regionális 8, országos 3 (MÁK, Magyar Trachit Művek, Magyar Kereskedelmi Vállalat.

Jól érzékelhetően két nemzedék képviselői, akik – *Neumann Adolf* kivételével, aki 59 éves korában meghalt – még 70 éves korukon túl is aktívak. Az első nemzedék képviselői, *Radvány István* gőzmalomigazgató a kezdetektől, *Koós Soma*, a Borsod-Miskolci Hitelbank vezérigazgatója pedig 1885-től a város vezetésében is részt vettek és hol választottként, hol virilisként a korszak végéig tagjai maradtak a testületnek. A leghosszabb időt, 41 évet *Radvány István*, a Borsod-Miskolci Gőzmalom első vezérigazgatója töltött a városi képviselőtestületben, majd a törvényhatósági bizottságban. Szülei, akiknek iparvállalataik voltak Rozsnyón, gondos nevelésben részesítették, biztosították számára, hogy kereskedelmi iskoláit Bécsben és Budapesten végezhesse. 33 éves, amikor 1865-ben letelepedik Miskolcon. Ekkor már egy éve vajúdott egy olyan gőzmalom építésének az ügye, amely kovamalomkő előállítására is alkalmas lett volna. Az elgondolás attól a vállalkozó szellemű *Szabó Gyula* gyógyszerésztől indult, akiről az értelmiség gazdasági szereplésének tárgyalásakor már volt szó. A Tokaj-Hegyalját majd filoxéra-mentes amerikai szőlővesszőkkel betelepítő hírneves szőlőtermelő gyógyszerész, összefogva *Kois Endre* vasúti mérnökkel, már letelepedésének évében meghívta társaságukba *Radvány Istvánt* és további két évig tartó szervezőmunka eredményeként, 1867-ben megindították a termelést a gőzmalomban, amelynek vezérigazgatója *Radvány István*, elnöke *Szabó Gyula*, alelnöke pedig *Kois Endre* lett. *Radvány István* igen hamar népszerű lett a városban, amit az is mutat, hogy virilizmusa mellett választottként is joga lett volna a képviselőtestületi tagsághoz. Az 1872-es ipartörvény értelmében szerveződő iparbizottság is elnökévé választotta. Vagyonát nemcsak miskolci, hanem megyei virilizmusa is mutatja. *Lichtenstein József* kereskedő, a Hitelintézet elnöke mellett a legtöbb (30) részvény felett rendelkezett e pénzintézetnél, amely alelnökséggel honorálta a befektetést. Szintén a legnagyobb részvényesek közé tartozott 50 darabbal a Miskolci Takarékegyletnél, amelynek elnökségét bírta és végül az Osztrák-Magyar Bank bíráló tanácsi tagsága zárja a pénzintézeti sort.

Csak beavatottak szerezhettek részt az Erzsébet fürdő részvénytársaságban, amelyet a város hozott létre, de részvényeit nem hozta nyilvános forgalomba. A Fürdő Rt. elnöke a mindenkori polgármes-

ter volt, az alelnök *Radvány István*. Ugyanígy hozzátartozott a helyi előkelőséghez a Színház Rt. és a Miskolc-diósgyőri helyi érdekű vasút igazgatósági tagsága is.

Vagyonának része volt Hejőszalontán egy 505 kat. holdas, főleg szántóterületből álló, gőzgéppel és más eszközökkel felszerelt birtok, amelyen szarvasmarha-tenyésztést is folytattak. Három háza volt a városban, valamennyi a központban. Társadalmi állása, amelynek a nemesi cím, a kaszinói tagság és az evangélikus egyházban vállalt szerep hű kifejezői, gyermekeinek házasságában is visszaköszönt. Egyik lánya *Dobozi Dániel* mezőnagymihályi nagybirtokoshoz ment férjhez, másik lányát *Markó László*, szintén Rozsnyóról származó vármegyei főorvos, városi és megyei virilis vette el. A gőzmalom vezetésétől 66 éves korában vonult vissza, de a törvényhatósági bizottságnak továbbra is tagja maradt, ahogy elnökként is maradt a Kereskedelmi és Iparkamara élén. 1918-ban halt meg, 86 éves korában.

A Borsod-Miskolci Hitelbank alelnök-vezérigazgatója, az 1848-ban született *Koós Soma*, jól reprezentálja az elit többirányú gazdasági pozícióját, amikor életük egymást követő vagy egyazon szakaszában egyaránt sorolhatók a kereskedők, a gyárosok vagy éppen a bankigazgatók csoportjába. A vezetése alatt álló Hitelbank pedig arra példa, hogy a 20. század első évtizedében miként hatolt be a budapesti tőke a helyi pénzintézetekbe.

A porcelánfestő és -kereskedő *Koós Márton* a pesti kereskedelmi akadémiára küldte tanulni fiát, *Somát*, aki onnan hazatérve, 1876-ban vette át testvérével, Miksával együtt az üveg- és porcelánüzletet. Ennek jövedelme 1885-re lett elegendő ahhoz, hogy Soma a 67. helyen felkerüljön a legvagyonosabbak névjegyzékére, amin egyre feljebb került és a csúcsot, a kilencedik helyet 1909-ben érte el. Az 1885-ben üzembe helyezett majolikagyáranak termékeit nagyrészt Ausztriában és Galíciában értékesítette. A 70 alkalmazottat foglalkoztató üzem korszerűsítése az 1890-es évek elejére már egyre sürgetőbb lett, de a magas költségeket *Koós Soma* nem vállalta, szükség volt pótlólagos tőkebevonásra, így az üzem 1894-ben részvénytársasággá alakult, amelynek Soma igazgatósági tagja lett. A hét tagú igazgatóság – amely egy háztulajdonos és egy ügyvéd kivételé-

vel kereskedőkből állt – az égetőkemencétől a villanyvilágításig mindent átépíttetett, beleértve a kétemeletes gyárépületet is, ahol ezt követően már 90-100 munkást foglalkoztattak.¹³⁵

Az 1860-as évek nagy malomépítési konjunktúrája idején úgyszólván nem volt olyan jelentősebb kereskedőház, amely ne vett volna részt malomalapításban. Így tett *Koós Soma* is, aminek eredménye felügyelőbizottsági tagság a Borsod-Miskolci Gőzmalomnál. A malomalapító kereskedők a fellendülés éveiben más iparágak területén is részt vettek gyárak alapításában, illetve részvénytársasággá alakításában. Ő is tagja a Gőztéglagyárnak, amely korszakunk végén 70%-os osztalékot fizet.¹³⁶ A Borsod-Miskolci Hitelbank 1886-ban választotta igazgatósági tagjává, majd hamarosan alelnök-vezérigazgató lett. A legjelentősebbek közé tartozó két miskolci pénzintézetnél, a Borsod-Miskolci Hitelbanknál és a Hitelintézetnél a legnagyobb részvénytársasággal rendelkezők köréhez tartozott¹³⁷. Ahogyan a részvénytársasággá átalakított majolikagyár vezetőségére rányomta bélyegét *Koós Soma* származása, befolyása ugyanúgy érződik a Hitelbank igazgató tanácsának személyi összetételén is. A hét tagú igazgató tanácsból öten, a hat tagú választmányból pedig szintén öten zsidó kereskedők vagy értelmiségiek, de ugyanez mondható el a részvényesekről is, akik a befektetők közel 60%-át alkották.¹³⁸

Koós Soma a Hitelbank élén 1908-ban egy olyan alaptőkeemelést hajtott végre, aminek eredményeképpen a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Miskolci Hitelbank azonos számban birtokolt részvényeket. Ennek az lett a következménye, hogy igazgatósági taggá és az intézet alelnökévé választották *Lánczy Leót*, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnök-igazgatóját, taggá pedig *Szirmay Artúrt*,

¹³⁵ *A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése*, 1894. p. 68.

¹³⁶ *Nagy magyar compass 1920/21*. 2.r. Bp., 1921. p. 332.

¹³⁷ A Borsod-Miskolczi Hitelbank nyomtatásban megjelent üzleti jelentése 1892, 1896, 1900., a Miskolczi Hitelintézet zárszámadása 1889, 1900. Részvényesek névsora.

¹³⁸ Uott

ugyancsak a pesti bank igazgatóját, valamint kibővítették a felügyelő bizottságot *Bizony Ákos* és *Bottlik István* országgyűlési képviselőkkel, akik városi, illetve megyei virilisek is voltak. Az intézet elnöke az alkotmányos válság idején lemondott megyei főispán, *Vay Elemér* lett¹³⁹. *Lánczy Leó*val Miskolcnak már korábban is volt kapcsolata, az 1896-os választásokon itt országgyűlési képviselővé választották.

Koós Soma 11 részvénytársaságnak volt igazgatósági tagja, 1917-ben a Gőzmalomnak már elnöke is. Akárcsak *Lánczy Leó* Budapesten, ő Miskolcon szervezte a Kereskedelmi és Iparkamarát, amelynek előbb alelnöke, majd elnöke.

A város kereskedő jellegére nagy hatással volt a Kereskedők és Gazdák Körének megalakítása 1900 januárjában, amelynek vezetésében elnökként a Gőzmalom új vezérigazgatója, *Schrecker Salamon Lipót*, alelnökként *Koós Soma* és egy vidéki pénzügyintézet elnöke, *Haranghy Menyhért* földbirtokos, szintén miskolci virilis foglaltak helyet. A Kör székházat építtetett a színház szomszédságában, bécsi szecessziós stílusban, *Koós Soma* intenciói szerint. Építésének idején ez volt a város legnagyobb méretű, tágas udvarú épülete, amelynek árutőzsdéje is volt. A költséges építkezéshez tőkére volt szükség, ezért részvénytársaságot alapított a házépítés finanszírozására. Közgazdasági érdemeit számos elismeréssel jutalmazták, köztük a királyi és udvari tanácsos címmel. Mindehhez természetesen nemességet is szerzett edelényi előnévvel és a kaszinói tagság is társult hozzá.

A második nemzedék képviselője *Schrecker Salamon Lipót*, *Neumann Adolf* és *Lichtenstein László*, akik 30 és 40 éves koruk között, a 20. század elején lettek virilisek. Előrejutásukat személyes ambícióikon túl apjuk hírneve is elősegítette. *Lichtenstein László* és *Neumann Adolf* nagynevű kereskedőcsaládok leszármazottai, apáik a legfontosabb helyi gazdasági és politikai pozíciók birtokosai. A fiúk országos nagy monopóliumok – mint a Magyar Általános Kőszénbánya vagy a Magyar Trachitművek – részesei.

A második nemzedék e három tagja közül *Schrecker Salamon Lipót* a legkevésbé mozgékony, de a Gőzmalom vezérigazgatói posztja

¹³⁹ Ellenzék, 1908. nov. 7.

mellett még így is ott volt a Góztéglagyár és a Miskolci Takarékpénztár igazgatóságában is. Szegilongi előnévvel 1914-ben szerzett nemességet, amihez a társadalmi rang többi velejárója, mint a kaszinói tagság is társult. Virilis tanácstagként 27 évig volt a városvezetésben, ahonnan a zsidótörvények távolították el.

Neumann Adolf is kihasználta korának szinte minden kínálkozó lehetőségét. *Neumann Hermann* miskolci kereskedő fia *Hercz Zsigmond* gépgyárában kezdte pályafutását. 1894-ben bekapcsolódott a biztosítási üzletbe, az egyre nagyobb területet érdekkörébe vonó trieszti Általános Biztosító Társaságnak, az Assicurazioni Generalinak lett a miskolci főügynöke, rendes évi fizetésért. Ugyanekkor alapította a *Neumann Adolf* céget is, amely a biztosítási üzleten kívül a Magyar Általános Kőszénbányák, illetve a Borsodi Szénbányák vezérképviselőjét is ellátta. Hogy a MÁK-kal ilyen közeli kapcsolatba került, azt jórészt *Hercz Zsigmond* gépgyárossal, a MÁK egyik alapítójával való kapcsolatának köszönhetette. 1903-ban nagyrészt az ő kezdeményezésére alakult meg a Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank, amelynek első vezérigazgatója lett. Ettől kezdve egyre szélesebb körre terjesztette ki befolyását, amelyben helyi érdekű társaságok éppúgy megtalálhatók, mint az országos jelentőségű Magyar Trachitművek, vagy az előbb említett MÁK. Érdekeltséget szerzett a Bélapátfalvi Portlandcementgyárban, a Mész- és Habarcs-árusító Rt.-ben, a jövedelmező építkezéseket lebonyolító Bérház Rt., Építő Rt. és a telekspekulációknak kitűnő teret biztosító Telekértékesítő Rt.-nél, de ugyanakkor igazgatósági tagja a Felső-magyarországi Parcellázó és Ingatlanbanknak is, *Koós Soma* távozása után pedig elnöke a Kereskedelmi és Iparkamarának. A Miskolci Szanatórium és Vízgyógyintézet igazgatósági tagsága már csupán társadalmi dísz a többi jövedelmező funkció mellett, mint ahogy az az avasi két borpiceje is. Mindkét háza a város legforgalmasabb helyén, a Széchenyi utcában állt. Mindezek mellé - már a 20. században - Martonyiban vásárolt egy 575 kat. holdas, főleg szántóból és erdőből álló birtokot.

A főrendiházi póttagsággal és a különféle hangzatos címekkel kitüntetett *Neumann Adolf*ot az OMKE alelnökévé, életének utolsó évében pedig az Idegenforgalmi Szövetség Társelnökévé választotta.

A nemesi címet apja, *Hermann* kapta 1918-ban, Héthársi előnévvel.

Lichtenstein László a város legrégibb és egyik legtekintélyesebb pénzintézetének, a Miskolci Takarékpénztárnak az élén állt. A pénzintézet 1845. május 1-jén nyílt meg, létrehozásában igen nagy szerepet játszott az a nemesség, amelyik a Major utcai tudós társaságban a *Kun* és *Szűcs* testvérek köré tömörülve tevékeny mozgatója volt a polgári átalakulásért folytatott küzdelemnek és amelyik az átalakulás után teljes erővel vetette magát az új típusú gazdaság kiépítésébe. Az ő köreikben termékeny talajra talált az a mozgalom, amelyet még 1839-ben *Fáy András* indított meg s amely 1840-ben a pesti és aradi, 1841-ben a nagyszombati, 1842-ben a győri, kassai, esztergomi és kőszegi takarékpénztárak felállítását eredményezte. A város birtokos nemességében – annak is inkább a vármegyei hivatalos viselő tagjaiban és az ügyvédek között – volt meg legerősebben a változtatás igénye, gazdasági és társadalmi helyzeténél fogva leginkább ennek a rétegnek volt meg a lehetősége az első miskolci pénzintézet megalakítására. Az alapító részvényesek névsorát¹⁴⁰ vizsgálva kitűnik, hogy ők voltak azok, akik a Takarékpénztár indulásához szükséges alaptőke 2/3 részét jegyezték. Az a fiatal nemesség, amelyik az 1846-os tisztújítás alkalmával győzelemre vitte *Szepessy László* és *Szemere Bertalan* megválasztását, 1845-ben takarékpénztárat alapított. Az alapító részvényesek között egymás után sorakoznak a radikális nemesség legjobbjainak nevei, mint *Kun János*, *József*, *Miklós*, *Lajos*, a *Vadnay*ak, a *Ragályi* család, amelynek hét tagja található az alapítók között, a *Majthényi* testvérek, a *Szepessy*ek, *Palóczy László*, *Szemere Bertalan*. Mellettük már megjelenik – főleg a kereskedők és az építőanyag előállításával foglalkozó vállalkozók sorából – a szám-szerűleg még gyenge tőkés polgárság, amely 40 év múlva átveszi a vezetést a miskolci pénzintézetek élén. Ott volt az alapítók között *Lichtenstein László* nagyapja is 6 részvénnyel,¹⁴¹ azaz 600 ezüst forintot fektetett egy olyan vállalkozásba, amelynek kimenetele teljesen ismeretlen volt. Akik rajta kívül többet tudtak áldozni – maximum 10 részvényig mentek el, mert több részvény

¹⁴⁰ Emlékirat (1885).L. 8. sz. jegyzet

¹⁴¹ Uott

esetén is maximum 10 szavazatuk lehetett – azok négy földbirtokos és két kereskedő. Az alapító részvényesek között már 1845-ben megtalálható a később téglagyárosként ismert ügyvéd, *Furman János* is, aki 1882-ben lett a Takarékpénztár vezérigazgatója, majd őt 1900-ban *Csáthy Szabó István* gyógyszerész követte, akinek emellett oly sok vállalkozása és akkora hatalma volt, hogy helyi Montecuccoli-nak nevezte el a Borsodmegyei Lapok.¹⁴² *Lichtenstein László* ekkor választmányi tag. A szaporodó pénzintézetek, egymás után alakuló ipari részvénytársaságok, a meginduló tőkekoncentráció a 20. században már szükségessé tette, hogy az intézetek élén pénzügyi szakemberek álljanak. Ezentúl a vezérigazgatói funkció a szakszerűséget képviseli, a befolyást biztosító, presztizs értékű nevek viselői pedig elnökként vagy alelnökként állnak a vállalkozások élén (ami természetesen nem zárja ki a vezérigazgató tekintélyét és befolyását, sőt nem egy esetben a két funkciót ugyanarra a személyre ruházták). A Takarékpénztárnak vizsgált időszakunkban két elnöke volt, *Horváth Lajos*, aki 1848/49-ben belügyminisztériumi fogalmazó, pénzintézeti elnöksége idején országgyűlési képviselő, főrendiházi tag és *Lévay József*, Borsod vármegye főjegyzője, aki költőként is nagy tiszteletnek örvendett.

A Miskolci Takarékpénztárat igazgató választmány, személyi összetételét tekintve mindenkor azonos volt a városvezetésben és a gazdasági életben diktáló hangadó, legvagyonosabbaknak számító személyekkel, akik a városi tisztviselők fizetéséhez közelítő javadalmazásban részesültek. (Míg 1872-ben a főpolgármester 1500, az alpolgármester 900 forintos fizetést kapott, a Takarékpénztár vezérigazgatója 1200 forintot, elnöke pedig évi 50 aranyat.)¹⁴³ Az sem volt közömbös, hogy az intézetnek már az 1850-es években volt nyugdíjalapja, amiből a tisztviselőkön kívül a volt vezérigazgató is részesedett.

¹⁴² Bm L. 1891. 72. sz.

¹⁴³ Emlékirat (1885) és Borsod, 1872. ápr. 18.

Az 1905-ös alapszabály tartalmazta először, hogy a pénzügyi részvényeket vásárolhat jövedelmet ígérő vállalatok kibocsátásaiból. Úgy tűnik, ez már csak szentesítése volt egy fennálló állapotnak, mert már az 1888-as zárszámadás is beszámolt – igaz, hogy ekkor még csekély számú Gőzmalom-részvény meglétéről. Az ipari érdekeltségek megszerzése valójában a századforduló utáni évekre esik, főleg *Lichtenstein László* vezérigazgatósága idejére. 1908-ban megszerezte a részvénytársasággá alakult rozsnyói *Markó*-féle bőrgyár részvényeinek többségét, így annak vezetőségébe tagot küldhetett. (*Markó László* vármegyei főorvos egyébként részvényes a Takarékpénztárnál. Ő és apja is – akiről a bőrkereskedők tárgyalásánál már szó volt – rozsnyói származású, miskolci és megyei virilis. A rozsnyói gyárat, mint örökséget, *Markó László* alakította át részvénytársasággá, ami bevett szokás volt, ha az örökös nem akart operatív foglalkozni a céggel vagy pótlólagos tőkebevonásra volt szükség.) A Takarékpénztárnak 1910-ben már jelentős részesedése volt a Gőzmalomban és a Gőztéglagyárban. *Lichtenstein* vezérigazgató pedig mindkét részvénytársaságban igazgatósági tag, ahogyan az a Színház Rt.-nél és az Erzsébet fürdőnél is, a Szanatórium és Vízügyintézetnek pedig elnöke, de ott van az Osztrák-Magyar Bank bíráló tanácsában is. 62 évesen vonult vissza a Takarékpénztár éléről, jelentős föld- és háztulajdon birtokában. Földbirtokot az Abaúj-Torna megyei Homrodon, Alsó-vadászon és Tardonán vásárolt 1914 után azon felül, amit apjától örökölt. Az így 844 kat. holdra nőtt birtok mellett Miskolc központi részén, a Városház téren, annak folytatásában a Hunyadi utcában és az apjáról elnevezett *Lichtenstein* utcában három háza, az Avason pedig borpincéje volt. Felesége nevén ezen kívül még hat városi ingatlan szerepelt. 1940-ig, 31 éven át volt virilis tagja a városi törvényhatósági bizottságnak, közben 1916-ban elnyerte az udvari tanácsos címet. 1920-ban városi kormánybiztos, majd három alkalommal (1920-1922; 1932-1935; 1938 decemberétől 1943ig) kapott városi főispáni kinevezést.

A részvénytársasági vezetők, származásukat tekintve két nagyobb csoportba sorolhatók. Közös jellemzőjük, hogy a szabadversenyes kapitalizmus idejére tőkeképpé váló kereskedő réteg nevelte ki őket. Az első típust a regalebérlettel kezdő, majd kereskedőként tőkét felhalmozó zsidó polgárok jelentették, akik vagyonukat főleg saját

kereskedőtársaságukba és házbirtokokba, kisebb mértékben földbirtokba fektették, majd hozzá megszerezték a nemesi címet. Arra törekedtek, hogy fiaik, akik címük örökösei is voltak, neves cégeknél kerüljenek gyakornokként hivatali állásokba. E vállalkozói típus családjától elég indíttatást kapott ahhoz, hogy már gyermekkorában lásson valamennyit az üzleti életből, amihez a szaktudást kiváló kereskedelmi iskolában szerezte meg. Akik az indulásnál szerencsések voltak, külföldi tanulmányutakon is szélesíthették látókörüket, majd vagy családi keretek között, vagy idegen, de jónevű vállalkozások alkalmazottaiként szereztek gyakorlatot. Később vezetői funkciójuk további kapcsolatok egész sorozatát eredményezte, mert a vállalkozások érdekkörének kiterjedésével bekerültek más vállalatok igazgató tanácsaiba, amivel vagy a saját, vagy az általuk képviselt rt. tulajdonosi jogai jutottak kifejezésre. A termelő szférán túl a nem sok kötelezettséggel járó, de illő, kulturális célú társaságok, mint a Színház, Erzsébet fürdő, Vízügyintézet vezetőségében is képviseltették magukat, de azok szellemi arculatára, tartalmi tevékenységére nem sok befolyást gyakoroltak. Annál nagyobb a hatásuk a szakmai jellegű egyesületekben, társaságokban. Jellemző és általában a 20. század első évtizedére tolódott a nemesi cím megszerzése, amikor a gazdasági pozícióik is elérték azt a mértéket, amivel országosan jelentős körökben forogni lehetett. A kaszinói tagságot a zsidó származású vagyonosabb réteg többre becsülte, mint mások, az asszimiláció, a társadalmi elfogadottság fokmérőjének tekintették, ezért igyekeztek a tagsági jogot minél előbb megszerezni. 1885-ben a miskolci Nemzeti Kaszinó 193 helybéli tagjából 50 zsidó származású.¹⁴⁴ A széles, országos kapcsolatokkal rendelkező bankigazgatók többnyire elnyerték az udvari tanácsos címet és a Ferenc József rend valamelyik fokozatát. Az aktív politizálás nem volt rájuk jellemző, legfeljebb a közös vámterület fenntartásának kérdésében foglaltak állást a Kereskedelmi és Iparkamarában, amikor e kérdés időről időre, a gazdasági kiegyezések megújításának időszakában felvetődött.

¹⁴⁴ Váncza Mihály i.m. (1885).

A második típusba tartozók az 1848 előtt polgárjogot nyert személyek utódaiból kerültek ki. Az ő vagyonuk eredete is többnyire a kereskedelem, mint a *Lichtensteinek* esetében vagy saját iparvállalataik voltak, mint a *Radvány* családnak. A kereskedelemből származó tőkét ez a csoport is háztulajdonba fektette, de ők a földbirtoknak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. Családi hagyományaik a politikai érdeklődés előterében tartották személyüket. Mindkét típusba tartozók valamennyien virilis tagjai a város önkormányzatának és nem ritka, hogy azon belül 4-5 bizottságba is bevászták őket.

Építkezéseik révén ízlésük rányomta bélyegét a városképre, aminek legszemléletesebb példája *Koós Soma* gazdaköri székházának vagy saját, Széchenyi utcai lakóházának a stílusa. Mindkettő kifejezte a nagypolgárit követni akaró életmódját. Lakóházát, azt a belső márványburkolatos, emeletes épületet, rizalitos homlokzata miatt "görög ház"-ként emlegették.

14. tábla

A LEGTÖBB ADÓT FIZETŐ TISZTVISELŐK STABILITÁSA

	1872	1876	1881	1885	1890	1898	1900	1909	1917	össz- szám					
	-ben újonnan beléptettek között még előforduló (A), ill. közülük itt utoljára szereplő személyek száma														
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	
1872	17	4													17
1876	13	6	6	4											19
1881	7	1	2		7	3									16
1885	6		2		4	3	2	1							14
1890	6	3	2	1	1	1	1	1							10
1898	2	1	1						2	1					5
1900	1		1						1	1	5	2			8
1909	1	1	1	1					1		3	1	7	1	13
1917											2		6	4	13

A következőkben azt tekintjük át, hogy az előzőekben vázolt anyagi helyzet, a szinte egymásból következő gazdasági és társadalmi kapcsolatok milyen stabilitást biztosítottak ennek a vagyonosabbnak számító tisztviselői rétegnek. (L. 14. tábla)

Annak az 51 tisztviselőnek, akik 1917-ig megfordultak a legtöbb adót fizetők között, még a belépés évében kiesett a 37%-a, számszerűleg 19 személy. Öt évig tartotta helyét $\frac{3}{4}$ részük, 15-20 évig hat tisztviselő volt képes benn maradni a csoportban és 27-37 évig is tartotta a helyét három tisztviselő, *Schrecker Salamon Lipót*, *Lichtenstein László* és *Radvány István*.

A belépés évében kieső 19 tisztviselő közül 15 közszolgálati, többségükben közigazgatási tisztviselők voltak, akik a tőkés gazdaság adta lehetőségeket kevésbé használták ki. A képviselőtestület működésének első évében, 1872-ben a legtöbb adót fizetők közé bekerült 17 tisztviselőből még abban az évben két közigazgatásban foglalkozott, egy tanár és egy magánalkalmazott esett ki, hatan léptek a helyükre, öt közszolgálati és egy részvénytársasági vezérigazgató, *Radvány István*. De míg az öt közszolgálati tisztviselőből négy a belépés événél nem jutott tovább, a részvénytársaság igazgatója 37 évig tartotta a helyét. Öt év múlva, 1876-ban négyen estek ki, három közszolgálati és egy bankpénztáros. Ezt követően évről évre csökkent az utánpótlás, vagyis a kiesők helyére nem volt ugyanannyi belépő. 1885 és 1898 között gyakorlatilag nem lépett új tisztviselő a virilisek közé, azaz 13 év alatt nem akadt egyetlen, addig nem szereplő tisztviselő sem a városban, akinek elég lett volna fizetett adója ahhoz, hogy tulajdonosát bejuttassa a vagyonosabbaknak számítók közé. A századfordulóig belépett a virilisek közé a tisztviselők 67%-a, de stabilan mindössze négyen tudtak megkapaszkodni, *Dálnoky Nagy Barna* közjegyző és sógora, *Soltész Nagy Kálmán* polgármester 18 évig, *Kun Bertalan* református püspök 26 évig és *Radvány István*, a Gözmalom első vezérigazgatója 37 évig. A századforduló után ismét nagyobb számban kerültek tisztviselők a virilisek közé: az utolsó 18 évben lépett be a vizsgált időszak tisztviselőinek maradék 33%-a, 17 személy, de míg a múlt században belépők között a magántisztviselők aránya csak 26%, addig a 20. század elejére már több mint 60%, ami egyaránt jelzi a tőkés üzemformák számának szaporodásával együtt növekvő bürokratikus apparátus, illetve azok alkalmazottainak vagyoni helyzetét. 1909, a városnak önálló törvényhatósággá szerveződése ebből a szempontból is választóvonalnak tekinthető. 1909-ben esett ki az utolsó, múlt

században belépett és 37 évig stabilan álló gőzmalomigazgató. A századforduló utáni 18 évben belépett hat közszolgálati tisztviselőből három – két vasúti alkalmazott és egy városi tisztviselő – még a belépés évében kiesett, a másik három – *Lossonczy István* járásbíró, *Teleszky Béla* közigjegyző és *Nagy Máthé Albert* MÁV főellenőr – tíz, illetve 18 évig volt képes megkapaszkodni, bár az utóbbi kettő az utolsó helyek valamelyikén állt. Házbirtokot csak *Lossonczy István* vagyonában lehetett kimutatni, a többieknél még azt sem. A nagy részvénytársaságok huszadik században belépett hat alkalmazottjából három ügyintéző csak egy évig volt tagja a testületnek, a többiek 10 és 31 év között. Ez utóbbi három személy, *Lichtenstein László*, *Neumann Adolf* és *Schrecker Salamon Lipót* vezérigazgatók tekinthetők a virilis tisztviselők gazdaságilag legstabilabban álló csoportjának, akikhez hozzá kell vennünk a múlt században belépett gőzmalomigazgatót, *Radvány Istvánt*, *Dálnoky Nagy Barna* közigjegyzőt, *Soltész Nagy Kálmán* polgármestert és *Kun Bertalan* református püspököt, valamint *Tarnay Gyula* főispánt is egy évig tartó virilis tagsága ellenére, tekintettel számos részvénytársaságban betöltött elnöki és más igazgatótanácsi pozíciójára, föld- és házbirtokaira. Az 51 tagú tisztviselőcsoportnak tehát ez a 8 személy a magja.

A legvagyonosabb tisztviselők között stabilan állók tehát a nagy részvénytársaságok vezérkarához tartozók, számtalan egyéb részvénytársaság igazgatósági tagságával, ház- és földbirtokkal. A közszolgálati tisztviselők közül túlnyomórészt csak a legmagasabb posztokon állók, a közigazgatásban alkalmazottak tartoztak a vagyonosabbak közé. Vagyonuk növekedésében nagy részük volt azoknak a legfelső városvezetés részéről alapított részvénytársasági jövedelmeknek, amelyek igazgatótanácsi, elnöki vagy alelnöki posztjukból és természetesen részvénytőkéjükből eredtek. A közszolgálati tisztviselők másik, sűrűn cserélődő csoportja legfeljebb elvétve található valamely részvénytársaság igazgatóságában. Többen szereztek ugyan földbirtokot, de mivel az nem Miskolcon volt, annak adója nem képezte városi virilizmusuk alapját.

4. rész

AZ ELIT KULTURÁLIS ARCULATA ÉS AZ ÉRDEKSZÖVETSÉGEK FÓRUMAI

Az elit jellegére abból is lehet következtetni, hogy milyen társadalmi vagy kulturális egyesületekhez adja a nevét, ami viszont azok presztízsét is emeli, s rajtuk keresztül befolyásolja a város kulturális arculatát. Egy 1893-as városi felmérés¹⁴⁵ szerint a közintézményeket nélkülöző Miskolcon ekkor 25 jótékonyági, főleg nőegylet és egyéb egyesület működött, beleértve a Nemzeti Kaszinót és a Polgáregyletet is, amelyekhez hozzá kell még számítanunk a felmérésben nem szereplő Színház Rt.-t is. Ezek alkották a 19. század utolsó évtizedének elején a művelődés intézményeit, amelyekben egy szűk értelmiségi kör sajátította ki az irányítást, akikre – kevés kivételtől eltekintve – még csak nem is eredeti foglalkozásuk, hanem inkább gazdasági tevékenységük a jellemző. Ez a patriarchális 19. század utolsó évtizede, amelyről jellemzően írta a Borsodmegyei Lapok: “Mi az oka, hogy a szellem törpül az anyag mellett, az előjogok vitája előtérbe jő, s most, midőn a művelt világot jelképező Európa az egyenlőség szép eszméit hirdeti, most látjuk a magyar társadalmi élet hanyatlását, most tapasztaljuk legszembeötlőbben a városok, mint művelődési gócpontok szellemi életének süllyedését? Az okozat oka a szellemi munka semmibe vevése, a szellemi munkások kicsinylése azok részéről, kik részint az anyaföldben, részint a pénzvarázs erejében bírják mindenható hatalmukat.”¹⁴⁶

1878-ban az árvíz romba döntötte a várost, hasonlóan Szegedhez. De míg a Tisza-parti város újjáépítését törvény biztosította, Miskolcon a környék könyöradományaiából indult újra az élet, amely a további évtizedekben kizárólag a gazdaságra koncentrált. Még 1908-ban is így jellemzi a város szellemi életét az Ellenzék, a Függetlenségi és

¹⁴⁵ BAZ m. Lvtár IV. 1906. 842/1910.

¹⁴⁶ 1890. ápr. 11.

Negyvennyolcas Párt lapja: "Az úgynevezett intellectuellek bizony nagyon kevés számban találhatók Miskolcon. ... van virágzó kereskedelmünk, kincses tárháza vagyunk a mezőgazdasági termelésnek, a Hegyalját legyűri szőlőkivitelünk... Vannak ... kiváló, közgazdasági téren babérokat arató lángelméink, elsőrangú pénzembereink, akik Kornfelddel vetekszenek ... Vannak kiválóan egyoldalúan képzett helyi nagyságaink, akikből minden kitelik, csak egy nem: nyugati ízlés, a kultúremler művészetéhsége, mely életszükséglete a külföldi nagy városok finomodott gondolkozású emberének. Nálunk senki sem táplál művészeti, irodalmi igényeket."¹⁴⁷ Pedig a közfelfogás az elit tagjaitól elvárta volna a műveltség, a kifinomult ízlés megnyilvánulásait.

Az alatt a közel hat évtized alatt, amíg 1852-től vajúdott a színház városi kezelésbe adása, a Színház Rt. igazgató választmányába kizárólag a városi képviselőtestület virilis tagjainak szűk köre került, gyógyszerészek, orvosok, ügyvédek, azok, akik a közgyűléseken is diktáltak és akik – mint *Szabó Gyula* gyógyszerész, *Bizony Tamás* ügyvéd, *Vay Béla* megyei főispán – családjukban tovább örököztették e pozíciót is. Ott voltak a vezetőségben a nagyhatalmú *Csáthy Szabó István* és *Rácz György* gyógyszerészek, de ott volt a mindenkori polgármester és *Horváth Lajos* ügyvéd, országgyűlési képviselő is. A felügyelő bizottság pedig a miskolci elit jeleiseiből – *Radvány István*, *Koós Soma*, *Lichtenstein László* – állt össze. Az igazgató választmányi ülések fennmaradt jegyzőkönyveiben 58 év alatt egyetlen egyszer van nyoma, hogy a szerződött színigazgató munkáját tartalmilag is megvizsgálták.¹⁴⁸ Szerződészkötés előtt gondosan tanulmányozták viszont a pályázó színigazgatók vagyoni helyzetét és kíméletlenül behajtották hátralékaikat. Ha anyagi érdekeik úgy kívánták, cirkuszi előadásokra adták bérbe a színházat.¹⁴⁹ 1885-ben létrejött ugyan egy színpártoló egyesület, de a színházat az is kizárólag csak gazdaságilag "pártolta", a művészethez nem volt semmi köze.

Egy-két értelmiségi akadt, akik változtatni szerettek volna a város

¹⁴⁷ 1908. szept. 24.

¹⁴⁸ BAZ m. Lvtár VIII. 701. *A miskolci Nemzeti Színház iratai*

¹⁴⁹ Uott. Választmányi ülés jegyzőkönyve, 1888. márc. 1.

szellemi arculatán. *Gencsi Soma* ügyvéd 1890-ben felvetette a polgármesternek egy, az aradi mintájára létesítendő közművelődési egyesület tervét, amely felkarolta volna az irodalmi és művészeti törekvéseket. A polgármester nem lelkesedett az ötletért, inkább egy városi ügyeket előkészítő egylet szervezését tartotta volna helyesnek, amire pedig végképp nem volt szükség, hiszen a közügyek vitelére megvoltak a hivatalos fórumok. A közművelődési egyesület végül hosszas vajúdás után, *Balogh Bertalan* vasúti tisztviselő szervező munkájának eredményeképpen huszonöt taggal mégis megalakult 1893-ban és hat év múlva jutott el oda, hogy irodalmi, általános közművelődési, könyvtári, zenei és múzeumi szakosztályai is működtek. Amikor már országos hírnévre is szert tett és a kultuskormányzat érdeklődését is felkeltette, új vezetőséget kapott, amelyhez – amellet, hogy az egyesület lelkét, *Balogh Bertalant* főtítkárrá választották – így már a polgármesteri klikk szűk köre is adta a nevét és lett két elnöke, az egyik *Tarnay Gyula*, aki ekkor még csak vármegyei alispán, a másik pedig apósa, *Soltész Nagy Kálmán* polgármester. Igazgatóvá a vármegyei főügyész-helyettes, *Bulyovszky Gusztáv* lett, aki egyúttal a színház és a Nemzeti Kaszinó igazgatója is volt, a színházigazgatást pedig apósától, *Szabó Gyula* gyógyszerésztől örökölte. (A Nemzeti Kaszinó a színház első emeletét foglalta el, tagjai körében a színészek szívesen látott vendégek voltak, egy-egy színésznőt maga a főügyész-helyettes ünnepeltetett zajos éjszakai utcai mulatságokon, amelyekbe a csendháborítás miatt a rendőrség óvakodott beavatkozni. Amikor a sajtó emiatt támadta, maga a polgármester kelt védelmére.)

Balogh Bertalan viszont valóban legjobb tudását adta az egyesület szervezésén keresztül a város kulturális felemelkedéséért. 18 évig intézte annak ügyeit, amely *Balogh Bertalan* főtítkári működése idején az ország legelső kultúregyesületei közé emelkedett. Szabadegyetemek, a munkásgimnázium, a szimfonikus zenekar szervezésével a művelődés addig ismeretlen lehetőségeit nyitotta meg Miskolcon, a Felső-magyarországi Zeneszövetség megalapítása pedig a város zenei életét lendítette fel. Neve annyira egybeforrt a közművelődés eszméjével, hogy lemondását a Pester Lloyd 1916. márciusi száma aggodalommal kommentálta, mint olyan tény, amely nem-

csak egy városnak, de az egész országnak vesztesége. Hogy a századfordulóra már mennyire szomjazta a város a kultúrát, mutatja, hogy az egyesület nem tiszavirág életű volt, csak egy koncepcióval, határozott elképzelésekkel rendelkező vezéregyéniség kellett, aki - kenyérkereső munkája mellett – végülis egész életét áldozta a város kulturális felemelkedése ügyének. Lemondását ő maga bukásnak érezte, amit a Miskolci Naplóban¹⁵⁰ így értékel: "Az egyesület ... működését, szervezetét úgy kiszélesítettem, hogy MÁV hivatali elfoglaltságom mellett többé adminisztrálni nem tudom. Ezt az egyesületet többé mellékfoglalkozásként vinni nem lehet a visszaesés veszélye nélkül." Ugyanekkor ki is jelöli a feladatokat, amelyeket a háború után el kell végezni: "A legfontosabb feladata lesz a Közművelődési Egyesületnek a népművelés és a könyvtárügyek teljes kifejtése és az intelligencia szervezése a kulturális célok szolgálatára. ... A kultúrpalota ügye éppen úgy elodázhatatlan, mint a városi zenekar kérdése. Hát a városi közkönyvtár, amelynek hiánya minden szabadoktatási vállalkozást szinte illuzórikussá tesz és amely miatt nem egyszer kérdeztek meg, hogy hogyan lehetséges az, hogy Miskolcon nincs. A város kormányzatának mai szervezete mellett ezekkel az ügyekkel is az Egyesület elnökének kellene foglalkoznia..."¹⁵¹ Kritika is volt ez egyúttal a városvezetés felé, amelynek tagjai – mint azt az előzőekben láttuk – a jövedelmező vállalkozásokból igencsak kivették a részüket, társadalmi-politikai állásuk ugyan lehetőséget nyújtott volna számukra a város kulturális arculatának a befolyásolására is, de a város művelődésének az ügye rajtuk kívül alakult. Kívülről alakult olyan értelemben is, hogy akik azt személyükben alakították, többnyire bevándoroltak voltak, idegenből jött MÁV tisztviselők, akik közül *Balogh Bertalan* a szélesebb közösség, az egész város művelődése érdekében tevékenykedett. Azon kevesek közé tartozott, akik sem a gazdasági, sem a politikai elitbe nem tartoztak, viszont a legtöbbet tették a város kulturális felemelkedéséért.

A város vezető testületében kezdettől magas arányt képviselt az értelmiség, amely azonban érdekeltőbb volt a gazdaságban, mint a

¹⁵⁰ 1916. márc. 1.

¹⁵¹ Uott. Kiemelés tőlem.

művelődés ügyének előremozdításában. Egy-két tehetséges, ambíciózus vezéregyéniség, mint az 1870-es években *Bódogh Albert* orvos, az 1880-as években pedig *Váncza Mihály* szervezte a "szellem harcosainak" a találkozóit, ez utóbbi lapjának, a Miskolcz és Vidékének, majd annak megszűnése után a Hölgyvilágnak a Sötétkapunál levő szerkesztőségében. A nagy műveltségű, sokoldalúan tehetséges, német, francia, olasz, angol nyelveket jól beszélő jómódú ügyvéd – ő is és hasonló nevű apja is virilis tagja a városi önkormányzatnak –, a szépirodalmi és művészeti törekvéseket felkarolni igyekvő lapja számára nyomdát is berendezett és magánkönyvtárában gyűjtötte össze korának színvonalas természettudományi, nyelvészeti, bölcséleti és államtudományi szakirodalmát.¹⁵² A művészetek – festészet és irodalom – iránti érzékenység generációkon keresztül öröklődött a *Váncza* családban. Az idősebb Mihály festő volt, akivel fia kétszer is beutazta Közép-Európát és aki már egyetemi hallgatóként is 12 vidéki lapnak volt a munkatársa Budapeستől Aradig. Miskolcra is mint az Egyetértés című budapesti politikai napilap tudósítója ment, ahol három év múlva saját lapot alapított. Sokoldalúságára jellemző, hogy a művészeteken kívül a természettudományok – mint a kísérleti fizika és a csillagászat – is olyan fokon érdekelték, hogy Miskolcon meteorológiai intézetet létesített (de apjának ellenkezése miatt ezzel egy év után felhagyott) és leányiskolai tankönyveket írt e témakörökben. Miskolc társadalmának rideg légkörében – bár feleségével együtt, aki leánykorából Petőfi környezetéből az irodalom szeretetét hozta magával, sokat tett a ridegség oldása érdekében – nem tudott gyökeret eresztetni és feleségével együtt elköltözött Mezőtúrra.

Kivételesen szép és nagyértékű gyűjteménnyel rendelkezett *Jóny Tivadar* ügyvéd. Könyvtára 20 ezer kötetből állott, amelyből azonban csak a másodpéldányokat hagyta végrendeletében a miskolci evangélikus gimnáziumra. E nagybecsű gyűjteményből 15 ezer kötet – a végrendelet értelmében 1884-ben a késmárki evangélikus líceum könyvtárába került. Óriási szellemi kincset veszített a város azáltal, hogy e könyvgyűjteményt, amelyet külföldön jobban ismertek, mint

¹⁵² György Aladár i.m. (1886)

nálunk, falai közül elvitték.

Horváth Lajos ügyvéd egész életét közszolgalatban töltötte, kezdve az 1848-as belügyminisztérium fogalmazói állásától *Szemere Bertalan* környezetében (síremlékük is egymás mellett tekint le a városra az Avas oldalából), majd folytatva és befejezve Miskolc képviselő-testületében és Borsod vármegye törvényhatósági bizottságában az első kilenc legvagyonosabb között és ezzel egyidejűleg 1896-ig, 27 éven keresztül az országgyűlésben, a főrendiház tagjainak a sorában. Nemcsak Miskolcon, hanem 1909-ig Borsod megyében is tagja volt a törvényhatósági bizottságnak, ezen belül az 1876 : VI. törvénycikkkel létrehozott közigazgatási bizottságnak is, amelyet széleskörű hatalommal ruházott fel e törvény, mintegy a törvényhatósági bizottság fölé helyezve azt, így tagjai igen nagy befolyással rendelkeztek mind politikai, mind pénzügyi, mind népoktatási területen. Minthogy *Horváth Lajos* elsősorban politikus volt, könyvtárában a hazai történelemre vonatkozó forrásmunkákon kívül megtalálhatók voltak az 1848/49-es Közlöny, a Budapesti Szemle és a Pesti Napló csaknem teljes évfolyamai. Mivel az 1870-es évek végén Miskolcon nem volt megfelelő közgyűjtemény, a fent említett folyóiratokat a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta. Halála, 1911 után – végrendelete szerint – 3 ezer kötetes könyvtára és szabadságharc-beli irattára az akkor már komoly szervezeti kereteket jelentő, a Közművelődési Egyesületből kinőtt Borsod-Miskolci Múzeumba került.¹⁵³ Jelentős összegeket hagyott végrendeletében köz- és városszépítési célra, de ennek sorsáról nincs tudomásunk.

A nagyon kevés számbajöhető magángyűjtemény¹⁵⁴ – összefüggésben a közgyűjtemények hiányával – azt mutatja, hogy mind a művelődés, mind a tudomány egy nagyon szűk rétegnek volt a sajátja, amely tudományterületének szakirodalom-igényét saját gyűjteményeiből igyekezett kielégíteni, de amelyek végül is tulajdonosaik

¹⁵³ Ma a BAZ m. Lvtár Borsod megye levéltárában kezelt történeti gyűjtemény (XV. 15) állagában

¹⁵⁴ Az Országos Statisztikai Hivatal felmérése szerint (közli György Aladár i.m., 1886.) négy ügyvéd, két püspök és a vármegyei főjegyző rendelkezett ekkor 1000 kötetten felüli könyvtárral Miskolcon

halála után sem szolgálták sem a szélesebb városi közművelődés, sem a tudományos élet ügyeit, mert az egy Horváth Lajos könyvtára kivételével elszállították azokat a városból.

A 20. század első évtizede a több milliós infrastrukturális beruházások ideje, amikor egyszerre kellett volna csatornázni, utakat építeni és közintézményeknek hajlékot emelni. A városvezetés 1907-ben Apponyi Albert kultuszminister művelődési intézményrendszerfejlesztő programját sem tudta kihasználni, amely a nagyobb vidéki városokban kultúrpaloták felépítését célozta. A teljesíthetőhöz képest hétszeres volt az országos igény, ezért azok a városok részesültek előnyben, amelyek maguk is hozzájárultak a költségekhez. A zeneiskolára tervezett pénzt és a már meglévő telket kellett volna költség hozzájárulás címén felajánlani azzal, hogy a felépítendő kultúrpalotában ez az iskola és a múzeum is helyet kájon. Két országgyűlési képviselője is volt ekkor a városnak – Bizony Ákos és a budapesti Leitner Adolf, mindketten ügyvédek –, de egyikük sem viselte igazán a szíven a kultúra ügyeit, a városvezetés sem tett pénzügyi felajánlást – kultúrpalota nem épült.

A jótékonyági céllal létrejött egyesületek – amellet, hogy e funkcióikat teljesítették is – gyakran a politikai pártok versengéseinek támogató szervezeteiként is működtek. A hatalomban való részesedés reményében képesek voltak a pártok politikai céljait támogató választói többséget megnyerni. (Így lehetett kihasználni például 1869-ben Miskolcon a Deák párti *Horváth Lajossal* szemben – *Mocsáry Lajos* érdekében – a Borsodmegyei Nőegyletet. Igaz, ahhoz az is kellett, hogy olyan szervezője legyen, mint a Miskolcon nagy tiszteletnek örvendett, akkor már halott *Palóczy László* lánya, *Palóczy Judit*, aki kinyitotta szalonjait, bálokat s gyűjtést rendezett az előkelő körökben és nemzeti színű lobogóra hímezte a *Mocsáryt* éltető kortesjelszavakat.) Hogy a pártok legfőbb törekvése mennyire a kormányrakerülési esélyek monopolizálása volt, az is mutatja, hogy olyan exkluzív társasköröket sajátítottak ki, mint a szabadelvű többségű miskolci *Nemzeti Kaszinó*, vagy a függetlenségi talákozóhelye, a *Polgáregylet*. Amíg a *Kaszinó* – alakulásának idején, az 1830-as évek elején – nyitottabb volt az egyes társadalmi rétegek felé és tagjai közé nemcsak a helyi társadalom felső rétegéből vett fel

tagokat, addig azokon keresztül adott volt olyan új szerveződések – mint például a miskolci *Polgáregylet* – leválás útján történő alakulása, amelyek a leváló társadalmi csoport, főleg az iparosok érdekeit jobban kifejezték, így a *Kaszinó* később egyértelműbben tudott a társadalmi elit találkozóhelyeként működni. Azontúl a *Kaszinóba* eleve be sem kerültek, a *Polgáregyletből* viszont fokozatosan kiszorultak azok a társadalmi rétegek, amelyek nem tartoztak közvetlenül a hatalomra törők csoportjaihoz, vagy akikkel azok nem is akartak szövetkezni. E két társas kör a kiegyezés után már valójában pszcudo-párt-szervezetként funkcionált. A *Kaszinó*, amely Széchenyi eszméje szerint a műveltség emelésének, a társas érintkezésnek, a közös eszmecserének a színhelye, Miskolcon 1831-ben már létezett. Vezetősége az 1840-es években többnyire abból a Major utcai liberális nemesi körből került ki, amelyről az előzőekben már több szó esett, de ott volt az igazgatói poszton az a *Szabó Gyula* gyógyszerész is,¹⁵⁵ aki 1872 után a városvezetésben játszik majd aktív szerepet, részvénytársaságok – köztük a Takarékpénztár – alapításában jár elől és aki később a szőlő- és borkultúra terjesztésével, bornagykereskedéssel nagy vagyonra tesz szert. Családjában aztán visszatér a kaszinói igazgatóság, veje, *Bulyovszky Gusztáv*, későbbi főügyész-helyettes a századfordulótól igazgatója a Kaszinónak. Szinte természetes, hogy a barátságokat szinte görcsösen kereső, mindent jobbítani akaró *Szemere Bertalan* az 1840-es évek elején elnöke a *Kaszinónak*, ahonnan az ő kezdeményezésére olyan jelentős kulturális mozgalmak indultak el, mint a Borsodi Olvasókör, vagy a színház újjáépítése, amelyek legalább egy kis színt vittek az intézményeket nélkülöző város életébe. Az Olvasókör – amely az elme művelését tűzte célul maga elé és amelynek tagjai nők is lehettek – vezetősége a Kaszinóban is hangadó *Szemere, Kun Lajos, Vadnay Miksa, Telegdy Pál, Csorba Endre* és az a *Török Sándor*, aki később a színház szervezése körül és a meginduló Borsodmegyei Lapok cikkírójaként tűnik fel ismét 1881 után. A Színház azontúl örök összeköttetésben maradt a *Kaszinóval*, amely a színházépület első emeletét foglalta el biliárd szobával, két társalgó teremmel, két olvasószobával (közülük

¹⁵⁵ Szűcs Miklós i.m. (1981). p. 158.

az egyiket katonatisztek számára tartották fenn), ahol a 80-as évek elejétől gázvilágítás mellett lehetett olvasni a könyveken kívül angol, német, francia nyelvű folyóiratokat is. 1860 végén az 1848-as politikai alapokon szervezték újjá, az abszolutizmus alatt hivatalt vállalatokat holtta nyilvánítva. A *Kaszinó*, bár megválogatta tagjait – vizsgált időszakunkban – felekezeti különbséget nem tett tagjai között, amiben nagy szerepet játszott, hogy *Mocsáry Lajos* 1868-ban a polgári jogegyenlőség elvének hangoztatás mellett szervezte át úgy, hogy felvette a feloszlott izraelita kaszinó tagjait. *Mocsáry Lajos* akkor Borsod megye első alispánja, Miskolc egyik országgyűlési képviselője, aki a nemzetiségi kérdésben kortársaihoz képest engedékeny, a többi párttal ellentétes nézeteket vallott, a miskolci *Nemzeti Kaszinó*ban ültette át a gyakorlatba elméletét. A *Kaszinó* egyébként a továbbiakban is mindig lojális volt izraelita tagjaival szemben, akik 1885-ben a tagság több mint 10%-át alkották.¹⁵⁶ Kiállt tagjai mellett, amikor a Függetlenség című lap ugyanebben az évben támadást intézett a zsidók ellen.

A város ügyei leginkább a *Kaszinó*ban és nem a tanácssteremben dőltek el. (A városi közgyűlések örök problémája az alacsony részvételi arány miatti határozatképtelenség.) Az 1880-as évek közepén a városi képviselőtestület tagságának pontosan a fele tagja a *Kaszinó*nak, nagyobb arányban a virilisek, kisebb számban a választottak. Nem érdektelen – mert informális kapcsolataiban az országos politikára nyomást gyakorolni képes szerepe lehetett, – hogy milyen mértékben volt személyeiben azonos a *Kaszinó* és a Kereskedelmi és Iparkamara tagsága, vagy legalábbis vezetősége. A Kamara elnöke és kereskedelmi alelnöke, valamint a Kereskedelmi osztály 14 beltagjából 11 tagja volt a *Kaszinó*nak, ugyanakkor ez a 14 beltág egyúttal virilisként ott volt a városvezetésben is. Nem mondható el ugyanez az Ipari osztályról, amelynek mindössze egy tagja – ő sem iparos, hanem Csáthy Szabó István gyógyszerész – volt kaszinói tag is.

¹⁵⁶ Váncza Mihály i.m. (1885).

15. tábla

A KASZINÓ MISKOLCI TAGSÁGÁNAK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE
1885-BEN

SZELLEMI FOGLALKOZÁSÚ ÖSSZESEN	104 (55%)	BIRTOKOS POLGÁR ÖSSZESEN	43 (22,7%)
<i>szabadfoglalkozású értelmiség</i>	66	<i>kereskedő</i>	28
<i>alkalmazott</i>	38	<i>iparos</i>	11
		<i>gyáros</i>	2
		<i>vállalkozó</i>	2
FÖLDBIRTOKOS	5 (2,6%)	KATONATISZT	37 (9,5%)

A szám adatok és az arányok értékelésekor figyelembe kell vennünk, hogy az értelmiség jobban érdekelt a gazdaságban, mint az eredeti foglalkozása szerinti jövedelemszerzésben, tehát ilyen értelemben közelebb állt a tőkés polgársághoz, amelynek körében a kereskedők számszerint és vagyon tekintetében is fölényben voltak az iparosokkal szemben. Ezen kívül az értelmiség soraiban a részvénytársasági – elsősorban pénzintézeti – vezetők szerteágazó gazdasági kapcsolataik révén nagyobb súllyal bírtak, mint a szabadfoglalkozású értelmiség gazdasági téren kevésbé aktív tagjai, például az orvosok.

A Kaszinó tagjainak társadalmi összetételéből, illetve a tagok gazdasági érdekeltségeiből egyenes úton következtek a túlnyomó kereskedelmi érdektől meghatározott politikai állásfoglalásaik is. Az alapvetően szabadelvű, majd munkapárti politikát folytató kaszinói tagság között a politikai árnyalatokat a vámtarifák vagy a szeszadó emelése körüli viharok jelentették, mert a közös vámterület fenntartásában túlnyomórészt egyetértettek. A Kaszinó férfiestéelyeinek multhatatlan tartozékai voltak a szabadelvűségekre mondott felkészöntők. E férfiestéelyek protokolláris szabályai közé tartozott, hogy az asztal fő helyét elfoglaló főispán jobb és baloldalán csak magas rangú katonatisztek foglalhattak helyet, mellettük pedig cím szerint rangsorolva változtak a Kaszinó polgári és katonatiszti tagjai, illetve vendégei. A társalgás hol magyar, hol német nyelven folyt.

A miskolci *Kaszinó* örök problémája, hogy kevés a vidéki tag. Míg 1885-ben a 189 miskolci tag mellett 51 a vidéki tagok száma, addig 1893-ban már csak 41, ők is kizárólag a vármegye földbirtokos családjaiból és egy sem volt a járásokban működő állami tisztviselők közül.¹⁵⁷ *Lichtenstein József* a közöny okát a pár évvel korábban létesített "*Gentry Klub*"-ban vélte felfedezni,¹⁵⁸ amit a vidéki földbirtokosok inkább kedveltek, mint a miskolci *Kaszinót*. A másíkok, hogy a vidéki tagok többnyire csak a megyegyűlések idejére mentek a megyeszékhelyre, ahol nem töltöttek sok időt. Ez arra indította a *Kaszinó* vezetőségét, hogy töröljék el a felvételi és beírási díjakat, csak a tagdíj maradjon, az is differenciálva helybeli és vidéki tagok szerint. Ettől azt is remélték, hogy ezáltal a magukat addig nem képviseltetett társadalmi osztályok is nagyobb számban lépnek majd a tagok sorába.¹⁵⁹ Bár *Lichtenstein József* "nem képviseltetett társadalmi osztályok"-ról beszélt, ez azért mégsem jelentett a társadalom minden rétege számára felvételi lehetőséget, ezt nem is gondolta senki sem akkor, sem később, hiszen a *Kaszinó* társadalmi elkülönülésének olyan – a város közönsége felé is megnyilvánuló – külsőségei voltak, hogy a város egyetlen nagy, parkosított, fákkal beültetett sétaterén, a Népkertben működő Vigadó – az épület ellentétes oldalain – két teraszt tartott fenn, az egyik a nagyközönségé, a másik a *Kaszinó* tagjaié nyáron teniszpályával, télen korcsolyapályával.

Széchenyi István elveit vallotta magáénak a *Kaszinóból* 1837-ben kivált kilenc iparos is, akik maguk köré szervezve még 37 tagot, megalakították a miskolci *Polgáregyletet*,¹⁶⁰ kezdetben kizárólag segélyezési céllal, ami a gyakori tüzeseteket és árvizeket tekintve valóban közcélokat szolgált. Vezetőségét 1845-ig kizárólag mester-

¹⁵⁷ *Lichtenstein József, Cassinónk és a vidékiek részvétele.* - In: Bm L. 1893. jan. 27.

¹⁵⁸ Uott

¹⁵⁹ *A miskolci Nemzeti Cassinó [sic!] közgyűlése.* - In: Bm L. 1893. jan. 24.

¹⁶⁰ *Felzólítás a Miskolci Polgári Egyesület ügyében.* - In: Társalkodó, 1838. 35.sz. p. 134-135.; *Miskolci Polgári Egyesület.* - In: Társalkodó, 1838. 49.sz. p. 189-190.

emberekből és egyházi személyekből választották, mert bennük látták az egyesület eredeti, jótékonyági és közművelő céljainak teljesítését. Később ezt a pontot a polgári jogegyenlőség elvére hivatkozva törölték az alapszabályból, amelyben kijelentették, hogy “ezen egyesületnek semmiféle ármányos, úgynevezett politikai célzata nincsen”.¹⁶¹ Ennek ugyan ellentmond az a kis füzet, amelyet Szombathy László egyleti jegyző írt az ötven éves jubileumra,¹⁶² amelyben az olvasható, hogy “minden, városunk emelkedését érdeklő ügyek az egylet kebelében megbeszéltek, eszmék hoztak forgalomba és üdvös célok iránt a kezdeményező lépések megtétettek”. Az alakulás szép és nemes eszméje, amelyek közül a közművelődési jelleg mindig erősebb maradt, mint a politikai, a század végére mégis egyre erőteljesebb politikai színezetet nyert. 1893-ban már 351 tagja volt, de az iparosok mindinkább kiszorultak kereteiből. Bár éle volt a humornak, mégis találó *Evva Ernő* ügyvéd megjegyzése az 50 éves jubileumon: “... nincsen igazsága *Bizony Ákos*nak, aki azt állította, hogy a polgári egylet kebelében keveset látunk az iparos osztályból, mert ha körülnézünk, azt látjuk, hogy a régi iparosok mindnyájan itt vannak, csak hogy átalakulva a régi iparosok gyermekei: orvosok, fiskálisok, professorok és papok képében”.¹⁶³

A *Nemzeti Kaszinó* vezetősége többször is szerette volna elérni, hogy a két egyesület között jöjjön létre a fúzió, de az sohasem valósult meg. Ahhoz túlságosan nagyok voltak kezdetben a társadalmi, később a politikai különbségek. A század végén a *Polgáregylet*ben a hangadók a függetlenségi politikusok, mint *Bódogh Albert* orvos, *Csáthy Szabó István* gyógyszerész, *Bizony Ákos* ügyvéd, országgyűlési képviselő. Előbbi kettő elnöke volt a *Polgáregylet*nek, de *Csáthy Szabó* a *Kaszinó*nak is tagja volt.

Bódogh Albert az ellenzéki eszméket ifjúkorából hozta magával. A régi nemesi családból származó fiatalember Debrecenben jogot végzett, patvaristaként ott volt az 1843-as pozsonyi országgyűlésen *Szemere* és *Palóczy László* követek mellett és később Budavár

¹⁶¹ A miskolci Polgár-egylet alapszabályai, 1868. Miskolc, 1868.

¹⁶² Szombathy László i.m. (1887).

¹⁶³ Bm L. 1887. 37.sz.

ostrománál. A polgári felemelkedés és függetlenség elvét külsőségeiben is mindvégig következetesen valló ügyvéd az abszolutizmus éveiben semmilyen szinten sem volt hajlandó jogi végzettségét az idegen hatalom szolgálatába állítani, inkább pályát változtatott és Bécsben orvosi diplomát szerzett. Hogy fenntarthassa magát, *Szentkirályi Mór*nál nevelősködött, majd *Széchenyi István* fiait nevelte. Miskolcon nagy házat vitt, ami élénk központja volt minden, várost érintő szellemi mozgalomnak. Maga köré gyűjtötte a művészeket, lapot alapított, amit a függetlenségi eszme szolgálatába állított. Míg mások nemesi cím megszerzésére törekedtek, ő, akinek volt, nem élt vele. Hasznosabbnak érezte magát a *Polgáregylet*ben – amelynek 1873-tól hét éven át elnöke volt –, mint a *Kaszinóban*, pontosabban a kaszinói tagsággal meg sem próbálkozott. A *Polgáregylet* és a függetlenségi érzelműek másik vezéralakja *Bódogh Albert* halála után *Bizony Ákos* ügyvéd, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt országgyűlési képviselője, a megyei és városi közgyűlések vezérszónoka. Már apja, *Bizony Tamás* is jelentős szerepet játszott mind Miskolc, mind Borsod megye közéletében, mint a miskolci törvényszék első bírása és mint városi és megyei virilis. Fiát Kassára küldte jogot tanulni, ahonnan az Eperjesre ment, majd Budapesten fejezte be tanulmányait. Ügyvédi irodáját 1872-ben nyitotta meg Miskolcon, ahol ekkor már *Bódogh Albert* körül csoportosultak a legszélső ellenzéki elveket vallók. A hangadó hamarosan *Bizony Ákos* lett, akinek a kezdeményezésére 1892-ben útjára indult a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt lapja, a Szabadság. A 24 alapítóból 17 tagja a városi képviselőtestületnek, így a várospolitikai csatározások ezentúl inkább a nyilvánosság előtt zajlanak majd, mint az ülésteremben, ahol a városi képviselők nagyobb számban egyébként is csak a tisztújítások alkalmával jelentek meg, ha szavazni kellett. Ugyanilyen eréllyel vetette be befolyását az 1905/06-os alkotmányos válság idején a vármegyei ellenállás szervezése körül és a városi képviselők választásakor is 1905-ben, amikor úgy tűnik, vége szakadt a régi patriarchális időknek. Az 50. választásra került városi képviselőből 32 a függetlenségiiek támogatásával került a képviselőtestületbe. A függetlenségi párt 1909. novemberi szakadása után *Bizony Ákos* a Kossuth Ferenc-vezette Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Párthoz csatlakozott, nem fogadva el Justhék radikális választási

programját sem.¹⁶⁴ A kormányzati hatalom elérése, amely a politikai elit végső célja, egyedül *Bizony Ákos* előtt csillant meg. Az 1818. október 30-án miniszterelnökké kinevezett *Hadik János* felkínálta neki az igazságügyi tárcát, de a kormány eskütételére már nem került sor.¹⁶⁵ 1918 után már nem játszott politikai szerepet, visszavonult vidéki birtokára festőművész felesége mellé. 1922-ben halt meg, 76 éves korában.

Az 1890-es évekre a *Polgáregylet* már nem az, amiért létrejött, inkább hasonlított a *Kaszinó*hoz, mint az iparosok segélyezését célul tűző polgári egyesülethez. Míg a *Kaszinó* a szabadelvűek, a *Polgáregylet* a függetlenségek gyülekező helye volt.

Az elitnek céljai eléréséhez olyan támogatókra is szüksége volt, mint a sajtó. Egy-egy sajtóorgánum életképessége gyakran attól függött, hogy a mögötte álló érdekszövetség mekkora támogató kört tudhatott maga mellett, mekkora befolyással, illetve anyagi eszközökkel rendelkezett.

A dualizmus időszakában Miskolcon 23 lap indult, de ezek közül 10 egy évnél tovább nem tudott fennmaradni. 2-5 évig hat, 6-10 évig három lap bírta, 20 évnél tovább pedig négy lap élt, ezek közül egy 42 évig. A nagy lapalapítási időszak az 1880-as évekre esett, majd egy következő hullámmal az új évszázad első évtizedére. Mind a szabadelvű, mind a függetlenségi párt megteremtette a maga lapjait, amelyek a leghosszabb életű sajtóorgánumok a városban. A szabadelvű lap, a *Borsodmegyei Lapok* mögött a Kereskedelmi és Iparkamara, összefogva egy-két magánérdekeltséggel, a függetlenségi sajtó – a *Szabadság*, majd az *Ellenzék* – mögött pedig a párt hangadóiból összeálló lapfenntartó társaság, amely majd 1920 után részvénytársaságga alakul.

Szaklappal csak a nyomdászok és a vasúti tisztviselők próbálkoztak – ez utóbbiak szépirodalmi célzattal is –, de vállalkozásuk, amely a 20. század első évtizedére esett, nem élte túl a három évet. A vasúti tisztviselők, akikről az előzőekben már több szó esett, lapalapításá-

¹⁶⁴ *Bizony Ákos [képviselői] beszámolója.* – In: *Ellenzék*, 1910. febr. 22.

¹⁶⁵ Bölöny József, Magyarország kormányai. Bp., 1987.

ban a szakmai igényeken túl a politikai és a közművelődési igények együttesen jelentkeztek, ami abban is megmutatkozott, hogy lapjuknak, a *Haladás*nak az a *Görgey László* MAV üzletvezető, törvényhatósági bizottsági tag a szerkesztője és tulajdonosa, aki mögött ott volt a Munkapárt és aki pár év múlva e párt színeiben megynyeri az országgyűlési választásokat.

Négy élclap-alapítási kísérlettel is lehet találkozni, amelyek közül három az egy évet sem érte meg. A *Csirip-Csirip* viszont színvonalas lap volt a 19. század 80-as éveinek végén, majd a felújítása is 1907-ben. Bukását nem az érdektelenség, hanem a szerkesztőjét, *Ruttkay Menyhért*et a városvezetés részéről ért folyamatos támadások okozták, amelyek elvették a kedvét a szerkesztéstől. Ez a lap polgári demokratikus álláspontból támadta a közigazgatást, amit a rokoni szálakkal és gazdasági érdekkapcsolatokkal szorosan összeláncolt szabadelvű városvezetés nem tudott tolerálni. Bár a szerkesztő, az államvasúti dalkör karmestere, *Ruttkay Menyhért* is városi képviselő volt, de nem tartozott a polgármesteri klikkbe és a gazdasági érdekszövetségek közül egyikbe sem. Függetlenségi szellemű újságírását lapjának megszűnése után a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt lapjainak, a *Szabadságnak*, majd az *Ellenzéknek* a kereteiben folytatta.

A leghosszabb – 30 évet meghaladó – életű lapok a politikai érdekszövetségek lapjai voltak. A sort a *Borsod* nyitotta 1866 decemberében. “A társadalmi érdekeket képviselő vegyes tartalmú hetilap” 37 éven keresztül – abból az első másfél évtizedben versenytárs nélkül – szolgálta a Deák párti, majd szabadelvű érdekeket, mígnem 1903-ban beolvadt a másik kormánypárti lapba, a *Borsodmegyei Lapok*ba. A *Borsod*, minthogy elődje tisztán gazdasági érdekeket szolgáló hirdetési lap volt – ezt a gazdasági érdeket képviseli továbbra is, de most már nem csak hirdetések közlésével, hanem felvállalva a városfejlesztést célzó törekvések nyilvánosságra hozatalát is. Mögötte az 1867-ben alakult Borsodmegyei Gazdasági Egyesület anyagi támogatása, ezen keresztül pedig a megyei főispán, az értelmiség gazdasági tevékenységénél már tárgyalt *Pilta Miklós* ügyvéd és a Miskolc környéki birtokán mintagazdaságot és óvodát berendező *Szathmáry Király Pál* befolyásával, akik városi és megyei virilisek is voltak. Az 1880-ban alakult Kereskedelmi és Iparkamara

– amelynek elnökei a gazdasági elit magasabb köreiből kerültek ki, úgymint *Radvány István*, *Koós Soma*, *Neumann Adolf* – már létrejöttének évében kiadott egy rövid életű lapot, a *Közgazdaságot*, de azt érdeklődés hiányában egy év múlva megszüntette, illetve beolvasztotta az 1881-ben alapított *Borsodmegyei Lapok*-ba, amely 1907-ig volt életképes. Ez a lap 26 éves fennállása alatt mintegy olvasztótégelye volt a különböző kormánypárti vagy idővel azzá vált lapoknak, mint például az 1883-as induláskor függetlenségi érdekltségű *Borsod-Miskolci Közlönynek*. A *Közlöny* 1891-ig, *Aranyi Lipót* szerkesztői éveiben hirdette a szélsőbal programot, a századfordulóra viszont a helyi tőkés érdekltségek befolyása alá került. A Kereskedelmi és Iparkamara anyagi háttere a kormányprogram támogatása irányába mozdította el a lapot, különösen azután, hogy a szerkesztést *Sugár Ignác*, a Kamara titkára vette át. A *Borsodmegyei Lapok*, miután magába olvasztotta a *Közgazdaság*-ot, a *Közlönyt* és a *Borsod*-ot, úgy lett a legnagyobb kormánypárti, valamint a Kereskedelmi és Iparkamara hivatalos lapja, hogy szerkesztőségében megtartotta az elődök szerkesztőit, a felelős szerkesztés pedig a Kamara mindenkori titkáráé lett. A lap tárca rovatában az irodalmi érdeklődést is próbálta élesztetni.

Az elit centrumán kívül létrejött lapok, mint a *Miskolcz*, a *Miskolczi Lapok*, vagy a *Borsod-Miskolci Hírlap*, 2-3 évnél tovább nem tudtak fennmaradni.

Hasonló a sorsuk az ellenzéki lapoknak is, amelyek vagy kormánytámogatóvá váltak és fennmaradtak, mint a *Borsod-Miskolci Közlöny*, vagy lapfenntartó társaság állt mögöttük, mint a 42 éven át életképes *Ellenzék* esetében. Hiába adtak élclap-mellékletet viszont az 1848 mellé, fél évnél tovább nem tudott fennmaradni. A függetlenségi ellenzék az 1890-es évek elejére múlhatatlan szükségét érezte az erőteljes szervezkedésnek, aminek része volt a lapindítás is, amihez az alaptőkét a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt hangadó tagjaiból szerveződött 27 tagú csoport hozta össze, akik közül 15 tagja volt a városi képviselőtestületnek és a szabadelvű városvezetés bírálatával nagy olvasótáborot szerzett magának. A lap tulajdonjogi viták miatt szűnt meg 1902-ben és indult helyette 1903-ban a függetlenségi új lapja, a 42 éven át életképes *Ellenzék*. Indulásakor a szerkesztője ugyanaz a *Ruttkay Menyhért*, aki a *Szabadságot* és a

megszűnt élclapok egy részét szerkesztette. Ellenzéki irányvonalát végig megtartotta és következetesen, céltudatosan igyekezett a városvezetésben uralkodó klikkrendszert megszüntetni.

Az ellenzéki lapok sokkal erőteljesebben, célratörőbben politizáltak, mint a szabadelvűek. Nem egyszerűen csak támadták az ellenfelet, de országos politikai viták magyarázataival közvélemény-formáló hatást is gyakoroltak. Szükségeseznek tartották az országos összefogást is, ezért a vidéki függetlenségi párti lapok szerkesztői és kiadótulajdonosai 1908-ban országos szövetségbe tömörültek, hogy a lapok a választójogi reform kérdésében egységes álláspontot foglaljanak el, másrészt, hogy a függetlenségi sajtó és a párt központi vezetése között szorosabb kapcsolat alakuljon ki.

5. rész

ÖSSZEGZÉS

A felhasznált források elemzése és összevetése eredményeként kirajzolódó társadalomkép azt mutatja, hogy az újratermelési folyamatra döntő befolyással bíró *gazdasági elit* teljes egészében része volt a városi képviselőtestület, majd törvényhatósági bizottság virilis csoportjának.

Az a *liberális nemesség*, amelyik 1848 előtt a Major utcai tudós társaságban művészetről, irodalomról, politikáról vitatkozva, letéteményese volt a polgári átalakulásnak, amelyik takarékpénztárat alapított és Széchenyi reformterveit túl lassúnak találta, 1872 után jellemzően már csak gazdasági pozíciói egy részét tartotta meg, még éppen volt annyi jövedelme, ami bejuttatta a város képviselőtestületébe. Földbirtokuk jövedelme azonban csak akkor tarthatta őket huzamosabb ideig a legtöbb adót fizetők csoportjában, ha birtokaikat gépesítették és voltak olyan birtoktesteik, amelyeket bérbeadhattak, hogy a bérletből származó jövedelmet visszaforgathassák a gazdaságba. Biztosabban álltak a lábukon azok a *birtokosok*, akik malmot is felállítottak birtokaikon és a városban házakkal rendelkeztek. A gazdaság tőkés szektoraitól ez a réteg elzárkózott. A *birtokát veszített régi nemesség* azonban vagy városi, vármegyei tisztviselőként kénytelen volt beérni a politikai végrehajtó szerepével, vagy a szabadfoglalkozású értelmiségi pályák valamelyikén, leginkább az *ügyvédin* helyezkedett el. Az 1870-es évek elején ez a réteg még nagy számban jutott be a városi képviselőtestületbe a legtöbb adót fizetők listáján, de pusztán csak az értelmiségi foglalkozásból eredő jövedelem – az erősödő tőkés réteggel szemben – egyre kevésbé volt elegendő ahhoz, hogy a virilis csoport tagjai között tarthassa tulajdonosát. Egy szűk rétegre – legjellemzőbb erre *Pilta Miklós pályafutása* – a sokrétű vállalkozás volt a jellemző, ők viszont a legvagyonosabbak között voltak.

Bár számszerűen nagyon kevesen voltak, ezért szereplésük nem alkalmas az általánosításra, megjegyezzük, hogy az az egy-két *nagybirtokos*, akik a város vezető testületében megfordultak, nem vettek részt vállalkozásokban, hanem bérbeadott birtoktesteik jövedelmét is

visszaforгатva, inkább gépesítették gazdaságaikat.

A *szabadfoglalkozású értelmiségre* eredeti foglalkozásánál jellemzőbb gazdasági tevékenysége, aminek következtében ezt a réteget inkább tarthatjuk számon a gazdasági, mint a kulturális vagy a tudományos elitben. Szakmai elkülönülésüket szakegyesületeik, mint például az Orvos-Gyógyszerész Egylet fejezték ki, de ritka kivételtől eltekintve házasságaik is szakmai körön és azonos vallásfelekezeten belül maradtak. Ez utóbbi még a 20. századra elenyésző kisebbséggé váló görögkeletiekre is jellemző. (Az azonos vallási és szakmai körön belüli házasodás más társadalmi rétegekre is jellemző.) A szabadfoglalkozású értelmiség szakmai csoportjai közül a *gyógyszerek* a legzártabbak, szakterületüket leginkább monopolizálók, akik kívülről, különösen más településről érkezőket nem engedtek maguk közé, ugyanakkor jövedelmező vállalkozásokban, gyár- és pénzintézet-alapításokban számarányukhoz viszonyítottan minden más szabadfoglalkozású ágnál nagyobb mértékben vettek részt. Jövedelmükben a nemzetközi méretű borkereskedelemről eredően a kereskedelmi- és részvénytőkének, valamint a házingatlanoknak nagy szerepük volt. A vállalkozásokban élen járók, mint *Szabó Gyula* és *Csáthy Szabó István* szinte kötelességszerűen támogatták főleg vegyszer- és könyvadászásaikkal a református gimnáziumot.

A *köztisztviselői pályák* elegendő jövedelmet csak akkor biztosítottak, ha mellettük számos részvénytársaság vezető pozícióit is megszerezték, házingatlanokkal rendelkeztek és házasságaik révén beletartoztak a várost irányító legszűkebb körbe. Ez utóbbi viszont újabb jövedelmező pozíciókat biztosított számukra a gazdaság valamely, az elit által kisajátított területén. (Például Gőzmalom, Gőztéglagyár, Villamosság rt., Erzsébet fürdő stb.)

A *részvénytársaságok vezetőségének* és a legtöbb adót fizetőknek a vizsgálata azt mutatja, hogy ha az 1880-as évek közepére az új tőkés elemek a régi polgárságot nem is tudták teljes mértékben kiszorítani a részvénytársaságok vezetőségéből, a legmagasabb posztokon ekkor már nem találjuk őket. A pénzintézetek igazgatósági tagságait 1885-re már nagyrészt a város vezető testületében is irányító szerepet játszó *kereskedők* és a vállalkozó típusú *szabadfoglalkozású értelmisé-*

giek, elsősorban ügyvédek és gyógyszerészek foglalták el. A 19. század utolsó évtizedében és az új század első éveiben a magánkézben levő tőkeszegény, vagy az örökösök kezén azzá váló gyárak vagy kereskedelmi vállalkozások részvénytársasággá alakultak,¹⁶⁶ egykori tulajdonosaik pedig igazgatósági tagként bírtak befolyással a továbbiakban a társaság ügyeire. Az egyén szempontjából ez még nem jelentett föltétlen elszegényedést, inkább arról volt szó, hogy a tulajdonosok olyan örökséget adtak részvénytársasági kezelésbe, aminek teljes ügyvitele számukra nyűg volt, összes többi vállalkozásaik mellett pedig talán a legkevésbé jövedelmező. A 20. század első évtizedére a budapesti pénzintézetek és ipari érdekeltségek egyre jobban behatoltak a miskolci részvénytársaságokba. A Borsod-Miskolci Hitelbank elnöke mellett mint társelnök 1908-ban jelent meg a budapesti virilisek egyik legvagyonosabbja, *Lánczy Leó*. Ugyancz a folyamat tapasztalható a Borsod-Miskolci Gőzmalom Rt.-nél is. Elnöke *Hatvany-Deutsch Károly*, ugyancsak budapesti virilis. A fővárosi tőke képviselőjében a Gőzmalom 13 tagú igazgató tanácsában négy személy volt jelen. Ugyanígy budapesti a Miskolci Villamossági Rt. elnöke, a hat tagú igazgatóságból ketten és a három tagú felügyelő bizottságból szintén ketten. Egyes pénzintézetek – mint az Osztrák-Magyar Bank miskolci fiókinézete, a Miskolci Takarékpénztár, a Borsod-Miskolci Hitelbank, a Borsod-Miskolci Takarékpénztár, a Miskolci Hitelintézet, a Takarékegyelet – igazgatósága teljes egészében a városi törvényhatósági bizottságban is hangadó virilisekből állt, míg mások – mint az Agrárbank, a Polgári Takarékpénztár vagy a hitelszövetkezetek – igazgatósága a kevésbé vagyonos kereskedőké, iparosoké, de egy-két szabadfoglalkozású értelmiségi, valamint köz- és magántisztviselő és a dzsentri képviselői is előfordultak közöttük. Jövedelmük azonban nem elég ahhoz, hogy a városvezetésbe is bejuttassa őket.

A pénzintézetek igazgatóságai tükröképei annak a társadalmi elkülönülésnek, amelynek határvonala a közép- s nagyburzsoázia és a dzsentri között húzódott. Ahogy a 19. században a polgármester kö-

¹⁶⁶ Koós Miksa majolikagyára, Lichtenstein József vaskereskedése, Markó Pál bőrgyára, a Schweitzer faárugyár

rül szerveződő városi hivatalnoki kar jellemzően a dzsentri tagjaiból verbuválódott, akik a helyi ipari és egyéb, főleg telekspekulációkra lehetőséget adó részvénytársaságok alelnöki posztjain emelték azok fényét, ahol nem volt szükség szakszerűsége – egymás között is házasodtak –, úgy vált el tőlük az a vállalkozó szellemű értelmiség és a nagyrészt zsidó származású, mozgékony kereskedőréteg, amelyik a vezető pénzintézetek¹⁶⁷ és az azok érdekkörébe tartozó vállalatok igazgatósági helyeit foglalta el. E két csoport jellemzője, hogy tagjainak elég jövedelmük volt ahhoz, hogy virilisként ott legyenek a városvezetésben is. Tőlük teljesen elkülönült az a szegényebb dzsentri, akik között jellemzően a kis- és esetleg középbirtokosok, egy-egy katonatiszt, köztisztviselők, pár kereskedő, és kevés szabadfoglalkozású értelmiség található. Ők egy-egy pénzintézet, mint az Agrárbank vagy a Polgári Takarékpénztár igazgatóságát tartották felügyeletük alatt, nem keveredtek a közép- és nagyburzsoázia pénzintézeteivel, sem a legfelső városvezetést uraló dzsentri szervezeteivel.

A helyi gazdasági elit belső tagozódásának megállapításakor olyan jellemzők jöhetnek számításba, mint országos befolyású monopol-szervezetek tagsági helyei, illetve e monopóliumok érdekkörébe tartozó helyi részvénytársaságok vezérigazgatói vagy elnöki posztjai, helyi pénzintézetek vagy vállalatok vezetőségi helyeihez kötődő döntési jogkörök, végül a vagyoni helyzet mutatójaként a fizetett adó nagysága. Mindezek figyelembevételével megállapítható, hogy *a városi gazdasági elit többszintű*. Csúcsát a kereskedelemből induló, nagytőkessé váló, majd azok közül is kiemelkedő három-négy család – *Neumann Adolf, Koós Soma, Lichtenstein József és Hercz Zsigmond*, majd utána testvére, *Jenő* – jelenti, az előbbi három a hitel, az utóbbi az ipar területén. Ők az ország gazdasági nagyhatalmának számító Magyar Általános Kőszénbánya, a Magyar Általános Hitelbank és a Kereskedelmi Bank érdekkörében nemcsak a helyi, de a magyar ipari és pénzvilág felső köreihez is tartoztak. Jellemzőjük,

¹⁶⁷ Borsod-Miskolci Hitelbank, Miskolci Hitelintézet, Miskolci Takarékpénztár, Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bank, Osztrák-Magyar Bank miskolci fiókja, Miskolci Takarékegylet

hogy életük valamely szakaszában bár fizetett alkalmazottként álltak valamely országos érdekkörbe tartozó részvénytársaság élén, a tulajdonos jogán saját kereskedőtársaságukat vagy ipari vállalkozásukat is irányították. *Lichtenstein József* kivételével valamennyien zsidók voltak, akik társadalmi rangjukat, asszimilációs készségüket előnévvel nyomatékosított nemesítéssel, kaszinói tagsággal és – különösen *Koós Soma* – palotaszerű építkezésekkel fejezték ki. Földvásárlás – *Lichtenstein József* kivételével – nem jellemző rájuk, annál inkább a háztulajdon. A politikai életben a zsidó származásúak közvetlenül nem vettek részt, de a Kereskedelmi és Iparkamarában, valamint a Kereskedők és Gazdák körében annál nagyobb szerepet játszottak valamennyien, a Kamara sajtóvállalatán keresztül pedig lehetőségük volt a közvetett politikai befolyásra. *Lichtenstein József* az országgyűlési képviselőségig is eljutott

A gazdasági elit második szintjét az a fizetett felső magánhivatalnoki réteg jelentette, akik olyan helyi részvénytársaságok élén álltak, amelyek – mint a Gőzmalom, a Villamossági Rt. – beletartoztak ugyan valamely országos érdekeltségű körbe, de az az országos befolyásban nem jelentett akkora hatalmat, mint az előző csoport érdekeltsege. Ide tartoznak azok a részvénytársasági vezetők is, akik országos érdekkörbe nem tartozó, de helyileg jelentős pénzintézet élén álltak, ugyanakkor több más részvénytársaságnak is igazgatósági tagjai voltak. Ezek a családok – *Lichtenstein László*, a *Radvány*, a *Schrecker*, a *Tarnay család* – a középburzsoázia felső rétegét alkották, ott voltak több pénzintézet, a legjövödelmezőbb ipari részvénytársaságok igazgatóságaiban és természetesen a városvezetésben. Közülük később két városi főispán¹⁶⁸ is kikerült. Többnyire evangélikusok voltak, akik nemességüket már a 20. században szerezték és a konvencióknak megfelelően a Nemzeti Kaszinónak is tagjai voltak. Többnyire szabadelvűiek, majd munkapártiak, de közöttük már függetlenségi érzelműt – *Lichtenstein László* – is lehet találni.

A gazdasági elit harmadik csoportját – mintegy 100 személy – azok a kereskedők, szabadfoglalkozású értelmiségiek és magántisztviselők

¹⁶⁸ *Lichtenstein László*, *Tarnay Gyula*

alkották, akik *tagként* voltak jelen a helyi pénzintézetek, ipari részvénytársaságok igazgató tanácsaiban, egyidejűleg több-ben is, ugyanakkor akár kereskedőként, akár értelmiségiként (mivel az értelmiség gazdasági tevékenységére is a kereskedelmi vállalkozások a jellemzőek), saját kereskedőtársaságuk cégvezetői is. Mivel e csoportban a kereskedők – vagy a kereskedelmi érdekeltségűek – voltak többségben, a politikai hatalomhoz való viszonyukra a szabadelvűség jellemző, de volt közöttük egy egyre erőteljesebb függetlenségi hangokat hallató, értelmiségiekből álló csoport is.¹⁶⁹ A gazdasági elit e harmadik csoportjának a hangadói között az értelmiségiek (mint *Szabó Gyula*, *Csáthy Szabó István* gyógyszerészek, *Pilta Miklós* ügyvéd és társaik) a régi nemességből származtak, a vagyonos zsidó kereskedő családok pedig – ha nemességet nem is szerzett mindegyikük, mert ez inkább a nagytőkés csoportra jellemző –, névmagyarosítással (*Grünfeld-Györy*, *Fränkel-Ferenczi*) akartak hasonulni a történelmi uralkodó osztályokhoz. Státuszszimbólumuk építkezéseik, akár lakóházaikat, akár síremlékeiket nézzük. (Ez utóbbi még a zsidó Pollák családnál is előfordult.)

A városvezetésbe bekerült értelmiségen keresztül kellett volna a kultúra és tudomány érdekeinek érvényre jutni, de ez nem így történt. Ezek részesedése a város jövedelmeiből oly csekély volt, hogy 45 év alatt két iskola felépítésével ki is merült, közintézményekre már nem futotta. Az értelmiség érdekeltőbb volt a gazdaságban, mint a közműveltség és a tudomány fejlesztésében. Ami kulturális téren létrejött, az rajtuk kívül jött létre vagy magánvállalkozásként kereskedelmi érdekből, vagy ténylegesen a művészeti, irodalmi törekvésektől vezérelve, alulról jövő szerveződésként. Mozgatói a városba máshonnan érkezett tisztviselők és mellettük egy rövid életű írói csoport. Mindez azonban nem lehetett hosszú életű, mert hiányzott az az éltető közeg, amely nélkül – pusztán műkedvelő alapon – meddő vállalkozásnak bizonyult mindenfajta irodalmi felbuzdulás. Hiányzott mindenekelőtt az aktív erők megfizetett munkája, mert nem is lett volna hol munkálkodniuk. (Még az 1930-as évek közepén sem volt egy elfogad-

¹⁶⁹ Például Csáthy Szabó István, Bizony Ákos, Bódogh Albert

ható állománnyal rendelkező, nagyobb olvasói létszámot befogadni képes közkönyvtár.) A miskolci indulású írók sem maradtak sokáig a városban, mert egyrészt az érvényesülés egyedüli útja Budapestre vezetett, másrészt nemcsak a közkönyvtár hiányzott, de nem volt egyetem, aminek alkotó légköre indítást adhatott volna, műhelyeket teremthetett volna. Valódi *tudományos elit*ről ezért az intézményrendszer teljes hiánya miatt nemigen beszélhetünk. Az a pár ügyvéd, akinek érdeklődése vagy munkája megkövetelte, magánkönyvtárában gyűjtötte össze a szükséges szakirodalmat, ami azonban – egy igen csekély kivételtől eltekintve – nem lett alapja tudományos gyűjteményeknek. Amikor Trianon után Miskolc otthont adott a falai közé menekült eperjesi jogakadémiának, akkor mondhatott magáénak először felsőoktatási intézményt a város, amelynek nagytudású tanárai hamarosan befolyásos tagjai lettek a törvényhatósági bizottságnak és jelenlétük a város szellemi arculatán is éreztette hatását. A város tudományos ambíciókkal rendelkező, tehetséges polgárai többnyire egyetemi katedrákat kerestek és elvándoroltak.

Miskolc egyes társadalmi rétegei sajátos hierarchiát alkottak, amelyet a kortársak úgy érzékeltek, hogy “A törvényszéki hivatalnok kicsinyli a közigazgatásit, a megye protektorátust akar gyakorolni a városra s mindhárom legalább egy fokkal képzelel előbb magát a pénzügynél, legalábbis egy kisebb hegy magassággal feljebb a biztosítási és pénzügyintézeti hivatalnoknál. De...ugyanazt tapasztaljuk a szellemi világ többi munkásainak körében is. A...lenézési viszketegség még legkevésbé honosodott meg az orvosi karnál... [és] .. szép számmal vannak kereskedőink, kiknek van érzékük a társadalmi élet iránt, megvan bennök minden előfeltétel arra nézve, hogy egy egészséges társadalom talapzatában alapkövek legyenek, ámde a nagyobb rész az anyagi érdekein csüng, itt véli feltalálni boldogulását, s számba sem veszi...mindazon tényezőket, melyek felhasználása a társadalom reorganizálását vonhatná maga után. Despota szag terjed az apró körök uralmából, melyek mindenike féltékenyen nézi a másikat, s melyek mindenike a hatalomért ... rajong...”¹⁷⁰ A gazdasági kulcspozíciókba feltörő elemek a társadalmi elismertségre való törekvés dokumen-

¹⁷⁰ *Társadalmi életünkről.* - In: Bm. L., 1890. ápr. 11.

tálására nemességet szereztek és ezáltal próbáltak hasonulni a történelmi osztályokhoz. Nemesi előnév felmutatása az évek haladtával egyre nagyobb jelentőséget kapott, a nemesítések többsége is az 1896 és 1914 közötti évekre esett, de a "bálképesség" eldöntésekor még 1910-ben is másodrangú szerepet játszott a gazdasági kulcspozíciók száma mögött. A század utolsó éveiben még az Ipartestületen belül is a vagyon döntötte el a társadalmi rangot, báljukon 1893-ban például csak az iparosok felsőbb rétege vett részt, "...a kérges tenyereket ...nem találtuk sehol."¹⁷¹ Diszvendégként megjelent ugyan a polgármester és "vezérkara," a Gözmalom vezérigazgatója és a sehonnan sem hiányzó Csáthy Szabó István, fordítva viszont már nem volt igaz, mert a városi bál meghívottai között iparosok, kereskedők és zsidók csak akkor szerepeltek, ha a városi tőkés körök felső rétegéhez tartoztak, mint Neumann Adolf, Győry Ödön, Steinfeld Zsigmond, Weiszlovits Samu, Gencsi Soma, Koós Soma, Herz Ödön, Silbiger Bertalan, Schrecker Salamon és társaik.¹⁷² Ezért a városi bálra, amely Miskolcon a legelőkelőbbnek számított (ahogy Debrecenben a jogászbál vagy az orvosbál), kevesen kaptak meghívót.

A kialakuló és a gazdasági élet kulcspozícióit elfoglaló tőkés polgárság mellett élt az a régi nemesség, amely nagy átlagát tekintve elzárkózott az ipari termelés, a kereskedelmi forgalom és az üzleti vállalkozások szférájától. Őket legjobb esetben is csak a hagyományos politizálás tartotta a közéletben. Csak páran voltak,¹⁷³ akik eredeti értelmiségi foglalkozásuk mellett vállalkozókká is váltak.

A városban a modern értelemben vett polgári társadalmi réteg a régi nemesség mellett alakult ki és a kereskedelemből indult el. Még a több nemzedék után a birtokos osztállyal teljesen azonosuló rétegek-nél is kimutathatók a kereskedő ősök.

Az ipari forradalomra jellemző dinamizmus az I. világháború előtti

¹⁷¹ *A miskolci Ipartestület bálja.* - In: Bm. L., 1893. febr. 4.

¹⁷² *Városi bál.* - In: Ellenzék. 1910. jan. 15.

¹⁷³ A teljesség igénye nélkül, csak a legjelentősebbek: Szabó Gyula, Pilita Miklós, Csáthy Szabó István

évekre Miskolcon is átalakította a gazdaság és a társadalom szerkezetét, amelyre jellemző volt a zárt gazdasági vezető réteg, amely egyúttal a politikai vezetést is jelentette addig, amíg a törvényhatósági bizottság felét automatikusan a legnagyobb adózók alkották.

FORRÁSOK

Az elitcsoportok vizsgálatához olyan forrásokra volt szükség, amelyek nemcsak számszerű, de személyekig lemenő kutatást is lehetővé tettek és amelyek elégséges mintavételi alapul szolgáltak ahhoz, hogy azokból egységes szempontok szerinti következtetéseket lehessen levonni az elit összetételére.

A források első nagy csoportját a különféle szempontokból számon tartandókról időről időre összeállított névjegyzékek képezték, a másik nagy csoportot pedig az intézményi források alkották:

- ◇ *A városi képviselőtestület, illetve 1909-től a törvényhatósági bizottság tagjairól összeállított jegyzékek*¹, amelyek külön tüntetik fel a legtöbb adót fizető és külön a választott tagokat. E forrástípus alkalmas a tartalmi változások, mint például a társadalmi hovatartozás szempontjainak a felderítésére. Ennél a pontnál olyan módszertani problémák adódtak, hogy a társadalmi hovatartozás szerinti besoroláskor egyedi mérlegelést kívánt például azoknak az iparosoknak a besorolása, akik iparcikkeikkel kereskedtek is, ezért a jegyzékek hol iparosként, hol kereskedőként tüntették fel őket. Az egyedi mérlegeléskor az elsődleges jellemzőket vettük figyelembe, ami több forrás adatainak összevetése után alakította ki a személyről a képet. Ugyanez a módszertani probléma vetődött fel a földbirtokos vagy a vállalkozó megnevezéssel felvettek esetében is. Úgy tűnik, még a 20. században is előkelőbbnek

¹ A felhasznált városi virilis-jegyzékek és a képviselőtestület választott tagjainak névsorai közül az 1872., 1876., 1881. és az 1885. évi megjelent a *Borsod* c. hetilap 1872/15., 1875/50., 1884/52., valamint a *Miskolc* c. hetilap 1880/99. számában, a többi névsor megtalálható a *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár* (továbbiakban: BAZ m. Lvtár), Miskolc, Polgármesteri iratok 12717/1897, 7090/1888 és *Miskolc thjf város hivatalos értesítője* 1916/9. számában. Az 1909. évi névsor önálló füzetben: *Miskolcz thjfváros törvényhatósági bizottsági tagjainak névsora az 1909-ik évre*. Miskolc, 1909. Ez a füzet, valamint a továbbiakban felsorolt kiadványok az önkormányzati testület választott tagjairól is hasonló, további kutatást lehetővé tevő adatsorral szolgálnak, mint a legtöbb adót fizetőkről: Váncza Mihály (szerk.), *Miskolczi kalauz naptár az 1885. évre*. Miskolc, 1885. - *Miskolczi képes naptár az 1913. közönséges évre*. Miskolc, 1912.

számított földbirtokosként felkerülni a névjegyzékekre, mint polgári foglalkozás szerint. A mérlegelés itt is hasonló volt, mint az előző esetben.

Az önkormányzatnak, mint helyi jogszabályalkotó, törvényeket végrehajtó és 1909-től az országos politizálás rangjára emelt testületnek a tagjai a döntési kompetencia birtokában részesei a hatalomnak, így a forrás a politikai elit első megközelítéséhez is támpontot nyújt.

E névjegyzékek öt éves időmetszetekben felhasznált teljes névanyaga a gazdasági elit kutatásánál vagyoni mintaként szolgált, mert a legtöbb adót fizetőkről az adóhatóság egységes szempontjai szerint állították össze, ezért e névsorok így jól megfogható, konkrét adatsorokkal szolgálnak, önállóan is elemezhetők és összehasonlíthatók. E forrásanyag felhasználása kiinduló pontul szolgált annak felderítésére, hogy melyek voltak azok a tényezők, amelyek 1872-re a helyi viszonylatban a legnagyobb vagyonokat kialakították, milyen eredetű a polgári vagyonképződésben szerepet játszó tőke és mivel a jegyzékek a fizetett adó nagyságán kívül a foglalkozást is mutatják, alkalmat kínálnak annak vizsgálatára, hogy a társadalom mely rétegéből kerültek ki az egyes vagyoni kategóriákat alkotó személyek és mennyire stabil e kategóriák összetétele.

A névvizsgálat – más forrásokkal ² összevetve – lehetőséget ad annak felderítésére, hogy Miskolc gazdasági életében a 18. századtól oly fontos szerepet játszó idegen ereetű népesség (görögök, felvidéki németek és egyéb nemzetiségek, zsidók) – vagyona révén – mekkora szerephez jutott a helyi önkormányzatban.

² A miskolci zsidóságra vonatkozó adatok forrásai: *Magyar zsidó lexikon*. Bp., 1929. – Kempelen Béla, *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*. 3. köt. Bp., 1937–1939. – Paszternák, Ráv Slomo: *Miskolc és környéke mártírkönyve*. Tel-Aviv, 1970. – Ember Győző, *A magyarországi országos zsidóösszeírások a XVIII. század első felében*. In: *Magyar-zsidó oklevéltár*. VII. köt. 49–77.p. – Az 1767/8. évi országos zsidóösszeírás (Miskolcra vonatkozó adatok). Uott 46–48.p. – Gonda László, *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Bp., 1992. , valamint a miskolci *avasi zsidó temető* síremlékei.

Az 1886 : XXII. tc. jogi személyek felvételét is lehetővé tette a virilisek közé, ami kiinduló pontul szolgált annak megállapításához, hogy melyek azok a pénzüzetek, ipari és egyéb részvénytársaságok, amelyek elsősorban sorolhatók a vezető vállalkozások körébe.

◊ *A megyei legtöbb adót fizetőkről összeállított névjegyzékek*³ kiegészítő forrásként jöttek számításba.

A virilisjegyzékek forrásként való felhasználásával kapcsolatban felvethető további módszertani kérdések⁴:

Kifogásként merülhet fel, hogy azok az adó végösszegét tüntetik fel, amiből nem derül ki, hogy mik az összetevői. A jegyzetekben hivatkozott további források felhasználásával azonban ezek – a virilis listákon nem tükröződő vagyonalapok – felderíthetők, mint ahogy kiegészítő források segítségével megállapíthatók azok az ingatlanok is, amelyek a városhatáron kívül feküdtek és ezért a belőlük húzott jövedelem után fizetett adó az adóalapban nem szerepelt.

A részvénytársaságokba fektetett tőke az adó összegében nem jutott kifejezésre, mert azt a részvénytársaság jövedelménél adóztatták. A legtöbb helyi részvénytársaság azonban éves zárszámadásának a végén – legalábbis még a 19. században – feltüntette részvényeseinek a nevét a jegyzett részvények számával és értékével együtt.⁵

³ BAZ m. Lvtár Polgármesteri iratok 4164/1875, 4515/1880, 5583/1886. Nyomatásban megjelent névjegyzékek: Borsod vármegye összes bizottsági tagjainak névsora. – In: Vánca Mihály i.m. (1885) p. 36-46., *Borsod vármegye összes bizottsági tagjainak névsora az 1890. évre*. Miskolc, 1890.

⁴ A virilisjegyzékek forrásértékét kimerítően elemzi Vörös Károly, *Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917*. Bp., 1979.

⁵ A *Borsod-Miskolci Hitelbank* ... évi zárlata 1892, 1896, 1901. – A *Miskolci Takarékegylet* ... évi zárlata 1885, 1896, 1901. – A *Miskolci Hitelintézet* ... évi zárlata 1889, 1900. – A *Miskolci Takarékpénztár* 1845. évi zárszámadása. – *Emlékirat a Miskolci Takarékpénztár fennállásának 40. évfordulójára*. Miskolc, 1885., benne az 1845-ös alapító részvényesek névsora. – A *Borsod-Miskolci Gözmalom* és a *Borsod-Miskolci Göztégla-gyár* nyomtatásban megjelent zárszámadásai.

◊ Telekkönyvek⁶

A háztulajdon mértékének a megállapításához a házosztályadó és a házbéradó ívek nem elegendő források, mert az építés után meghatározott ideig a ház adómentes volt. Ezért a telekkönyveket használtuk a háztulajdon mértékének a felderítéséhez, ami egyúttal olyan városi ingatlanok (például kert, szőlő, pince stb.) meglétére is fényt derített, amelyeket a gazdacímtárak nem tartalmaznak. A telekkönyvezés időpontjának feltüntetése pedig megközelítő pontossággal mutatja az ingatlanszerzés időpontját is. E forrás segítségével megrajzolható az egyes elitcsoportok jellemző lakókörnyezete.

- ◊ Az 1848. évi országgyűlési követválassztók névsora⁷ olyan, egyénekig lemenő forrásbázis, amely összevetve az előző pontban leírt forrásokkal, a társadalmi hovatartozásnak, az elitcsoportok folytonosságának, átrétegződésének kutatásához nyújtott támpontot.
- ◊ A gazdacímtárakat⁸ a 100 kat. holdon felüli birtokokról állították össze. E forrás segítségével megállapítható, hogy a városi elit vagyonában a földbirtok mekkora súllyal bírt és a város határain kívül fekvő birtokok is felderíthetők. A gazdaság felszereltségére, bérletére vonatkozó adatok pedig a mezőgazdaság tőkés átalakulásának a mutatói.
- ◊ Az intézményi minták köréből pénzintézetek, ipari részvénytársaságok éves zárszámadásait,⁹ compassokat,¹⁰ valamint a

⁶ Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Helytörténeti Adattár (továbbiakban: HOM HTD). 68.8.1. *Liber fundialis*, 1817. – BAZ m. Lvtár, Tanácsi iratok, 1165/1841, *Házakra és pincékre kivetett jóléti adó kivetési, ill. beszédési jegyzékek*, 1845. – Miskolc városi Földhivatal, *Telekkönyvi iratok*

⁷BAZ m. Lvtár, IV.1501/e 481/1848. *Követválassztók névsora*.

⁸Baross Gábor (szer.), *Magyarország földbirtokosai*. Bp., 1893. – *A Magyar Korona Országainak Gazdacímtára*. Bp., 1897. – Rubinek Gyula (szerk.), *Magyarországi gazdacímtár*. Bp., 1911.

⁹ L 8. sz. jegyzet

¹⁰ Mihók Sándor (szerk.), *Magyar compass*. Bp. 1881. – Galánthai Nagy Sándor (szerk.), *Magyar compass* 1899/96. Bp. 1899. – Uő (szerk.), *Nagy magyar compass* 1916/17. Bp. 1917.

Kereskedelmi és Iparkamara nyomtatásban megjelent jegyzőkönyveit használtuk. Ezek egyrészt jól követhető adatsorokkal szolgáltak a tagok gazdasággal kapcsolatos állásfoglalásairól, amelyek országos jelentőségűek lehettek. E forrást összevetve a városi címtárak adataival, a kamarai tagok névsora további adatokkal szolgált a gazdasági elit tevékenységéhez. A zárszámadások a vezetőségi tagnévsorokon kívül a részvényesek körének megállapításához is használhatók, mert többnyire közlik a részvényesek névsorát is, jegyzett részvényeikkel együtt. Ez ismét személyekig lemenő elemzést és összehasonlítást tett lehetővé.

- ◊ Az elitcsoportok fontos jellemzője a társadalmi megbecsülés, a társadalmi rang megszerzése, számontartása. A házassági és társasági kapcsolatok forrásai a helyi lapok társasági és anyakönyvi rovatai, a politikai súllyal is bíró klubok, kaszinók, egyletek írásos anyaga.¹¹ A társadalmi elismertség, a tekintély egyik fokmérője és jellemzője¹² a rangok, címek megszerzése.

A közvélemény az elit tagjaitól elvárta az iskolázás és a művelődés támogatását. Az iskolákkal és a színházzal kapcsolatos források körét egyrészt a nyomtatásban megjelent iskolai értestők, másrészt az iskolák, valamint a színház levéltári iratanyaga képezte.¹³

¹¹ A miskolci Nemzeti Kaszinó 1885. évi teljes névsorát közli Váncza Mihály (szerk.) i.m. (1885). Az 1909. évi névsor: BAZ m. Lvtár IV. 1906. 842/1910. - A Polgáregyletre vonatkozó adatok forrása: Szombathy László, *Emléklapok a miskolci Polgáregylet ötven éves fennállásának megünneplése alkalmából*. Miskolc, 1887., valamint a helyi lapok hírányaga.

¹² A nemesítésekre vonatkozó források: Illéssy János és Pettkő Béla (öszeáll.), *Királyi könyvek*. Bp., 1895. - Gerő József (szerk.), *Királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-1918-ig adományozott nemességek...jegyzéke*. Bp., 1940. - Kcmpelen Béla, *Magyar nemes családok*. Bp., 1935. - Nagy Iván, *Magyarország nemesi családai* 8 köt. (reprint). Bp. 1987. - *Magyar nemzetiségi zsebkönyv*. 1-2. r. Bp., 1888.

¹³ BAZ m. Lvtár VIII. 55. *A miskolci Református Gimnázium iratai*. - Ev. Orsz. Lvtár, Budapest, Tiszai Egyházkerület Lvtára, Hegyaljai Egyházmegye iratai 8. cs. XLIII. csop. *A miskolci gimnázium iratai*. - BAZ m. Lvtár VIII. 701. *A Miskolci Nemzeti Színház iratai*

IRODALOMJEGYZÉK

Bachrach, Peter

Die Theorie demokratischer Elitenherrschaft : Eine kritische Analyse. – Frankfurt/M., 1970.

Bácskai Vera

A vállalkozók előfutárai : Nagykereskedők a reformkori Pesten. – Bp., 1989.

Bácskai Vera

Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. – Bp., 1988.

Baranyi Béla

Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elit történetéről a debreceni virilizmus kapcsán : 1870-1930. – In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominate, Series historica XIV., Magyar történeti tanulmányok V. Debrecen, 1972.

BEREND T. Iván - RÁNKI György

Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. – Bp., 1976.

BOTTOMORE, Thomas B.

Elites and society. – New York, 1964.

Böölöny József

Magyarország kormányai : 1848-1987. – Bp., 1987.

Debreczeni Bárány Péter

Borsod vármegye némelly statisztikai tekintetben. – In: Tudományos Gyűjtemény IX. Pest, 1817.

DOBROSSY István

Kereskedő csoportok, családok és dinasztikák Miskolc társadalmában a 18. század elejétől a 19. század elejéig. – In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei, 27. Miskolc, 1991. p. 152-163.

DOBROSSY István

Miskolc írásban és képekben. 2-4. köt. – Miskolc, 1995-1997.

EMBER Győző

A magyarországi országos zsidóösszeírások a XVIII. század első felében. – In: Magyar-zsidó oklevéltár. 7. köt. 49-77.p.

Emlékirat a Miskolci Takarékpénztár fennállásának 40. évfordulójára. Miskolc, 1885.

FAZEKAS György

Miskolci toronyóra. – Bp., 1976.

Felszólítás a Miskolci Polgári Egyesület ügyében. – In: Társalkodó, 1838. 35.sz. - p. 134-135.

FÜLÖP Attila

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája : 1842-1963. – Miskolc, 1964.

GERŐ József (szerk.)

Királyi könyvek : Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-1918-ig adományozott nemességek...jegyzéke. – Bp., 1940.

GONDA László

A zsidóság Magyarországon : 1526-1945. – Bp., 1992.

GYÖRGY Aladár

Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. – Bp., 1886.

HELLER Ágnes

Érték és történelem. – Bp., 1969.

ILLÉSSY János

Királyi könyvek / összeáll. Illéssy János és Pettkó Béla. – Bp., 1895.

A kékeddi gazdaság- és társadalomtörténeti konferencia hitelügyi szekciójának előadásaiából / Kaposi Zoltán [et al.] előadásai. – In: Aetas, 1992. 4.sz. p.34-82.

KELLER, Suzanne

Beyond the ruling class : Strategic elites in modern society. – New York, 1963.

KEMPELEN Béla

Magyar nemes családok. – Bp., 1935.

KEMPELEN Béla

Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok. 3. köt. – Bp. 1937-1939.

KOVÁCS Alajos

Miskolc lakosságának összetétele. – In: Magyar statisztikai szemle, VIII. évf. (1930). 5. sz.

KOVÁCS Lajos

A Miskolci Ipartestület 50 éves múltja. – Miskolc, 1935.

LENGYEL György

Vállalkozók, bankárok, kereskedők. – Bp., 1989.

LICHTENSTEIN József

Cassinónk és a vidékiek részvétele. - In: Bm. L. 1893. jan. 27.

Magyar nemzetiségi zsebkönyv. 1-2. r. – Bp., 1888.

Magyar statisztikai évkönyv. Úf. XIII. (1905) – Bp., Stat. K., 1906.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 5.r., Részletes demográfia. – Bp., 1916.

A Magyar Szent Korona Országainak hitelintézetei az 1894-1909. években. – Bp., 1913. - (Magyar statisztikai közlemények, ús. 35. köt.)

MARJALAKI KISS Lajos

Régi népszámlálások Miskolcon. – Miskolc, é.n.

MILLS, C. Wright

Hatalom - politika - technokraták : Válogatás C. Wright Mills műveiből / vál. Kulcsár Kálmán. – Bp., 1970.

MILLS, C. Wright

Az uralkodó elit. – Bp., 1962.

A miskolczi Ipartestület bálja. – In: Borsodmegyei. Lapok, 1893. febr. 4.

Miskolczi képes naptár az 1913. közönséges évre. – Miskolc, 1912.

A miskolczi Nemzeti Cassinó [sic!] közgyűlése. – In: Bm. L. 1893. jan. 24.

A Miskolczi Polgáregylet alapszabályai, igazgatósága és tagok névsora 1861. – Miskolc, é.n.

Miskolczi Polgári Egyesület. – In: Társalkodó, 1838. 49.sz. - p. 189-190.

Modern polgári szociológia : szöveggyűjtemény / szerk. Balogh József ; közread. az ELTE BTK. – Bp., 1964.

NAGY Ferenc

A magyar városi jog. – Bp., 1912.

NAGY Iván

Magyarország nemesi családai / Nagy Iván. 8 köt. - Reprint. – Bp., 1987.

A népmozgalom adatai községenként : 1828-1900. 6. köt., Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Miskolc, Heves megye. – Bp. : KSH, 1979.

PACZOLAY Péter - SZABÓ Máté

A politikaelmélet rövid története. – Bp., 1984.

PARETO, Wilfredo

Elitelméletek. – In: A politikaelmélet rövid története. Bp., Kossuth, 1984. 9. 229-231.

PASZTERNÁK, Ráv Slomo

Miskolc és környéke mártírkönyve. – Tel-Aviv, 1970.

Rendi társadalom - polgári társadalom. I., Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. – Salgótarján, 1987.

SARLÓS Béla

Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében. – Bp., 1976.

SUGÁR Ignác

Malmok egyesítése. – In: Bm. L. 1897. 74.sz. *SZABÓ József, N.*
Értelmiség és rendszerváltás. – Debrecen : MTA DAB, 1993.

SZABÓ József, N.

Egyetemi és akadémiai reform és a ... változások hatása a műszaki-tudományos elitre. – In: Műhely, 1997. no. 1. p. 47-51.

SZABÓ József, N.

Felsőoktatási reform és az agrártudományi elit... – In: Gazdálkodás, 1996. no. 3. p. 50-54.

SZABÓ József, N.

Rendszerváltozás és az orvoselit... (Kézirat)

SZABÓ József, N.

A tudományos elit és a hatalmi harc. – In: Hitel, 1993. 2. sz. p. 96-106.

SZABÓ József, N.

A tudományos elit és a rendszerváltás. – In: Szabolcs-Szatmár-Beregi szemle, 1993. 1. sz. p. 79-93.

SZENDREI János

Miskolcz város története és egyetemes helyirata. 4-5. köt. - Miskolc, 1911.

SZINNYEI József

Magyar írók élete és munkái.– Reprint. – Bp., 1980-1981.

SZOMBATHY László

Emléklapok a miskolczi Polgáregylet ötven éves fennállásának megünneplése alkalmából. – Miskolc, 1887.

Szűcs Miklós naplója 1839-1849. - Miskolc, 1981.

Társadalmi életünkről. – In: Bm. L., 1890. ápr. 11.

Társadalmi struktúra és rétegződés. 2.r., Elméletek és konkrét elemzések / vál. és szerk. Ferge Zsuzsa ; közread. az ELTE BTK. – Bp., 1973.

TÍMÁR Lajos

Vidéki városalakók : Debrecen társadalma 1920-1944. – Bp., 1993.

TÓVÁRI Judit

A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjainak átrétegződése : 1872-1917. – In: Századok, 1980. 5. sz. p.781-817.

VÁNCZA Mihály (szerk.)

Miskolczi kalauz naptár az 1885. évre. – Miskolc, 1885.

Városi bál . – In: Ellenzék. 1910. jan. 15.

VERES László

Miskolci vízimalmok a XIV-XIX. században. – In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei, 14. Miskolc, 1975.

Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. – Bp., 1971. - (Értekezések a történeti tudományok köréből, Ús. 55.)

VÖRÖS Károly

Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. – Bp., 1979.

ZSEDÉNYI Béla

Miskolc szellemi élete és kultúrája. – Miskolc, 1929.

M u t a t ó k

TÁBLÁZATOK MUTATÓJA

1. Miskolc lakosságának foglalkozási összetétele	10
2. Miskolc lakosságának vallásfelekezeti összetétele	15
3. Az önkormányzati testület társadalmi összetétele	22
4. A teljes önkormányzati testület szellemi foglalkozású tagjainak ágazatok szerinti összetétele	24
5. A teljes önkormányzati testület birtokos polgári csoportjának foglalkozás szerinti összetétele	25
6. Az adóhatárok és az első tíz legvagyonosabb önkormányzati képviselő, ténylegesen fizetett adója szerinti sorrendben	27
7. A legtöbb adót fizetők társadalmi összetétele a fizetett adó nagysága szerint kialakított ranghelycsoportokban	29
8. A kereskedelmi ágak képviselete a legvagyonosabbak körében	39
9. A borkereskedelemből származó tőke mozgása	43
10. A kereskedők vagyoni helyzete a legtöbb adót fizetők között elfoglalt ranghelycsoportok szerint	46
11. Kisiparosok részvétele a legtöbb adót fizetők csoportjában	67
12. A szabadfoglalkozású értelmiség összetétele az egyes ranghelycsoportokban elfoglalt hely szerint	73
13. A részvénytársasági vezetők társadalmi összetétele	88
14. A legtöbb adót fizető tisztviselők stabilitása	99
15. A Kaszinó miskolci tagságának társadalmi összetétele 1885-ben	111

NÉVMUTATÓ

Aranyi Lipót.....	117
Balogh Bertalan	104
Beller József.....	86
Bizony Ákos.....	85, 93, 108, 113-115
Bizony Tamás	82, 103, 114
Blau Gyula	59
Blazsejovszky Ferenc	86
Bloch Ármin.....	52
Blumenstock József	67
Bódogh Albert.....	106, 113, 114
Bottlik István.....	93
Bulyovszky Gusztáv	104, 109
Csáthy Szabó István....	21, 32, 76, 77, 89, 96, 103, 110, 113, 120, 126
Csesznok József	86
Csorba Endre.....	109
Dadányi család.....	16
Dadányi Sándor.....	35
Dálnoky Nagy Barna.....	83, 100, 101
Darvas Antal	51
Dobozi Dániel	91
Engel Ignác	60
Erdődy István.....	35
Evva Ernő.....	113
Fábián Lipót.....	46
Fantóly János	66, 69, 71
Fáy András	95
Ferenczi Bernát	32, 54, 55
lásd még Fränkel Bernát	

Feuerstein Izidor	30
Feuerstein Márk	45
Fischer család	40
Fodor Kálmán	30
Foltin János	86
Forster Rezső	68
Fränkel Bernát	124
lásd még Ferenczi Bernát	
Friedmann Vilmos	68
Fűrész cég	48
Furman Ferdinánd	48, 89
Furman János	60, 96
Furman testvérek	60
Gálffy Ignác	85
Geiger László	25, 68
Gencsi Soma	80, 104, 126
Glatter Ignác	30
Görgey László	85, 116
Grassalkovich Antal	14
Grósz József	62
Grünfeld cég	41
Grünfeld család	40, 41, 42
Grünfeld Ignác	41
Győry Ödön	41, 124, 126
Hadik János	115
Haranghy Menyhért	93
Hatvany-Deutsch Károly	45, 121
Heilprinn Mihály	55
Hercz család	64, 65
Hercz Jenő	122
Herz Ödön	126
Hercz Zsigmond	62, 63, 64, 65, 94, 122
Hilo Márton	86
Homrogdy	51
Horváth Lajos	20, 71, 96, 103, 107, 108
Ixel Soma	83

Jóny Tivadar.....	32, 106
Karla Bertalan	66
Karner Miklós	40
Kellner Sándor	78
Klein József.....	28
Kobek József.....	59
Kohn Lázár.....	26
Kois Endre	90
Koos Károly.....	68
Koós Miksa	6, 7, 61
Koós Soma	62, 89-93, 99, 103, 117, 122, 123, 126
Kruspér István.....	87
Kubacska István.....	21, 47, 48, 89
Kun Bertalan	85, 100, 101
Kun János.....	95
Kun József.....	55, 87, 95
Kun Lajos.....	109
Kun Miklós	26, 71, 95
Kun testvérek	71, 95
Kupfer Mór	47
Kurucz János.....	77, 78
Lachs Gyula	59
Lánczy Leó.....	92, 93, 121
Lázár Emánuel	46
Lázár Miksa	47
Leszih Miksa.....	62
Lévay József.....	96
Lichtenstein Imre	51
Lichtenstein család.....	48
Lichtenstein József.....	26, 45, 47-51, 56, 82, 89, 90, 112, 122, 123
Lichtenstein László	51, 89, 93, 95-97, 100, 101, 103, 123
Lichtenstein Pál.....	51
Lossonczy István.....	101
Máhr Károly.....	53, 54

Majthényi testvérek	95
Markó László	84, 91, 97
Markó Pál	7, 32, 47, 61
Meősz Frigyes	34, 37
Mocsáry Lajos	108, 110
Nagy Máthé Albert	101
Nagyréthi Darvas Malvin	50
Neumann Adolf	89, 94, 101, 117, 122, 126,
Neumann Henrik	94
Neumann Hermann	94
Palóczy Judit	108
Palóczy László	55, 95, 108, 113
Pásztély János	86
Patzauer Mór	44
Pfliegler Ferenc	82
Pick Jakab	62
Pilta család	16, 35
Pilta Erzsébet	35
Pilta Mihály	55
Pilta Miklós	25, 28, 31, 76, 78-80, 116, 119, 124
Pollák család	32, 40, 41, 42, 124
Pollák Henrik	41
Pollák Jakab	41, 44
Pollák Lajos	41, 42
Pollák Móric	41, 42
Porcs János	85
Propper Ignác	44
Rácz Ádám	26, 68
Rácz György	78, 103
Rácz József	67
Radvánszky Béla	35
Radvány család	104, 123
Radvány István	32, 90, 91, 100, 101, 103, 117, 123
Ragályi család	95
Rakovszky Endre	51

Rott E. M.....	69
Ruttkay Menyhért	116, 117
Sármán Izrael	41
Sármán Johanna	41
Sármán Sámuel	41
Schrecker család	123
Schrecker Salamon Lipót.....	89, 93, 100, 101, 126
Schweitzer Albert	7, 62
Silbiger Ármin	52
Silbiger Bertalan	52, 83, 87, 126
Soltész Nagy Kálmán.....	82-84, 100, 101, 104
Steinfeld Zsigmond.....	126
Sugár Dávid	58
Sugár Ignác	117
Szabó Béla	62
Szabó Gyula	28, 32, 75, 76, 79, 90, 103, 104, 109, 120
Szalay Elek.....	36, 82
Szathmáry Király Pál.....	36, 37, 46, 116
Széchenyi István	112, 114
Szemere Bertalan	55, 71, 95, 107, 109, 113
Szendrei János.....	87
Szentkirályi Mór	114
Szepessy család.....	95
Szepessy László	95
Szilágyi Dezső	63
Szirmay Artúr	92
Szombathy László.....	113
Szűcs Miklós.....	71
Szűcs Sámuel	55, 71
Szűcs testvérek.....	95
Tajthy József.....	56
Tarnay család.....	123
Tarnay Gyula	81, 84, 101, 104
Telegdy Pál	109
Teleszky Béla.....	101

Török Sándor	109
Újhelyi Miklós	67
Vadnay család	101
Vadnay Lajos	55
Vadnay Miksa	109
Váncza Mihály	71, 106
Varga Jakab	47
Vay Béla	101
Vay Elemér	93
Vay Tihamér	36
Vidats János	85
Weidlich Pál	53, 54, 70
Weiszlovits Samu	126
Xivkovich család	16, 35
Xivkovich Emil	28, 31, 34, 35, 36, 69
Xivkovich Erzsébet	35
Zelenka Pál	86

